

Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter, en inventering av forskningen

Björn Furuhausen, Forum för levande historia, 2007, dnr 326/2006

(Bilaga 3 till regeringsuppdrag redovisat av Forum för levande historia 2007 03 30)

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	2
Sammanfattning	4
1 Regeringens uppdrag till Forum för levande historia.....	6
1:1 Syfte, avgränsningar och metod	7
Ett brett ämnesområde.....	8
1:2 Rasbiologi som teori och praktik.....	9
Två definitioner	10
Från rasbiologi till rashygien.....	11
Tematiska och kronologiska skillnader	11
Två delar av rasbiologin	12
”Ras” och rasbiologi.....	13
Modern osteologisk forskning.....	14
Vetenskap och ideologi	15
Rasism och rasbiologi	16
2 Forskningsläget.....	17
2:1 Rasismens idéhistoria	18
Protorasism.....	18
Raserna klassificeras	19
Den tidiga antropologin.....	20
Darwinismen	21
2:2 Arkeologi och fysisk antropologi	22
Sven Nilsson och Anders Retzius.....	23
Jakten på kranier.....	24
Gustaf Retzius och det antropologiska sällskapet	25
Massmätning av värnpliktiga	26
2:3 Den tidiga etnografin	26
En livaktig etnografisk forskning.....	27
Etnografins idéhistoria	28
Hjalmar Stolpe som etnograf.....	28
En komplex bild av svensk etnografi	29
Erik Mjöbergs gravplundringar i Australien	30
Sambanden med rasbiologin	31
Skilda värderingar av 1800-talets forskning.....	32
En protorasistisk forskning.....	33
2:4 Statens institut för rasbiologi.....	34
Rasbiologins institutionalisering	35
Herman Lundborg	36
Rasbiologiska institutet inrättas.....	36
Rasforskning och folkbildning	37
Ny chef och ny forskning	39
Få forskningsluckor.....	40
Zigenare, romer och ”tattare”	41
3 Slutsatser och förslag	43
Övriga forskningsluckor och popularisering	43
De mänskliga kvarlevorna	44
Kvarlevor som inte härrör från ursprungsbefolkningar	46
En svår fråga.....	47
Rasbiologins betydelse i nutiden	48
Litteraturlista.....	49
Bilaga 1: Regeringens uppdrag till Forum för levande historia	52
Regeringens beslut.....	53
Bilaga 2: Intervjuade forskare.....	53

”Det svenska folket är av naturen mer gynnat än de flesta andra. Kulturen står högt, folkaterialet är gott, det germanska (nordiska) inslaget är starkare än i något annat land. Vi kunna ej vara nog tacksamma för dessa fördelar – de hjälpa oss att bättre stå emot påfrestningar av såväl inre som yttre art.”

Ur Svenska folktyper. Bildgalleri ordnat efter rasbiologiska principer och med en orienterande översikt, av Herman Lundborg. 1919¹

---

¹ Citat ur Lindholm 1995, s 55.

Sammanfattning

Den här inventeringen av forskningen om den svenska rasbiologin är skriven inom ramen för det regeringsuppdrag om den svenska rasbiologin som regeringen i december 2005 gav myndigheten Forum för levande historia. Uppdraget består av två delar, dels att arbeta utåtriktat med kurser och programkvällar mm, dels att göra en forskningsinventering. Det är denna inventering som här presenteras. Regeringens uppdrag till Forum för levande historia hänger indirekt ihop med det regeringsuppdrag som några universitet och ett antal museer fick i mars 2005 om att göra en inventering av mänskliga kvarlevor i sina samlingar, det vill säga kranier och skelett. Forum för levande historia har i arbetet med rasbiologin haft kontakter med berörda museer och forskningsinstitutioner samt med forskare som har kunskap om de mänskliga kvarlevorna.

Denna forskningsinventering handlar inte främst om de mänskliga kvarlevorna i svenska museer utan om den idéhistoriska bakgrunden till rasbiologin i Sverige. Som regeringens uppdrag föreskriver har arbetet således skett ”i samråd med forskningsinstitutioner”. Författaren, Björn Furuhausen (projektledare vid Forum för levande historia och docent i historia), har intervjuat 20 forskare inom en rad olika ämnen som har beröring med rasbiologins historia. Se bilaga 2. Författaren har även läst en lång rad böcker och artiklar inom ämnesområdet. Se litteraturförteckningen. Forskningen på området är dock så omfattande och ämnet så brett att det inte har varit möjligt att beakta all litteratur inom området. Ambitionen har i stället blivit att teckna de övergripande linjerna i forskningsläget för att visa på de olika områden inom forskningen, där det finns respektive inte finns forskning. Texten är heller inte primärt skriven för att teckna den idéhistoriska bakgrunden, även om en sådan ingår i inventeringen.

Regeringen gör i sin skrivelse till Forum för levande historia nästan inga närmare kronologiska, geografiska eller tematiska avgränsningar för inventeringen. Det framgår inte heller vad som närmare avses med rasbiologin som begrepp eller hur denna term förhåller sig till andra närliggande termer som rasism och rasygien. Inventeringen har därför begränsats till svenskspråkig forskning om den svenska rasbiologin. Eftersom regeringsuppdraget bland annat föreskriver att Forum för levande historia ska klargöra de idéhistoriska perspektiven bakom rasbiologin har denna inventering ett ganska långt kronologiskt perspektiv som sträcker sig från tidigt 1800-tal till mitten av 1900-talet.

En första del av inventeringen ägnas åt resonemang kring rasbiologins karaktär och olika definitioner av begreppet. Rasbiologin var ett komplext fenomen och den växte fram under en lång tidsperiod. Rasbiologin var delvis en vetenskap, men den hade också till viss del samhällsförändrande ambitioner. Den blev då ett slags socialpolitiskt program för att lösa flera olika problem – som det uppfattades – kring invandring, ”skadlig rasblandning”, ”social degeneration”, ärftliga sjukdomar samt en allmän ”uppluckring” av normer och värderingar som det framväxande industrisamhället ansågs orsaka. Den politiska uppslutningen bakom rasbiologin var bred och flera kända vetenskapsmän engagerade sig. Rasbiologin uppfattades av samtiden således inte som något udda och extremt.

Det finns ingen allmänt gällande definition av rasbiologi. Inventeringen presenterar inte någon ny definition utan resonerar om rasbiologins innebörd utifrån en definition av forskarna Mattias Tydén och Gunnar Broberg av rasbiologi som ”ett vetenskapligt studium av den mänskliga rasens variation.” För att denna definition ska fungera i forskningsinventeringen preciseras orden ras och vetenskap. Rasbiologin var endast delvis vad man idag menar med en vetenskap. Till en del byggde rasbiologin på uttalade eller outtalade rasistiska föreställningar, som gav den ett tydligt ideologiskt inslag. Rasbiologins rasforskning var således en blandning av ideologi och vetenskapliga strävanden. Men inom rasbiologin bedrevs även en vetenskaplig ärftlighetsforskning som kom att lämna rasideologin och rasforskningen helt för att utvecklas till medicinsk genetik. En del av denna ärftlighetsforskning är fortfarande vetenskapligt relevant.

Ras har i denna inventering således en rasistisk betydelse. Rasism definieras i detta sammanhang med en uppsättning föreställningar: att mänskligheten kan indelas i mer eller mindre tydliga raser och att dessa raser skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden, att dessa skillnader beror på ärftliga egenskaper som överförs från generation till generation och att det på grundval av dessa skillnader förutsätts eller konstrueras en värdehierarki.

Termen rasbiologi gränsar på ett oklart sätt till rashygien och orden används ibland mer eller mindre synonymt inom forskningen. Inventeringen har försökt skilja rasbiologin från rashygien genom att göra vissa kronologiska och tematiska avgränsningar. Inventeringen begränsar sig till den period av rasbiologin-rashygien som föregick en andra period som forskningen benämner reformeugenik. Under den första perioden fanns i rasbiologin-rashygien ett stort inslag av rastänkande och rasism som försvann med reformeugenikens genombrott vid mitten av 1930-talet, då rasbiologin kan sägas ha övergått i rashygien, dvs en mer tillämplig form med socialpolitiska implikationer. Inventeringen behandlar inte steriliseringsfrågan eller rashygien under reformeugeniken, det vill säga från och med 1930-talet. I regeringsuppdraget till Forum för levande historia finns inga direktiv om att klarlägga frågor kring rashygien och steriliseringar. Ämnet är dessutom redan väl utforskat och utrett. Texten begränsar sig till det rasbiologiska institutets verksamhet och rasbiologins förhistoria under 1800-talet. Tematiskt ligger fokus på rastänkandet och rasforskningen inom rasbiologin-rashygien.

Inventeringen placerar in rasbiologin i den europeiska rasismens idéhistoria som den utvecklades under 1700- och 1800-talen. Den svenska rasbiologin och dess förhistoria var en del av ett brett västerländskt rastänkande, särskilt då av den breda antropologiska vetenskapen som var en blandning av arkeologi, etnografi, etnologi, ärtlighetsforskning och evolutionsforskning. Antropologin studerade människoartens och den mänskliga kulturens utveckling och variation ur både naturvetenskapliga och humanistiskt-samhällsvetenskapliga perspektiv. I centrum stod då ofta frågor kring det som uppfattades vara olika "raser": hur dessa hade utvecklats och spritt sig över jorden, vad som skilde dem åt och hur "rasen" påverkade kulturen och samhället. En särskild gren var den fysiska antropologin inom vilken främst medicinare och anatomer studerade hur kranier från olika "raser" skilde sig åt i form och utseende. Rötterna till rasbiologin finns även i darwinismen och socialdarwinismen som växte fram under mitten och slutet av 1800-talet. Den moderna genetiken som utvecklades starkt i början av 1900-talet spelade också stor roll för rasbiologin som delvis var en sorts ärtlighetsforskning.

Svenska arkeologer och fornforskare studerade under 1800-talet landets forntid utifrån föreställningar om att det funnits och fortfarande finns olika "raser" och folk. I centrum stod frågor kring när germanerna, som sågs som svenskarnas förfäder, hade invandrat och hur de förhållit sig till andra "förgermanska" folk som samerna. Skallmätning av kranier som grävdes fram blev en metod för att skilja olika tänkta "raser" och folk från varandra och att försöka avgöra var germaner respektive samer hade slagit sig ner samt när och hur dessa olika folk eventuellt hade mött varandra under folkvandringar. Germanska folk ansågs ha varit långskalliga medan samer och andra "förgermanska" folk var kortskailliga. Svenska anatomer som Anders Retzius och hans son Gustaf Retzius med flera medicinare samlade under 1800-talet in och mätte kranier men ägnade sig också åt fornforskning och klassificering av "raserna" utifrån skallindex och andra mått.

Även den etnografiska forskningen byggde på föreställningar om att det fanns olika "raser", och svenska etnografer samlade under sina expeditioner utomlands också in kranier och skelett. Det är dock utforskat i vilken utsträckning etnograferna primärt var intresserade av skallmätning och rasforskning. En del av dem byggde sin forskning på en uttalad rasism, medan andra hade en mer kulturrelativistisk utgångspunkt. Det eurocentriska utvecklingstänkandet, enligt vilket européerna och den europeiska kulturen hade utvecklats längst, var dock allmänt utbrett inom etnografien.

Den fysiska antropologin, etnografien och arkeologin var i Sverige endast delvis rasistisk och alla forskare var inte rasister enligt inventeringens definition, även om en uttalad rasism kunde finnas. Rasbegreppet kunde ges olika innebörd och ibland hade det mer en kulturell-social betydelse än en rent biologisk. Denna forskning var inte heller samma sak som den senare utvecklade rasbiologin, och det är svårt att klargöra de direkta sambanden. De nutida forskare som skrivit om detta ämne bedömer också 1800-talets forskning inom dessa ämnen på olika sätt. Vissa forskare betonar rastänkandet och sambanden med rasism och rasbiologi mer än andra. Indirekt utgjorde dock arkeologin, etnografien och den fysiska antropologin under 1800-talet en idéhistorisk bakgrund till rasbiologin. Även om denna forskning inte alltid var uttalat rasistisk så byggde den på ett rastänkande och en rasforskning, som fick betydelse för den senare rasbiologin.

Rasbiologin växte fram under början av 1900-talet och efter ett enhälligt riksdagsbeslut 1921 inrättades Statens institut för rasbiologi i Uppsala 1922. Bakgrunden var bland annat de stora samhälls- och idéförändringar som följde i spåren av industrialiseringen. Genetikens genombrott blev också en betydelsefull orsak. Rasbiologin övertog tankegodset från 1800-talets rastänkande och rasforskning liksom skallmätningen som metod. Rasbiologin var dock mycket mer inriktad på den samtida svenska befolkningens

”raskaraktär” och det man såg som hotfulla problem med ”rasblandning”, ”social degeneration”, ärftliga sjukdomar, ”moralisk uppluckring” mm. Rasismen hade kring sekelskiftet 1900 också blivit mer uttalad både inom forskningen och inom samhällslivet i övrigt.

Chef för det nyinrättade institutet blev läkaren och forskaren Herman Lundborg som sedan 1910-talet hade ägnat sig åt rasbiologisk forskning och folkupplysning kring rasbiologiska-rashygieniska frågor. Institutet hade i övrigt en solid förankring bland ledande forskare inom olika ämnen. Rasbiologiska institutets verksamhet är redan välkänd och refereras i inventeringen: utställningsverksamhet och folkbildning med skrifter och föredrag, massmätningar av den svenska befolkningens skallindex för att fastställa dess germanska ”raskaraktär” ärftlighetsforskning, rasforskning i Norrland om ”rasblandning” mellan samer och svenskar, fotografering och dokumentation av olika ”rastyper” mm.

När Lundborg gick i pension i mitten av 1930-talet tog Gunnar Dahlberg över som chef. Han var öppet antirasistisk och kritiserade både rasbiologin och sin företrädare på posten. Dahlberg lade om forskningen vid institutet till medicinsk genetik och folkhälsoforskning. Institutet behöll dock sitt namn trots att man inte längre sysslade med rasbiologi. År 1958 lades verksamheten slutligen ned helt och forskningen övertogs av Uppsala universitet.

Inventeringen visar att den svenska rasbiologin inte är någon okänd historia som det återstår att utforska. Tvärtom finns det ganska mycket forskning och ämnet har även uppmärksamats i populärvetenskapliga sammanhang. Den idéhistoriska bakgrunden under 1800-talet är välkänd, särskild arkeologins roll. Det behövs dock mer forskning om den tidiga svenska etnografien som är mindre känd i detaljerna. Vi vet också ganska lite om varför och under vilka omständigheter de mänskliga kvarlevorna fördes hem till Sverige. Det återstår också att närmare klargöra sambanden mellan 1800-talets forskning inom arkeologi, etnografi, fysisk antropologi och 1900-talets rasbiologi.

Det rasbiologiska institutets tillkomst och dess verksamhet under Herman Lundborgs tid är däremot ett färdigutforskat område. Det gäller även den rasforskning som bedrevs om samerna. Mer forskning skulle dock kunna göras om institutets verksamhet under Gunnar Dahlbergs tid. För att bättre förklara och karaktärisera rasbiologi skulle det vidare behövas en mer teoretiskt inriktad forskning. Det skulle också vara värdefullt med jämförande forskning, där den svenska rasbiologin relateras till den allmänneuropeiska utvecklingen och rasbiologin i andra länder. En annan lucka i forskningen är genusperspektiven som nästan inte alls har prövats inom området.

När det gäller de mänskliga kvarlevorna behövs forskning om hur olika ursprungsbefolkningar ser på kvarlevorna från sina släktingar och förfäder och motiven för att dessa återkrävs. Svenska forskare efterlyser också att problematiken med att kvarlevorna används i forskning, undervisning och utställningsverksamhet utreds, samt att nationella riktlinjer för hanteringen av dem utarbetas. Det är också angeläget att de arkeologiska kvarlevorna liksom kvarlevor från andra grupper än ursprungsbefolkningarna inventeras och beaktas.

I Regeringens uppdrag till Forum för levande historia

Den här rapporten handlar om den idéhistoriska bakgrunden till den svenska rasbiologin. Texten är skriven inom ramen för det regeringsuppdrag om den svenska rasbiologin som den socialdemokratiska regeringen i december 2005 gav myndigheten Forum för levande historia. Uppdraget består av två delar, dels att ”aktivt föra ut och synliggöra kunskap” om rasbiologin och dess historia, dels att ”klargöra de politiska och idéhistoriska perspektiv” som låg bakom rasbiologin. Den senare delen av uppdraget ska genomföras genom att som en grund göra en ”kartläggning och sammanställning av befintlig forskning på området, samt analysera behovet av och initiera kompletterande och fördjupande forskning”. Det är denna forskningsinventering som här presenteras. Regeringens skrivelse återfinns i bilaga 1.

Regeringens uppdrag till Forum för levande historia hänger ihop med det regeringsuppdrag som några universitet och ett antal museer fick i mars 2005 om att göra en inventering av sina föremålssamlingar ”i syfte att finna eventuella mänskliga kvarlevor från världens ursprungsbefolkningar”. Uppdraget redovisades

till regeringen hösten 2006. Forum för levande historia, som inte har några egna samlingar, har inte direkt någon del i uppdraget kring de mänskliga kvarlevorna. Indirekt finns det dock flera samband. Regeringen uttrycker i sin skrivelse till Forum för levande historia sambandet mellan de två uppdragen som: "Det förhållande att det finns mänskliga kvarlevor på bland annat forskningsinstitutioner och museer skall ses mot bakgrund av de attityder och värderingar som då fanns i samhället när det gällde rasbiologiskt tänkande, dvs de strömningar som låg till grund för att rasbiologin kunde få fäste i Sverige under 1800- och 1900-talen".

Regeringen föreskriver också Forum för levande historia att i sitt arbete med rasbiologin "beakta" museernas och universitetens inventering av mänskliga kvarlevor. Myndigheten ordnade i början av hösten 2006 tillsammans med Etnografiska museet (som har stora mängder mänskliga kvarlevor i sina samlingar) en mindre konferens om kvarlevorna och de båda regeringsuppdragen. Företrädare för alla de museer och universitet som fått i uppdrag att inventera sina samlingar bjöds in att delta. I arbetet med denna forskningsinventering har problematiken med de mänskliga kvarlevorna (dvs huvudskålar och andra skelettdelar) tagits med. Författaren till denna text har dessutom haft kontakter med forskare som har anknytning till musevärlden och kunskap om de mänskliga kvarlevorna (etnologer, arkeologer och socialantropologer) och med forskare som är specialister på skelettlämningar från människor (osteologer).

1:1 Syfte, avgränsningar och metod

Denna forskningsinventering handlar dock inte främst om de mänskliga kvarlevorna i svenska museer utan om den idéhistoriska bakgrunden till rasbiologin i Sverige. Som regeringens uppdrag föreskriver har arbetet skett "i samråd med forskningsinstitutioner". Författaren har intervjuat 20 forskare inom en rad olika ämnen som i någon bemärkelse har beröring med rasbiologins historia: historia, idéhistoria, arkeologi, etnologi, socialantropologi, osteologi/historisk osteologi och genetik. Forskarna har fått frågor om hur de ser på regeringsuppdraget och dess avgränsning/inriktning, på rasbiologin och på behovet av ny forskning mm. Det är dock inte de intervjuade forskarna som står bakom denna text utan det gör författaren ensam. En förteckning över samtliga intervjuade forskare finns i bilaga 2. Forskarna har också fått ta del av denna text för att kontrollera att deras synpunkter från intervjuerna inte missuppfattats. Professor Anders Lange och fil dr Mattias Tydén har fungerat som en intern referensgrupp för arbetet. Tydén har tillsammans med docent Lennart Lundmark och fil dr Olof Ljungström läst ett första preliminärt manus till denna inventering. Alla tre har diskuterat texten med författaren som gjort vissa justeringar efter deras synpunkter. Det är dock författaren som ensam ansvarar för den slutliga versionen som här presenteras.

Författaren har läst och granskat en lång rad böcker och artiklar inom ämnesområdet – se litteraturförteckningen. Forskningen på området är dock så omfattande och ämnet så brett att det inte har varit möjligt att inom ramen för den begränsade tid som stått till förfogande läsa all litteratur inom området. Ambitionen har således inte varit att göra en fullständig inventering av all forskning kring den svenska rasbiologin, men de mest centrala verken har självklart tagits med.

Ambitionen har i stället blivit att teckna de övergripande linjerna i forskningsläget för att visa på vilka olika områden eller teman inom forskningen där det finns respektive inte finns forskning. Syftet är att göra en inventering för att kunna föreslå vilken ny forskning som eventuellt behövs. Det har däremot inte varit syftet att kvalitetsgranska den forskning som gjorts för att vetenskapligt utvärdera den. Detta är således inte en granskning/utvärdering utan en kartläggning utan ambitioner att bedöma den forskning som gjorts. Texten är heller inte primärt skriven för att teckna den idéhistoriska bakgrunden i allmänhet. För att kunna analysera forskningen och peka på forskningsluckor har det visat sig nödvändigt att även teckna en ganska fyllig beskrivande bakgrund-översikt. En sådan beskrivande bakgrund ansluter även till regeringsuppdragets skrivningar om att klargöra och föra ut de politiska och idéhistoriska perspektiven bakom rasbiologin.

Texten är skriven av Björn Furuhausen, som är docent i historia, men som inte tidigare varit verksam som forskare inom det här aktuella forskningsområdet. Furuhausen är anställd som projektledare vid Forum för levande historia, och arbetet med forskningsinventeringen har skett inom ramen för den ordinarie

tjänstgöringen och parallellt med andra arbetsuppgifter. Regeringens uppdrag gavs till Forum under senhösten 2005 men först under våren 2006 kunde arbetet med forskningsinventeringen börja.²

Ett brett ämnesområde

Regeringen gör i sin skrivelse till Forum för levande historia nästan inga avgränsningar eller preciseringar för forskningsinventeringen. Det framgår inte vad som närmare avses med rasbiologin som begrepp eller hur denna term förhåller sig till andra närliggande termer som rasism och rashygien. Några närmare kronologiska, geografiska eller tematiska avgränsningar ges inte heller.

För var och en som börjar läsa om rasbiologin blir dock snart tre saker uppenbara:

- att rasbiologin är ett komplext fenomen vars historia är lång och spänner över många ämnesområden.
- att rasbiologin och Rasbiologiska institutet är inte något okänt fenomen utan något som forskare skrivit en hel del om.
- att rasbiologin är en del av en bred västerländsk tradition av rastänkande och rasforskning.

Det var inte endast i Sverige som rasbiologin fick betydelse utan det rasbiologiska tänkandet och den rasbiologiska praktiken var vida utbredd. Den var inte heller förknippad endast med Nazityskland eller just de nationalsocialistiska rörelserna i andra länder. Rasbiologin har sina rötter längre tillbaka i tiden och kom att få spridning i många fler länder än just Tyskland – och i andra politiska läger än just nationalsocialismen.

Det har emellertid inte varit möjligt att inventera även den rikliga internationella forskningen om rasbiologins historia och om rasbiologin i andra länder. Denna forskningsinventering begränsar sig därför huvudsakligen till svensk forskning. Redan här kan det dock konstateras att en lucka i forskningen om den svenska rasbiologin är frånvaron av jämförelser med rasbiologin i andra länder. Fortsatt forskning om den svenska rasbiologin bör i ökad utsträckning och mer systematiskt relatera till internationell forskning. Flera av de intervjuade forskarna påpekar detta.³

Fokus ligger här på forskning om 1800- och 1900-talens rastänkande-rasforskning och rasbiologi men inte tiden efter Andra världskriget. 1800- och 1900-talen nämns som period i regeringens skrivelse, utan att för den skull direkt föreskrivas som avgränsning. Men det är också rimligt att av vetenskapliga skäl begränsa sig till denna epok eftersom det var då som rasbiologin växte fram och fick sin största betydelse. Det rör sig här således om en period på cirka 150 år. En sådan lång tillbakablick är nödvändig för att spåra rasbiologins rötter och för att rätt förstå detta fenomen.

Av denna kronologiska avgränsning följer att forskningsinventeringen inte endast berör Rasbiologiska institutets omedelbara tillkomsthistoria och verksamhet. Regeringens skrivelse tar i mycket sin utgångspunkt där, men direktiven påpekar också att Forum ska klarlägga de politiska och idéhistoriska perspektiven som låg till grund för rasbiologin. Forskningsinventeringen försöker därför sätta in det rasbiologiska institutet i ett bredare perspektiv och i en längre kronologi. Regeringsuppdraget antyder även en vilja till en djupare förståelse av rasbiologin i skrivningen: ”En övergripande fråga är hur det samhälle var utformat som kunde utveckla en sådant rasbiologiskt tänkande och en vetenskapligt accepterad forskning på området”. Frågan är givetvis svår och kanske omöjlig att svara på men förutsätter ändå en lite bredare ansats. Det är då också centralt att inte inta en ensidigt fördömande och moraliskt värderande ståndpunkt som ondgör sig över

---

² Furuhausen hade andra arbetsuppgifter som inte omedelbart kunde avvecklas när Forum fick regeringsuppdraget.

³ Intervjuer med Bengt Olle Bengtsson, Birgitta Svensson, Gunnar Broberg, Peter Sköld, Lena Berggren, Olof Ljungström, Mattias Tydén. Gunnar Broberg och Mattias Tydén har dock medverkat i en bok som sätter in de svenska steriliseringarna i ett nordiskt jämförande perspektiv. Se Broberg & Roll-Hansen 1999.

rasbiologin utifrån ett anakroniskt nutida perspektiv. Nästan alla forskare som intervjuats påpekar det ofruktbara i ett sådant förhållningssätt.

Texten är disponerad med ett inledande resonemang om rasbiologins karaktär och ett försök att ringa in begreppet rasbiologi. Sedan följer själva forskningsinventeringen i fyra delar. Efter en kort orientering om rasismens allmänna idéhistoria (avsnitt 2:1) behandlas forskningen om de idéhistoriska rötterna från slutet av 1700-talet till början av 1900-talet (avsnitt 2:2 om arkeologin och avsnitt 2:3 om etnografen). Sedan följer forskningen om tillkomsten av det rasbiologiska institutet och dess verksamhet samt rasbiologin i övrigt under mellankrigstiden (avsnitt 2:4). Sist några slutsatser och resonemang kring rasbiologins fortsatta historia efter det att institutet lagts ned samt en återkoppling till de mänskliga kvarlevorna vid museer och forskningsinstitutioner.

1:2 Rasbiologi som teori och praktik

Någon allmänt gällande definition av begreppet rasbiologi tycks inte finnas och ordet används ibland mer eller mindre synonymt med rashygien, som i sin tur ibland ersätts med arvshygien. Den som börjar fördjupa sig i ämnet finner snart att rasbiologin är ett komplext fenomen med historiska rötter i ämnesområden som medicin, genetik, evolutionsforskning, historia och idéhistoria, arkeologi, socialantropologi och etnologi. Den forskning som bedrevs kan inte heller enbart ses som en vetenskap med dagens mått mätt. I rasbiologin fanns även andra rent ideologiska inslag som gör att den framstår som en blandning av vetenskap och ideologi.

Rasbiologin och dess utlöpare rashygien var inte heller enbart en form av forskning, utan den hade, som en rörelse i tiden, också samhällsförändrande ambitioner som gav den inslag av social-, familje- och befolkningspolitik. Enligt Hertha Hansson bör inte rasbiologin uppfattas enbart som en välavgränsad vetenskaplig disciplin utan den bör snarare ses som ett ”problemområde”. I ett snävare perspektiv handlade det då om att utforska det biologiska arvet och rasvariationen, i ett vidare perspektiv om arvets och rasens betydelse för både samhälle och kultur.⁴

I ett efterhandsperspektiv framstår rasbiologin lätt som något udda och extremt, men så uppfattades den först inte av sin samtid. Tvärtom sågs den av många som något progressivt då den växte fram, särskilt från liberalt och socialdemokratiskt håll. Gunnar Broberg har träffande uttryckt saken så här: ”Rasbiologin var aldrig kuriös, utan kunde på goda grunder uppfatta sig som en av tidens progressiva krafter och som vetenskapligt modern”.⁵ Bakom de rasbiologiska och rashygieniska idéerna ställde sig flera ledande och kända forskare inom olika områden – liksom politiker från höger till vänster. Det var således långt ifrån endast nazister och högerextremister som drev fram rasbiologin-rashygien.

För att illustrera bredden och komplexiteten kan det vara lämpligt att börja med att närmare se vad Herman Lundborg själv skrev om rasbiologi och rashygien. Lundborg var läkare och forskare, och han blev det rasbiologiska institutets första chef. Så här karaktäriserade han själv rasbiologin i sin skrift *Rasbiologi och rashygien* (1922):

”Rasbiologin är läran om släkternas, folkens och rasernas liv. Den befattar sig med alla de orsaker, som förmå ändra den inre konstitutionen, dvs rasbeskaffenheten i gynnsam eller ogynnsam riktning. Rasbiologi är sålunda ej, såsom många tror, enbart medicinsk ärftlighetslära, utan den har beröringspunkter med alla möjliga sociala fack och arbetar redan nu långt utanför den gamla medicinens ramar. Den har till uppgift att fastställa arvets resp. rasens betydelse och förhållande till miljö och kultur, att utreda och bekämpa ärftliga sjukdomar och urartning (degeneration) i vad mån den än framträder bland släkter och folk.”⁶

I samma skrift propagerade han för rashygien med ett program på tio punkter. Förutom forskning vid det rasbiologiska institutet, upplysningsarbete och bildandet av nationalföreningar för att höja medvetenheten om raskultur-folkhälsa-sedlighet, omfattade programmet så vitt skilda områden som åtgärder mot folksjukdomar, vård och tillsyn av socialt ”urartade individer” så att dessa inte kunde påverka ”rasen” negativt, åtgärder för

---

⁴ Hansson 1993, s 11.

⁵ Broberg 1995, s 84.

⁶ Ur Lundborg Herman: *Rasbiologi och rashygien*. Stockholm 1922. Citatet taget ur Dahlgren 2005.

att begränsa utvandringen, åtgärder mot invandring som kunde leda till ”skadlig rasblandning” och mot industrialiseringens ”skadliga” verkningar på landsbygden och på bondebefolkningen. Lundborg propagerade även för ett enkelt och arbetsamt levnadssätt med idrott och gymnastik i stället för onödig lyxkonsumtion.⁷

Två definitioner

Med rasbiologi kan man således mena delvis olika saker och rasbiologin är svår att avgränsa och karaktärisera. Denna problematik visar tydligt på en lucka i forskningen om rasbiologin som Mattias Tydén pekat på, och som författaren till denna inventering instämmer i. Det behövs mer forskning om rasbiologins historia som på ett mer uttalat sätt är teoretiskt och begreppsligt problematiserande samt mer explicit relaterar rasbiologin till andra begrepp som ”ras”, rashygien och rasism mm. Vi behöver teorier, modeller och definitioner för att bättre kunna förklara och förstå rasbiologin och dess framväxt och förändring.

Detta skulle kunna ge en bättre förståelse och definitioner av vad rasbiologin egentligen var, dvs en karaktäristik. Men det skulle kanske också kunna vara viktiga hjälpmedel för att förklara varför rasbiologin uppstod och fick ett sådant genomslag. Därtill hur den sedan förändrades och varför den med tiden också kom att förlora sin betydelse.⁸ En sådan mer teoretiskt inriktad ansats skulle med fördel också kunna kombineras med en klarare jämförande inriktning. För att det ska bli möjligt att göra en forskningsinventering och spåra rasbiologins idéhistoriska rötter bör rasbiologin här ändå analyseras så att begreppet kan preciseras. Det innebär också en viss kronologisk och tematisk avgränsning av inventeringens inriktning. Någon ny och klarare definition kommer dock inte att presenteras.

Nationalencyklopedin skriver att rasbiologi är en ”äldre benämning på forskning om människans arvsförhållanden”. Samma uppslagsverk förklarar att rashygien är en ”äldre svensk benämning på eugenik, vars syfte är att förbättra människan genom biologisk förädling.”⁹ Denna karaktärisering är alltför begränsad och fångar in endast en sida av rasbiologin, den delen som sysslade med medicinsk och genetisk forskning och med frågor om arv och ärftlighet i begränsad bemärkelse. Samtidigt är det en mycket viktig del som lätt glöms bort, när man kanske mer associerar rasbiologin med olika former av mer eller mindre rasistiska idéer om skadlig rasblandning och skallmätning av samer.

Mattias Tydén och Gunnar Broberg presenterar en annan och bredare definition som här blir en utgångspunkt. Rasbiologi innebär enligt dem ”ett vetenskapligt studium av den mänskliga rasens variation i sak möjlig att utföra på försöksdjur eller via litteraturen”. Rashygien är däremot ”den tillämpande delen av ett sådant studium”.¹⁰ Tydén och Broberg skiljer således på rasbiologi och rashygien, vilket de flesta forskare i övrigt också försöker göra. Även i denna text måste en distinktion göras då det har betydelse för avgränsningen av forskningsinventeringen.

Gränserna mellan termerna och de verksamheter de syftar på blir ibland ändå oklara inom forskningen. Orden används inte sällan helt eller delvis synonymt så att de glider in i varandra. Både Gunnar Broberg och Olof Ljungström tar upp problemet att skilja termerna åt.¹¹ Som idéhistorikern Anna Tunlid dessutom påpekar ligger det redan i det rasbiologiska tänkandet en potentiell tillämpning som gör gränsen mot rashygien svår att dra.¹² Herman Lundborg använde själv orden på ett sådant oklart sätt, se ovan. Även i övrigt tycks det ha varit så att orden rasbiologi och rashygien användes synonymt, bland annat i uppslagsböcker från 1920-talet.¹³

---

⁷ Broberg & Tydén 2005, s 36f.

⁸ Intervju Mattias Tydén.

⁹ Nationalencyklopedins nätupplaga.

¹⁰ Tydén & Broberg 2005, s 9.

¹¹ Ljungström 2004, s 345. Broberg 1988b, s 178. Broberg 1995, s 7.

¹² Intervju Anna Tunlid.

¹³ Hansson 1993, s 10.

Från rasbiologi till rashygien

Skillnaden mellan rasbiologi och rashygien ligger inte heller endast i att rashygien är ett slags tillämpning av rasbiologin. En del litteratur om rasbiologi och rashygien tyder på att det i två andra avseenden också finns skillnader mellan hur begreppen används, även om detta inte alltid explicit klargörs. Rashygien fick på ett viktigt sätt en annan inriktning än rasbiologin och rashygien tycks också ha utvecklats efter rasbiologin, eller möjligen växt fram ur den.

Tanken med rashygien är att samhället eller statsmakten ska främja fortplantning hos individer och grupper som uppfattas som dugliga, starka, högtstående och liknande (så kallad positiv rashygien). Därmed förs deras förmodat goda ärftliga egenskaper vidare så att hela befolkningens kvalitet förbättras. Personer och grupper som däremot anses vara ärftligt belastade och förväntas föra vidare ”dåliga” egenskaper (fysiska och eller psykiska-sociala-moraliska) ska däremot inte uppmuntras till fortplantning eller rentav hindras från att fortplanta sig (så kallad negativ rashygien). Även om dessa tankar länge funnits som utopiska idéer var det först under 1800-talet och framför allt under 1900-talet, som de började få större betydelse och sedan även kom att tillämpas mer konkret.¹⁴

I Sverige och i svensk forskning förknippas rashygien främst med steriliseringsprogrammet. Den första lagen om sterilisering kom 1935 men föregicks av flera års utredningar och debatt. En andra utvidgad lag infördes sedan 1941 och den kom att gälla in på 1970-talet.¹⁵ Steriliseringarna och de åtföljande social-, familje- och befolkningspolitiska frågorna handlade liksom andra rashygieniska förslag och åtgärder ganska lite om ”ras” och rasskillnader samt det hot som invandring och rasblandning ansågs utgöra. Det var däremot frågor som stod i fokus för rasbiologin.

Fokus för rashygien låg mycket mer på kontroll av och åtgärder mot personer och grupper *inom* den svenska befolkningen, som man menade var ärftligt belastade av sociala-moraliska och/eller medicinska skäl (inte endast fysiska och psykiska sjukdomar ansågs ärftliga utan även vissa former av asocialt beteende, sexuell vidlyftighet, kriminalitet, lösdriveri mm). Dessa var ett hot mot befolkningens kvalitet och borde därför inte få föra sina dåliga arvsanlag vidare. Ett visst rastänkande fanns visserligen kvar, men inom rashygien spelade diskursen kring ”ras” inte samma roll som inom rasbiologin där den var helt central.¹⁶

Tematiska och kronologiska skillnader

En annan skillnad som redan har framgått är att rashygien ofta används i litteraturen för att beteckna en period efter rasbiologin. Därmed inte sagt att rasbiologin orsakade rashygien i ett kausalt samband. När ordet rashygien används handlar det i regel om steriliseringarna och vidhängande social, familje- och befolkningspolitiska frågor från 1930-talet och framåt. För denna tidsperiod används inte ordet rasbiologi. Rasbiologin hänförs däremot i regel till en tidigare period med rötter i 1800-talet. Den kan sägas kulminera under 1920-talet med Herman Lundborg, inrättandet av Rasbiologiska institutet och verksamheten där fram till hans avgång i början av just 1930-talet.

Efterträdaren Gunnar Dahlberg lade sedan helt om institutets verksamhet och inriktade den mot medicinsk genetik. Han var också öppet kritisk till Lundborgs rastänkande. Den här förändringen från en diskurs kring ”ras”- ”rasskillnader” och ”rasblandning” till en diskurs kring ärftlighet i mer begränsad bemärkelse, men kopplad till frågor kring social-, familje- och befolkningspolitik, har forskningen givetvis redan uppmärksammat och analyserat. I både internationell och svensk forskning brukar man karaktärisera rasbiologins-rashygienens övergång under 1930-talet till en andra fas benämnd reform eugenics eller på

---

¹⁴ Tydén & Broberg 2005, s 7ff.

¹⁵ Om steriliseringarna se Tydén & Broberg 2005. Tydén 2002. Runcis 1998.

¹⁶ Tydén & Broberg 2005, s 7ff. Tydén & Svanberg 2006, s 18, 20, 34, 37 ff. Tydén & Svanberg 1992, s 258 ff. Ljungström s 345.

svenska reformeugenik. Reformeugeniken hade lämnat rastänkandet med dess skullmätning mm bakom sig och var ibland till och med antirasistisk.¹⁷

Termerna rasbiologi respektive rashygien används ibland, utan att det alltid klart uttrycks, för just dessa olika kronologiska faser. Rasbiologin blir då en term för den fas som föregick reformeugeniken, och rashygien blir en benämning som avser just reformeugeniken. Med detta följer också den skillnad i innehåll och betydelse som pekats på ovan. Tanken är här inte att försöka lansera några nya allmänt gällande definitioner eller att kritisera tidigare forskning. Tanken är i stället att använda betydelseglidningen mellan rasbiologi-rashygien för att finna en fungerande avgränsning i betydelsen av orden, och framför allt för att avgränsa inriktningen på denna forskningsinventering.

Regeringen använder just termen rasbiologi och inte rashygien i sin skrivelse till Forum för levande historia. Termen rashygien nämns över huvud taget inte i regeringsuppdraget som heller inte innehåller något som tyder på att regeringen avser att Forum ska ägna sig åt rashygien. Någon definition eller avgränsning av rasbiologin finns dock inte i regeringsuppdraget, men detta är ganska tydligt inriktat på den politiska och idéhistoriska bakgrunden till rasbiologin. Därför blir denna text mest inriktad på just de historiska rötterna till rasbiologin-rashygien och den äldre fasen i rasbiologins-rashygienens utveckling inklusive det rasbiologiska institutet. Kopplingen till problematiken med de mänskliga kvarlevorna vid de svenska museerna i regeringens skrivelse till Forum motiverar ytterligare en sådan inriktning. Kvarlevorna samlades in främst under 1800-talet och början av 1900-talet, inte under mellankrigstiden.

Med rasbiologi menas i denna inventering således kronologiskt den tidsperiod som i forskningen brukar avses med perioden före reformeugeniken. Tematiskt innebär rasbiologi här en inriktning mot diskursen kring "ras" inom rasbiologin-rashygien. Termen rashygien kommer inte att användas generellt eller som synonym till rasbiologi. Om termen rashygien används avser den specifikt något annat än rasbiologi enligt resonemangen ovan. I vissa fall kommer det att stå rasbiologi-rashygien, då det för perioden före reformeugeniken faktiskt inte alltid går att skilja dem åt. Den här funktionella avgränsningen bör ses som ett slags arbetsredskap för denna forskningsinventering. Avgränsningen innebär också att inventeringen inte alls inriktar sig på steriliseringarna eller andra rashygieniska åtgärder från och med 1930-talet. Området är som flera intervjuade forskare påpekar redan väl utforskat genom flera statliga utredningar och doktorsavhandlingar samt ytterligare ett antal böcker och artiklar.¹⁸

Två delar av rasbiologin

Kanske kan man förenklat, i ett försök att karaktärisera rasbiologin, låta den bestå av två delar eller två inriktningar: en inriktad på rasforskning och en riktad mot ärftlighetsforskning och medicinsk genetik. Givetvis smälte dessa delar ihop, och det går inte att studera ärftlighetsforskningens idéhistoriska utveckling utan att komma in på rasbiologin.¹⁹ Själva rasforskningen hade också starka biologiska utgångspunkter. Bland annat föreställde man sig att "rasegenskaperna" ärvdes, både de yttre fysiska särdragen och de inre psykiska-sociala-moraliska kvaliteterna. Den biologiska determinismen var en förenande länk och en gemensam utgångspunkt både för rasforskningen och för ärftlighetsstudierna. Rasforskningen var dock inriktad på att kartlägga påstådda biologiska rasskillnader och de åtföljande rasegenskaperna hos olika "raser", medan ärftlighetsforskningen kom att studera ärftliga sjukdomar och andra former av medicinskt genetiska problem utan ett nödvändigt underliggande tänkande kring att det skulle finnas olika "raser".

Skillnaderna framstod sannolikt inte klart för dåtiden riktigt på detta vis som är ett slags efterhandskonstruktion. Ursprungligen satt de båda delarna också närmare ihop med varandra i ett helhetstänkande kring ras och arv. Herman Lundborg hade själv skrivit en doktorsavhandling i medicin om just en ärftlig sjukdom inom en homogen befolkningspopulation (Listerlandet i Blekinge). Men han ägnade sig sedan mest åt rasforskning och åt att propagera mot "skadlig rasblandning". Ett annat exempel på detta tidiga och kring arv och ras sammanflätade tänkande återfinns hos Herman Nilsson-Ehle. Han blev Sveriges

¹⁷ Tydén & Broberg 2005, s 7ff. Tydén & Svanberg 2006, s 18, 20, 34, 37 ff. Tydén & Svanberg 1992, s 258 ff. Tunlid 2004, s 224 ff.

¹⁸ Intervjuer med Mattias Tydén, Maija Runcis och Gunnar Broberg. Tydén & Broberg 2005. Tydén 2002. Runcis 1998, Broberg 1999. SOU 2000: 20.

¹⁹ Tunlid 2004, s 18.

första professor i ärftlighetslära dvs genetik och han var huvudsakligen verksam inom växtförädling och genetiska studier av växtriket. Han ansåg att ärftlighetslärans slutsatser från växterna borde tillämpas även på människan. Nilsson-Ehle menade att det finns grundläggande ärftliga skillnader mellan människor. Det gällde då dels socialt mellan människor inom samma "ras" vilket kunde förklara olikheter i samhället, dels gällde det mellan "raserna" som karaktäriserades av olika ärftliga fysiska och psykiska särdrag.²⁰

Med tiden kom de två delarna eller sidorna dock att glida isär. Det är bland annat den separationen som karaktäriserar det forskningen benämner som en övergång till reformeugeniken. I Sverige manifesteras denna övergång och den medicinska genetikens utveckling och separerande från rasstudierna tydligast med chefsbytet vid det rasbiologiska institutet. Den nye chefen Gunnar Dahlberg satsade på medicinsk genetik, och han tog uttalat avstånd från den tidigare rasforskningen (och från sin företrädare på posten)²¹

Trots att Dahlberg var chef för en institution med namnet Statens institut för rasbiologi är det tveksamt om man över huvud taget kan kalla honom för "rasbiolog". Lennart Lundmark menar att den rasbiologiska forskningen upphörde vid det institutet 1935, då Herman Lundborg gick i pension.²² Det ligger mycket i Lundmarks analys av att institutet egentligen inte sysslade med "rasbiologi" efter Lundborgs pensionering. Processen med en övergång till reformeugenik handlar förstås inte endast om chefsbyte och forskningsinriktning i ett slags yttre bemärkelse. Det rör sig också om en vetenskaps sociologisk förändring där ärftlighetsforskningen och den medicinska genetikens som en ny och växande vetenskap drar upp gränserna och formerar sig som vetenskaplig disciplin.²³

Denna uppdelning kan förhoppningsvis vara ett fruktbart sätt att analysera och förstå rasbiologin på. Tydén och Broberg fokuserar i sin definition mest på den sida av rasbiologin som var inriktad mot rasstudier, medan Nationalencyklopedins karaktärisering av rasbiologin som en äldre form av ärftlighetslära mer fokuserar på den biologiskt-genetiska sidan. Tydéns och Brobergs definition är bredare och i detta sammanhang bättre att försöka utgå ifrån, då den förutom att inbegripa ärftlighetsforskningen pekar på studier av den mänskliga "rasen". Deras definition måste dock fördjupas för att karaktäriseringen av rasbiologin ska bli klarare. Ord som "ras" och vetenskapligt studium måste preciseras.

"Ras" och rasbiologi

Vad är egentligen en "ras"? Enligt en forskare härrör ordet ursprungligen från det arabiska "ra's" som intressant nog betyder huvud.²⁴ Det kom sedan att användas i två betydelser, dels om djurraser som hästar och hundar, dels för en människas härkomst och ätt/börd dvs en sorts genealogisk användning. Ordet fick här i sin andra betydelse först en positiv koppling till stånd eller samhällsklass. Vissa privilegierade människor som exempelvis adelsmän hade "ras" dvs goda anor och ärvde därmed vissa positiva egenskaper. På 1700- och 1800-talen kom ordet att förlora denna innebörd för att i stället bli en beteckning för att skilja på olika folkgrupper (och inte klasser eller stånd). Dessa olika folkslag uppfattades då inte sällan som permanenta biologiska typer och vissa rasforskare såg "raserna" som olika arter eller underarter av människan, inte som varianter av samma art.²⁵

När det gäller arten människa är det dock så att det numera inte finns någon vetenskapligt accepterad och meningsfull indelning av människoarten i olika "raser". Det går inte att finna kriterier som på ett funktionellt sätt skulle kunna fungera för en indelning i "raser". I biologisk-populationsgenetisk mening finns det inte olika "människoraser".²⁶ För att klargöra denna viktiga punkt kan det vara värt att citera Stig Welinder som skrivit om DNA-forskning, etnicitet, folkvandringar mm inom arkeologin:

---

²⁰ Om Nilsson-Ehles tänkande kring ras o arv se Tunlid 2004, s 130ff.

²¹ Om chefsbytet mm se Lundmark 2002a, s 140 och Broberg 1995.

²² Lundmark 2007.

²³ Tunlid 2004, s 19ff.

²⁴ Hansson 1994, s 38.

²⁵ Hansson 1994, s 38, Lange 2001, s 16, Skovdahl 1996, s 16ff.

²⁶ Lange 2001, s 16f. Miles 2003, s 44. Skovdahl 1996, s 74ff. Nationalencyklopedins nätupplaga, uppslagsord människan-raser. Welinder 2003, s 99f.

”För människor har det således inte gått att finna en eller ett fåtal egenskaper, som på ett adekvat sätt skulle kunna lägga grunden för en rasindelning. Om människor alls ska indelas i raser så måste det ske med utgångspunkt i frekvenser av många egenskaper, det vill säga gener, inom grupper av människor. Det skulle då bli en statistisk fråga till vilken ras en individuell människa skulle höra, och gränserna mellan raserna skulle bli tämligen godtyckliga. De gener, som bestämmer utseendet på en människa, är inte korrelerade med dem, som bestämmer andra egenskaper. Utseendet utgör ett dåligt mått på hur olika två människors totala genuppsättningar är.”²⁷

Som biologisk-genetisk term fungerar således inte ordet ”ras”. Däremot lever ordet vidare i det mer vardagliga språkbruket. Faktum är att det lätt går att se yttre skillnader främst i hudfärg på människor som härstammar från olika geografiska områden. Termen ”ras” används ibland även inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning men är omtvistad. Den kan då ha olika betydelser, men bland annat kan ”ras” avse geografiskt ursprung. Det förekommer till exempel att man i beskrivande syfte indelar människosläktet i så kallade geografiska raser: den europeiska, den afrikanska och den asiatiska.²⁸ Begreppet ”ras” kan i vissa sammanhang även helt eller delvis sammanfalla med termer som folkslag-befolkningsgrupp och kanske även etnisk grupp och etnicitet, till exempel när man talar om rasmotsättningar i moderna samhällen bland annat mellan vita och svarta i USA. Men då finns egentligen ingen strikt biologisk-genetisk innebörd.²⁹

Ursprungligen hade dock termen ”ras” en mer biologisk innebörd, och man trodde att det i ett slags biologisk bemärkelse fanns olika ”raser”. Till detta rasbegrepp kopplades också föreställningar om att människor från olika ”raser” inte bara såg olika ut utan också hade olika egenskaper och kvaliteter, vilka biologiskt ärvdes, samt att ”raserna” förhöll sig till varandra i en hierarkisk ordning där vissa ”raser” stod högre och hade utvecklats längre än andra. Rasbiologin växte idéhistoriskt fram ur och kom att verka i denna tanketradition som alltså är intimt förknippad med rasismens historia.

När det gäller rasbiologin enligt Tydén och Brobergs definition som ”ett vetenskapligt studium av den mänskliga ”rasens” variation”, måste den uppfattas som studier av den mänskliga ”rasen” med en utgångspunkt som är mer eller mindre rasistisk. ”Ras” bör här förstås i sin ursprungliga rasistiska betydelse och kan i definitionen inte uppfattas som en neutral beskrivande term för olika folkgrupper, populationer, etniska grupper, geografisk härkomst eller liknande. Som framgår ovan används termen ”ras” ibland i andra sammanhang i denna betydelse, men det fungerar alltså inte i denna definition för att specificera vad rasbiologi egentligen är.

Modern osteologisk forskning

Detta är ett viktigt påpekande då det finns en modern vetenskaplig praktik kring mänsklig biologisk variation, även om den är frikopplad från tankar om ett strikt biologiskt-genetiskt rasbegrepp och utan ett kvardröjande rasistiskt tankegods där olika raser har olika kvaliteter. En del av den moderna osteologiska forskningen sysslar med mänsklig biologisk variation i sina studier av arkeologiska skelettlämningar. Av dessa kan man bland annat säga om en kvarleva kommer från en man eller en kvinna, ett barn eller en vuxen.³⁰

I vissa fall försöker osteologerna också uttala sig om vilken etnisk grupp/befolkningsgrupp som kvarlevorna sannolikt kan hänföras till. En faktor (ofta bland flera metoder) kan då vara jämförande studier av skelettdelar från olika populationer. Trots variationer mellan individernas skelett, så kan det finnas vissa mönster i hur skelettdelarnas utseende skiljer sig åt mellan olika befolkningsgrupper/etniska grupper.³¹ Sålunda har osteologen Elisabeth Iregren och dentalantropologen Verner Alexandersen kartlagt hur sörsamiska

---

²⁷ Welinder 2003, s 100.

²⁸ Nationalencyklopedins nätupplaga, uppslagsord människan-raser. Skovdahl 1996, s 74ff.

²⁹ Lange 2001, s 16f. Lundmark 2002a, s 12f. Skovdahl 1996, s 74ff. Nationalencyklopedins nätupplaga, uppslagsord människan-raser.

³⁰ Intervju Jan Storå och Elisabeth Iregren.

³¹ Intervju Elisabeth Iregren. Engelskspråkiga läroböcker i osteologi pekar också på hur det kan finnas mönster i de så kallade morfologiska skillnaderna mellan skelettdelar från olika befolkningsgrupper, men reserverar sig också för svårigheterna. Brothwell 1981. Bass 1987.

populationer levtt nära tillsammans med nordiska grupper i Härjedalen under 1000- och 1100-talen. De båda forskarna har då bland annat jämfört särdrag på kranier och tänder.³²

Internationell forskning, bland annat i USA, sysslar också med jämförande studier av mänskliga kvarlevor. Som benämning på denna forskning används olika varianter och sammansättningar av ordet "anthropology", dvs samma ord som i den gamla svenska termen fysisk antropologi som bland annat avsåg skullmätning och andra studier av skillnaderna mellan raserna. Den moderna "fysiska antropologin" har dock frigit sig från det rasistiska tänkandet.³³ Till exempel kan man i en engelskspråkig lärobok från slutet av 1980-talet läsa om hur det på huvudskålarna finns vad man kallar morfologiska och anatomiska särdrag som gör att man kan försöka hänföra dem till olika "raser": "caucasoid", "negroid" och "mongoloid". Texten betonar visserligen svårigheterna att på detta sätt härleda huvudskålar men pekar ändå ut generella mönster i hur bland annat näsbenet och käken skiljer sig åt. På engelska används då orden "race estimation" och "racial differences", men orden bör här uppfattas som en neutral beskrivande term utan rasistiskt innehåll.³⁴ Det fanns för övrigt redan på 1800-talet en del osteologisk forskning som inte var rasistisk.³⁵

Exemplen ovan visar ytterligare att betydelsen av ordet "ras" i Tydés och Brobergs definition bör preciseras till sin ursprungliga rasistiska betydelse för att definitionen ska bli fruktbar att använda i detta sammanhang. Annars skulle delar av den moderna osteologin och den moderna amerikanska "fysiska antropologin" falla in under definitionen som rasbiologi, dvs ett vetenskapligt studium av den mänskliga rasens variation.

Vetenskap och ideologi

Att systematiskt och vetenskapligt mäta människor eller att studera deras kvarlevor för att spåra skillnader mellan olika populationer och befolkningsgrupper är således inte samma sak som rasbiologi. Ändå är det just kroppsmätningar och framför allt då skullmätningar dvs jämförande studier av kranier från olika "raser" som rasbiologerna gjort sig kända för. Det gjordes också massmätningar på levande människor. Själva mätandet och intresset för människors utseende och för deras kranier är egentligen inte det mest intressanta och karaktäristiska för rasbiologin, även om det var en framträdande del av verksamheten. Det som främst karaktäriserade rasbiologin var en uttaland eller outtaland men en ändå given utgångspunkt för allt mätande och allt insamlade av kranier, att de yttre skillnaderna mellan människor gick att härleda till förekomsten av olika "raser" eller "folk". Förutom att "raserna" såg olika ut så hade också individerna inom dessa "raser" olika biologiskt givna egenskaper och kvaliteter. I detta låg också rasbiologiska föreställningar om att den vita "rasen" stod högre än andra och högst av alla stod "germanerna".

Här finns således ett ideologiskt och ovetenskapligt inslag i rasbiologin. Som både historikern Lennart Lundmark och genetikern Bengt Olle Bengtsson påpekat kunde rasbiologin när det gällde t ex skullmätningarna ge sken av att vara vetenskaplig eller i varje fall systematisk och det fanns vissa vetenskapliga inslag. Sannolikt uppfattades rasbiologin också av dåtiden först som en vetenskaplig verksamhet. Man gick synnerligen noggrant och systematiskt till väga i skullmätningarna och i insamlingarna av andra data, vilka i regel leddes av vetenskapsmän. Att endast samla in och systematisera data räcker emellertid inte för att en verksamhet ska anses vara vetenskapligt relevant och intressant, även om det är en viktig grund i vetenskapen. Möjligen kan man säga att metoderna var vetenskapliga, men i rasbiologins fall blev resultatet endast en meningslös empirism, dvs mängder av data som inte sade något vetenskapligt intressant.³⁶

Ursprungligen fanns dock delvis ett vetenskapligt tänkande i den meningen att rasforskarna hade frågeställningar och teorier som man metodiskt försökte pröva. Bland annat om hur olika både förhistoriska

---

³² Iregren 2000. Se även artiklar av Iregren och andra forskare i Zachrisson 1997.

³³ Ljungström 2004, s 16 påpekar att det han kallar fysisk antropologi är en livskraftig forskning i USA, dock utan rasistiska undertoner.

³⁴ Bass 1987. Brothwell 1981 reserverar sig än mer för metoden när det gäller de traditionella rasgrupperna och sätter ordet race inom citationstecken ("race"). I texten talas sedan mer om skillnader mellan mindre geografiskt avgränsade grupper och populationer.

³⁵ Intervju Olof Ljungström.

³⁶ Lundmark 2002a, s 132ff, 2002b, Bengtsson 1999, s 65ff.

och nu levande folkslag kunde karaktäriseras och identifieras utifrån skullformen, som exakt kunde anges i form av ett index baserat på längd och bredd. Vissa folkslag hade varit och var fortfarande kortskalliga (bland annat samerna) och andra var långskalliga (främst ”germaner”). När det visade sig att det egentligen inte gick att hitta några klara mönster i fördelningen av långskallar respektive kortskallar, började rasbiologerna dock bortse från resultat som motsade teorierna eller så tillgrip man olika ad hoc-förklaringar.³⁷

Rasbiologin kom därmed, enligt Lundmark och Bengtsson, att bli mer ideologi än vetenskap. Till slut blev insamlandet av data ett sätt att vetenskapligt försöka legitimera den underliggande rasideologin.³⁸ På ett liknande sätt resonerar Anna Tunlid (dock inte med utgångspunkt i just skullmätningen): ”Rasbiologin – och i synnerhet dess mer konkreta tillämpningar i olika rashygieniska åtgärder – var ett område där vetenskapliga teorier smälte samman med politiska och ideologiska uppfattningar på ett närmast oskiljaktigt sätt.”³⁹ Rasbiologin kan dock inte helt avfärdas som en totalt ovetenskaplig verksamhet. Det ovetenskapliga och ideologiska gällde främst rasstudierna med ett underliggande rastänkande och egentligen inte den del som rörde ärftlighetsforskning – medicinsk genetik när den började utvecklas och skilja sig från rasstudierna.

Den medicinskt-genetiska inriktningen av rasbiologin var nämligen en vetenskaplig verksamhet som flera framstående forskare ägnade sig åt. En del av den forskning som gjordes kom att få betydelse för senares tiders genetiska forskning och är fortfarande vetenskapligt relevant. Som Bengt Olle Bengtsson påpekar var rasbiologin den tidens vetenskapliga tänkande om ärftlighet.⁴⁰ Rasbiologin bör således – för att rätt karaktäriseras och rätt förstås – delvis ses som en vetenskap och inte, som kanske lätt görs, helt avfärdas som en kvasivetenskap.⁴¹ Det innebär att rasbiologin enligt ovanstående resonemang *också* innehöll en hel del ovetenskapliga tankar, idéer och praktiker. Det är just denna säregna och komplexa blandning av vetenskap och rasideologi som karaktäriserar rasbiologin.

Rasism och rasbiologi

Rasism är också ett synnerligen mångtydigt ord som används med olika betydelser. Här är inte platsen för en utredning av ordets olika användningsområden och innebörder, utan den som vill fördjupa sig i det rekommenderas att läsa Anders Langes skrifter eller något av de översiktsverk som finns om rasismens historia och nutida innebörd-funktion-utbredning.⁴² Det finns emellertid en specifik och tydlig innebörd av ordet rasism som här kommer att användas och som en rad forskare använder. Termens kärna och ursprungliga betydelse har en tydlig biologisk koppling. Rasism är en ideologi eller en uppsättning föreställningar om att en människas härkomst eller ”ras” och yttre fysiska särdrag även bestämmer de inre psykiska-sociala-moraliska kvaliteterna och egenskaperna såsom intelligens och moral, så att vissa raser anses stå högre än andra. I denna föreställning ingår då också en biologisk determinism. Kopplingen mellan ”ras”/yttre utseende och egenskaperna/kvaliteterna är oföränderlig och ärvs.⁴³ Hertha Hansson beskriver samma sak i form av tre teser som sammantaget utgör en rasistisk teori eller uppfattning. Personer som omfattar alla tre är alltså rasister:

– att mänskligheten kan indelas i mer eller mindre tydliga raser och att dessa raser skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden.

– att dessa skillnader beror av ärftliga egenskaper som överförs från generation till generation.

---

³⁷ Lundmark 2002a, s 132ff, 2002b.

³⁸ Lundmark 2002a, s 132ff och Lundmark 2002b.

³⁹ Tunlid 2004, s 132.

⁴⁰ Intervju Bengt Olle Bengtsson. Bengtsson 1999, s 73ff Liknande synpunkter om rasbiologins vetenskaplighet i Tydén & Broberg 2005, s 10.

⁴¹ En liknande karaktäristik och liknande resonemang som hos Lundmark och Bengtsson i Broberg & Tydén 2005, s 9ff.

⁴² Lange 1997 och 2001, Skovdahl 1996, Fredrickson 2003, Miles 2003. Hansson 1994.

⁴³ Lundmark 2002a, s 12. Broberg 1988a. Ljungström 2004, s 19f. Fredrickson 2003, s 18ff. Skovdahl 1996, s 18ff. Hansson 1994, s 19ff.

– att på grundval av dessa skillnader förutsätts eller konstrueras en värdehierarki.⁴⁴

Denna definition av rasism skiljer sig från det mer vardagliga bruket av ordet som innebär att olika former av främlingsfientlighet och diskriminering i allmänhet sägs vara ”rasistisk” eller kallas ”rasism”. Så är endast fallet om avståndstagandet och diskrimineringen beror på en uppfattning om att det finns biologiskt skilda raser med olika fysiska och psykiska egenskaper enligt ovanstående resonemang. I regel är det inte så, utan främlingsfientlighet och diskriminering beror snarare på att vissa grupper uppfattas som annorlunda, avvikande och sämre av sociala, religiösa och kulturella skäl, inte för att de biologiskt hör till en annan ”ras” som är av en sämre beskaffenhet.

Anledningen till att den här inventeringen fokuserar på rasism i dess ursprungliga biologiska betydelse är förstås att det var i denna betydelse rasismen fick ett samband med rasbiologin. Innebär det då att alla rasbiologer var rasister och att rasbiologi är samma sak som rasism? Nej, riktigt så enkelt är det inte. Men att den del av rasbiologin som här har kallats rastänkande eller rasforskning var rasistiskt influerad är uppenbart.

Svårare är det då med ärftlighetsforskningen och den medicinska genetiken. Ursprungligen, före reformeugeniken, byggde även denna gren också delvis på ett rasistiskt tänkande, men den kom sedan att lämna rastänkandet bakom sig. Den historiska forskningen om rasbiologin-rashygienen har dock inte kunnat dra en klar gräns mellan rasistiska forskare och icke-rasistiska sådana ens för den senare rashygienen, även om det i vissa fall kanske låter sig göras. Det fanns vetenskapliga och personliga band mellan ärftlighetsforskare som av eftervärlden betraktas som icke-rasistiska forskare och forskare som fördömts som rasister. Rasbiologin och rashygienen kan ju inte heller entydigt härledas till vissa länder eller vissa politiska läger, vilket också komplicerar bilden.⁴⁵

2 Forskningsläget

Den svenska rasbiologin är inte någon helt okänd historia. Det finns tvärtom en hel del forskning, och ganska mycket är skrivet om detta ämne. Flera av de intervjuade forskarna påpekar att den idéhistoriska bakgrunden till rasbiologin är rätt väl utforskad, om än inte utredd i alla detaljer.⁴⁶ Det finns förstås också en del forskningsluckor som det återstår att fylla, men på det hela taget är mycket redan gjort. Det gäller särskilt om det rasbiologiska institutets tillkomst och verksamhet.⁴⁷ En del av det som skrivits om rasbiologin är vetenskaplig speciallitteratur, men det finns också populärvetenskapliga uppsatser och böcker.

Någon systematisk genomgång av om hur rasbiologin skildras i historiskt inriktade handböcker, läroböcker och populärvetenskapliga översikter har inte varit möjlig att genomföra, men i till exempel Tore Frängsmyrs brett upplagda översiktsverk om den svenska idéhistorien får Herman Lundborg och hans institut relativt stort utrymme.⁴⁸ Vetenskapsjournalisten Maja Hagerman har nyligen publicerat en populärvetenskaplig bok där det rasbiologiska institutet och dess historiska bakgrund i antropologi och fornforskning har en central plats.⁴⁹ Ämnet har även berörts i böcker av journalisterna Eva F Dahlgren, Christian Catomeris, Bo Hazell och Bosse Lindquist.⁵⁰

---

⁴⁴ Hansson 1994, s 23. Samma definition används av Ljungström 2004 s 19f.

⁴⁵ Tydén & Svanberg, 2006 s 33 ff.

⁴⁶ Intervjuer Bengt Olle Bengtsson, Evert Baudou, Gunnar Broberg, Maija Runcis, Lennart Lundmark, Bozena Werbart, Claes Hallgren, Christer Lindberg.

⁴⁷ Intervjuer Bengt Olle Bengtsson, Birgitta Svensson, Gunnar Broberg, Lennart Lundmark, Mattias Tydén, Olof Ljungström.

⁴⁸ Frängsmyr 2000, s 223 ff.

⁴⁹ Hagerman 2006.

⁵⁰ Catomeris 2004. Dahlgren 2005. Hazell 2002. Lindquist 1997.

2:1 Rasismens idéhistoria

Rasismens historia finns beskriven i flera olika översiktsverk, men den måste ändå kort beröras här som en bakgrund till den svenska rasbiologin.⁵¹ Utgångspunkten blir rasism som den definieras ovan. När det gäller rasismens historia i Europa är de flesta forskare ense om att den moderna rasismen uppstod och började utvecklas under 1700-talet, även om rötterna går längre tillbaka i tiden. Den nådde sedan sin kulmen under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Sedan fick rasismen successivt mindre betydelse framför allt efter Andra världskriget.⁵² Olika former av främlingsfientlighet och diskriminering har sannolikt alltid funnits i alla kulturer, men det är som ovan påpekats skillnad på detta och på rasism i den bemärkelse termen här används.

Protorasism

I rasismens historia är det, som flera intervjuade forskare påpekar, dock svårt att direkt och utan reservationer benämna alla rastänkare och rasforskare som "rasister" med våra mått mätt eller att strikt tillämpa den ovan stipulerade definitionen av rasism.⁵³ Det har funnits olika former av rasism och rasismen förändras med tiden och beroende på olika samhällsfaktorer.⁵⁴ I stället använder flera forskare termen "protorasism" för att beskriva olika former av historiskt rastänkande och rasforskning som endast delvis var rasistiskt enligt den här gällande strikta definitionen. Men det var ändå något som pekade fram mot och på sikt beredde marken för den fullt utvecklade rasismen. Det innebär dock inte att all protorasism nödvändigtvis var steg mot en fullt utvecklad rasism.⁵⁵ Det är med denna innebörd orden rastänkande och rasforskning här används, dvs att det inte helt var samma sak som rasism.

På ett liknande sätt har Anders Lange resonerat kring hur rasistiska föreställningar uppstår och utvecklas ur det till synes självklara och lätt iakttagbara faktum att människor ser olika ut och att det finns kroppsliga skillnader mellan olika kategorier och kollektiva grupper, till exempel hudfärg. Lange använder termen "protorasistiska föreställningssediment" för att peka på sådana föreställningar som i sig inte är rasistiska, men som kan leda vidare till rasism och därmed är förutsättningar för rasismen. Förenklat rör det sig då om tre typer av föreställningar eller snarare tankekonstruktioner som leder fram till rasism: kategorisering av människor i grupper eller kollektiv baserade på yttre iakttagbara kroppsskillnader, värdering av dessa kategorier som ordnas i en hierarki, biologisering av grupperna, det vill säga att de börjar uppfattas som skilda "raser" där både inre och yttre egenskaper reproduceras.⁵⁶

En kategorisering eller indelning av människorna i kollektiva grupper som bygger på iakttagbara skillnader i utseendet som till exempel hudfärg kan ske helt neutralt utan några värderingar, och utan någon föreställning om att de yttre iakttagbara skillnaderna även betyder att de inre egenskaperna och kvaliteterna skiljer sig åt. En sådan indelning är således inte samma sak som rasism, men den är ändå en grundläggande förutsättning för att ett mer rasistiskt tänkande ska kunna utvecklas. Rasismen bygger på en kategorisering av människor utifrån de yttre iakttagbara skillnaderna.

Nästa steg mot ett mer uttalat rasistiskt tänkande är att de olika grupper av människor som neutralt iakttagits och kategoriserats utifrån utseendet börjar värderas så att vissa grupper, till exempel människor med mörk hudfärg, betraktas som annorlunda och sämre och lägre stående i en hierarki. Det är inte heller nödvändigtvis samma sak som rasism. De olika grupperna behöver inte ses som skilda "raser". Men värderingen av olika grupper och konstruktionen av hierarkier är ytterligare ett steg mot rasism. För att rasismen ska bli helt och fullt utvecklad krävs dock att de olika kategorier av människor som skapats utifrån skillnader i utseendet också ges en "biologiserande innebörd" enligt Langes terminologi. Kategorierna börjar nämligen lätt

⁵¹ För översikter om rasismens historia se främst Skovdahl 1996. Fredrickson 2003. Sörlin 2004a.

⁵² Skovdahl 1996, s 42ff. Miles 2003, s 93ff. Fredrickson 2003, s 54ff, 65ff. Sörlin 2004a, s 32ff. Lundmark 2002a, s 11ff.

⁵³ Intervjuer Christer Lindberg, Evert Baudou. Olof Ljungström, Bozena Werbart.

⁵⁴ Intervju Olof Ljungström.

⁵⁵ Skovdahl 1996, s 42ff. Sörlin 2004a s 32ff. Welinder 1994.

⁵⁶ Lange 1996, s 169ff. Welinder 1994.

uppfattas som biologiskt åtskilda "raser" dvs naturligt existerande, biologiskt självreproducerande och tvåkönade befolkningar.

Det finns gott om historiska exempel på sådana klassificeringar av mänskligheten i olika "raser" utan att tankarna om att vissa raser stod högre än andra var så uttalade som de senare under 1800-talet kom att bli. Rasbegreppet var då inte heller strikt biologiskt och inte helt rasistiskt enligt den definition som här används. Olika former av eurocentriskt utvecklingstänkande blev dock alltmer dominerande. Enligt detta tänkande stod den västerländska-europeiska kulturen/civilisationen och européerna som folk högre och hade utvecklats längre än andra kulturer, samhällen och folk.⁵⁷

Graden av biologisk determinism kunde dock variera inom protorasismen och den tidiga rasismen, liksom innebörden av själva rasbegreppet. Det var inte alla rastänkare som helt utgick från ett absolut och biologiskt-ärflikt rasbegrepp med innebörden att rasegenskaperna var evigt oföränderliga. Vissa rasforskare laborerade med möjligheten att en viss anpassning och förändring var möjlig, i regel så att personer och grupper ur föregivet lägre stående "raser" åtminstone delvis successivt kunde utvecklas i riktning mot de högre stående "rasernas" kvaliteter. Andra rasforskare menade att rasskillnaderna kanske delvis var resultatet av tillfälliga historiska och miljömässiga faktorer och sålunda inte endast hade strikt biologiska orsaker. Biologiska faktorer gled således ihop med kulturella-sociala. Protorasistiska föreställningar fanns också parallellt med en fullt utvecklad rasism. Utvecklingen gick dock successivt mot en alltmer uttalad och biologiskt deterministisk rasism som nådde sin kulmen under decennierna kring sekelskiftet 1900.⁵⁸

Raserna klassificeras

Tidiga exempel på protorasism är de olika klassificeringar av människan i raser som gjordes. Redan 1684 delade François Bernier in mänskligheten i raser, men han lade inte till några värderande generaliseringar. Carl von Linné som klassificerade växtriket i familjer och släkter mm kategoriserade även människoarten i sin skrift *Systema naturae* från 1735. Han räknade med fyra varianter av homo sapiens och indelningen följde i stort sett världsdelarna. Han använde dock inte termen "ras". Linné tillfogade även vissa korta schablonartade värdeomdömen om sina olika människovarianter, vilka han också placerade in i en hierarkisk ordning. Européerna beskrivs som uppfinningsrika och styrda av lagar, medan afrikanerna är lata och nyckfulla. Frågan om människoartens olika "raser" kom således tidigt att förknippas med den framväxande naturvetenskapliga forskningen. Linné anknöt i sitt tänkande till hur man på 1700-talet såg på naturen och på hur man klassificerade och undersökte den. Tidens naturforskare tänkte sig fortfarande att naturen hade skapats av Gud, och att olika livsformer inte kunde ändra sig. Forskarens uppgift var att klassificera och namnge växter och djur.⁵⁹

Från och med slutet av 1700-talet ökar intresset markant för det som uppfattas som olika "raser", och en mängd skrifter börjar ges ut som skildrar och diskuterar rasernas antal, karaktär, uppkomst och utveckling mm. De första ganska enkla och relativt värdenutrala indelningarna byggs ut, och de värderande inslagen av rasskillnaderna blir mer framträdande liksom de rashierarkier som läggs till. Förklaringen till skillnaderna mellan olika "raser" blev nu också mer biologiska och mer absoluta. Johann Friedrich Blumenbach räknas ibland som den förste rasisten, men det är enligt resonemangen ovan tveksamt om det är meningsfullt att över huvud taget klassificera honom eller andra tidiga rastänkare (som Linné) i sådana kategorier. Blumenbach gav på 1780-talet ut en skrift om mänsklighetens härkomst, utveckling och uppdelning med en tydligt värderande och hierarkisk rasindelning. Hans bok kom att inspirera andra rastänkare som byggde ut Blumenbachs klassificering. Blumenbach var också den förste som systematiskt började samla och mäta kranier för att bättre kunna klassificera och skilja "raserna" åt.⁶⁰

---

⁵⁷ Lundmark 2002a, s 11ff.

⁵⁸ Ljungström 2004, s 19ff. Sörlin 2004a, s 32ff. Skovdahl 1996, s 42ff. Intervju Olof Ljungström.

⁵⁹ Broberg 1988a. Skovdahl 1996, s 50ff. Sörlin 2004a, s 32ff. McGee s 5ff.

⁶⁰ Broberg 1988a. Skovdahl 1996, s 50ff. Sörlin 2004a, s 32ff. Enligt Olof Ljungström är Blumenbachs rasism delvis en missuppfattning då han delade in raserna utifrån etniska hänsyn men ansåg att raserna i övrigt var jämlika. Men andra rastänkare övertog sedan Blumenbachs rashierarkier och gjorde raserna ojämlika. Intervju Olof Ljungström. Framställningen bygger dock på handbokslitteraturen som enligt referenserna ovan ger denna bild av Blumenbachs rastänkande.

Med Joseph Arthur de Gobineau utvecklas rasismen ytterligare under mitten av 1800-talet. Han räknas ofta som rasideologins främste anfader. Hans skrift om rasernas hierarkiska ojämlikhet *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-55) var den hittills mest konsekvent rasistiska och betonade mer än de flesta tidigare skrifter den nödvändiga kampen mellan raserna och faran av rasblandning samt den vita överhögheten. Gobineaus tankar kom också att få stor betydelse för samtida och efterkommande rasideologer.⁶¹

Den tidiga antropologin

Rastänkandet blev under 1700- och 1800-talen en del av den framväxande antropologiska vetenskapen.⁶² Det var en lära om människan som natur och kultur-/samhällsvarelse, (anthropos = grekiska för människa). I den tidiga antropologin flöt två ämnesområden ihop, dels frågor kring människans biologiska ursprung, uppkomst och utveckling, dels frågor kring kulturella-sociala skillnader mellan olika samhällen/folk/kulturer både i ett historiskt utvecklingsperspektiv och i ett synkront jämförande samtidsperspektiv. Frågan om de olika "rasernas" uppkomst, utveckling, spridning över jorden och skillnader "raserna" emellan stod då i centrum. Den tidiga antropologin var oftast mer eller mindre rasistisk eller innehöll i varje fall protorasistiska inslag.⁶³

De tidiga antropologerna intresserade sig för främmande kulturer och folk, vilka sågs som underlägsna och kvar på en lägre utvecklingsnivå än européerna. Det var en forskning som tidigt kom att benämnas etnografi, vilket blev föregångaren till den moderna kultur- och socialantropologin samt delvis även till etnologin. Men inom den tidiga antropologin var intresset också stort för människans ursprung och utveckling och då främst den egna "rasens"/det egna folkets förhistoria, dvs studier som senare kom att utvecklas till den moderna arkeologin och historievetenskapen. Den tidiga antropologin växte fram parallellt med ett växande vetenskapligt historieintresse. I centrum stod då den egna nationens historia och dess arkeologiska förhistoria. Nationalismen var på frammarsch under 1800-talet. Historieskrivningen och arkeologin blev nationell eller ibland till och med nationalistisk.

Till detta kom försöken att systematiskt studera hur utseendet varierade mellan olika "raser", främst genom skullmätning men även med andra mått och iakttagelser av längd, vikt, hår- och ögonfärg, käkpartiets vinklar mm. Fysisk antropologi är den term som i regel används om dessa jämförande anatomiska rasstudier. Om man trodde på existensen av distinkt åtskilda "raser" med skilda egenskaper blev det förstås viktigt att kunna skilja dessa åt genom någon sorts systematisk och prövbar metod. Det gällde både skillnaderna mellan olika samtida "raser" men också mellan olika tänkta förhistoriska "raser" eller folk. Blumenbach har redan nämnts som den förste skullmätaren och han fick rader av efterföljare. Insamlandet av skallar från olika länder och folk kom också att få en betydande omfattning med expeditioner för att finna kranier, utgrävningar av gamla gravar samt ett intensivt utbyte av kranier och mätresultat mellan samlare och forskare.⁶⁴ Mot slutet av seklet började man också med mätningar på levande människor, bland annat massmätningar av soldater.⁶⁵

Det var för övrigt inte endast rasskillnader som kranierna ansågs kunna visa. Sambandet mellan yttre utseende och inre egenskaper ansågs gälla även i andra sammanhang. Man trodde länge att utseendet över huvud taget visade en människans inre egenskaper och karaktär. Människor med psykiska sjukdomar, fallenhet för kriminalitet, självmord och asocialitet mm såg följaktligen ut på vissa bestämda sätt med vissa

---

⁶¹ Skovdahl 1996, s 50ff. Sörlin 2004a, s 32ff. Enligt Olof Ljungström finns det en viss skillnad mellan Gobineaus rastänkande och hans anhängares och efterföljares syn, de så kallade gobinisterna. Handbokslitteraturen ger enligt Ljungström mer en bild av gobinisternas tänkande än av Gobineaus ursprungliga raslära.

Framställningen bygger dock på handbokslitteraturen som enligt referenserna ovan ger denna bild av Gobineaus rastänkande.

⁶² Om det antropologiska tänkandet, se Ljungström 2004, s 32ff.

⁶³ Skovdahl 1996, s 50ff. Sörlin 2004a, s 32ff.

⁶⁴ Sörlin 2004a, s 32ff.

⁶⁵ Ljungström 2004, s 287.

särdrag i sitt utseende. Intresset var störst för att studera brottslingarnas utseenden för att säkerställa den kriminella människans fysionomi, särskilt då huvudformen.⁶⁶

Darwinismen

Det protorasistiska och rasistiska tänkandet, samt den tidiga antropologin är således en viktig idéhistorisk bakgrund till rasbiologin. En annan källa till rasbiologin är darwinismens framväxt. Genom darwinismen och dess samhällseliga och kulturella utlöpare socialdarwinismen ändrades förutsättningarna för den tidiga antropologin. Darwinismen och socialdarwinismen tillhandahöll nämligen en teori som kunde förklara de fysiska och psykiska-sociala-kulturella skillnaderna mellan olika "raser".⁶⁷

År 1859 publicerade Charles Darwin efter många års arbete sitt banbrytande verk *Om arternas uppkomst*. I denna bok lanserar och belägger han en teori om biologisk utveckling. Teorin har ursprungligen inte särskilt mycket med rasism och rasbiologi att göra, men den kom ändå att få stor betydelse och bör därför kort beröras här. Darwins teori bygger på hans iakttagelser att naturen i varje generation djur i regel producerar en mycket större avkomma än vad som sedan överlever. De flesta individer dör innan de fortplantar sig och det är de som har de bästa ärftliga förutsättningarna för att klara sig i den miljö, där de befinner sig, som lever tillräckligt länge för att fortplanta sig. Därmed förs deras relativt sett starkare och bättre anlag vidare och förstärks. På sikt leder det till att hela arten utvecklas och kanske till och med förändras så att nya arter uppstår.

Darwins idéer kom också snabbt att överföras på människans och samhällets utveckling. På detta område fanns ju också redan tankar att anknyta till om en hierarki av raser i en utvecklingskedja mot högre och bättre stadier. Den samhällseliga varianten av darwinismen brukar kallas socialdarwinism. I regel menar man med socialdarwinism tankar om att mänsklighetens utveckling fungerat ungefär som arternas konkurrens och utveckling i naturen, dvs genom en naturlig urvalsprocess. Enligt ett socialdarwinistiskt tänkesätt överlever de starkaste och bäst lämpade även i människornas värld och för därmed sina bättre egenskaper vidare. Socialdarwinismen härrör egentligen minst lika mycket från samhällsfilosofen Herbert Spencer och naturforskaren Jean-Baptiste de Lamarck, som från Darwin själv.

Socialt innebar socialdarwinismen att det är naturligt att svagare, fattigare, sjukare med flera individer som inte klarar sig, slås ut. Någon stödjande fattigvård eller socialpolitik bör enligt ett socialdarwinistiskt synsätt inte bedrivas eftersom det strider mot den naturliga utvecklingen. Denna sociala utslagning befriar dessutom samhället från dåliga arvsanlag som inte förs vidare när deras bärare slås ut. Socialdarwinismen bidrog med dessa tankar sedan till att den moderna rashygienen utvecklades. Tanken om att förädla människor hade funnits länge, men den kunde nu motiveras på ett mer vetenskapligt sätt.

Samma resonemang fördes när det gällde de olika "raserna". Man tänkte sig att människosläktet utvecklades genom en konkurrens mellan olika "raser" och folk som kollektiv, varvid de starkare utvecklades vidare medan de svagare och sämre inte utvecklades och i en konkurrenssituation gick under. Detta hade gällt i den historiska utvecklingen där olika "raser" och folk ställts mot varandra (som tex vid folkvandringar), och det gällde fortfarande. Därmed motiverades både rasism och kolonialism. De främmande folken uppfattades som naturligt underlägsna de vita européerna som i kraft av sin överlägsenhet hade utvecklats längre och därmed naturligt konkurrerade ut andra "raser" av sämre beskaffenhet.

Det fanns emellertid länge en felande länk i Darwins teori. Darwin hade nämligen inte riktigt klart för sig hur arvsmekanismerna i detalj egentligen fungerade. Det hade ingen annan forskare heller klart för sig, men man förstod sedan mycket länge att vissa egenskaper ärvdes mellan generationerna. Hur detta gick till och vilka principer som styrde det hela var dock ännu okänt på Darwins tid. År 1900 återupptäcktes dock Gregor Mendels artikel om de växtförädlingsförsök med ärtväxter som denna österrikiske munk under många år ägnat sig åt i sitt kloster i Brunn, nuvarande Brno i Tjeckien. Resultaten hade han publicerat redan på 1860-talet, men de uppmärksammades inte förrän nu. Mendels försök visade hur ärftlighetslagarna fungerade och hans beskrivning är ännu giltig.

---

⁶⁶ Sörlin 2004a, s 32ff.

⁶⁷ Om darwinism och socialdarwinism se Eriksson 1983, s 124ff. Eriksson 1982. Sörlin 2004a. Sörlin 2004b. Lundmark 2002a, s 11ff. Uddenberg 2005. McGee s 5ff.

Med Mendels lagar kunde man nu lösa arvets gåta och förstå hur arvsmechanismerna i Darwins selektionsteori fungerade. Mendel lade grunden till den moderna genetiken som snabbt utvecklades under början av 1900-talet.⁶⁸ Genetiken växte först fram i anslutning till den praktiska växtförädlingen, men ärftlighetsfrågor i allmänhet och genetiken i synnerhet kom att få stor betydelse för rasbiologin. Genetikens snabba utveckling och den framgångsrika växtförädlingen blev mycket viktig för rasbiologin.⁶⁹ Till en del måste rasbiologins idéhistoriska bakgrund således sökas i genetikens vetenskapshistoria.

2:2 Arkeologi och fysisk antropologi

Sverige påverkades naturligtvis av de allmänneuropeiska tankeströmningarna, och i Sverige bedrevs under 1800-talet och början av 1900-talet en livaktig forskning inom hela det antropologiska fältet av ämnen fysisk antropologi-etnografi-arkeologi. Bitvis blev den svenska forskningen också internationellt känd. I denna forskning fanns det precis som i den internationella forskningen också varierande inslag av rastänkande och rasforskning. Mycket är ganska välutforskat av senare tiders forskare inom ämnen som arkeologi, historia, idéhistoria och socialantropologi.⁷⁰ För arkeologins idéhistoria och disciplinutveckling är grundverket Evert Baudous *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Det finns också ett antal uppsatser av Baudou och andra arkeologer. En annan viktig bok i sammanhanget är Olof Ljungströms avhandling *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Den tidiga svenska etnografien, dvs forskning om främmande ursprungsbefolkningar verkar däremot inte vara lika väl utforskad även om det finns en del skrivet. För detaljerade litteraturhänvisningar hänvisas till fotnoterna i den löpande texten.

Först ska den svenska arkeologins idéhistoria granskas lite närmare, dvs forskningen om Sveriges forntid, som den bedrevs under 1800-talet och början av 1900-talet. Därpå följer den svenska etnografien. Båda forskningsgrenarna hängde delvis ihop med den fysiska antropologin och dess skullmätning. Hela detta forskningsfält utgör bakgrunden till att de mänskliga kvarlevorna har hamnat på våra museer och universitetsinstitutioner. Med nödvändighet blir följande bakgrund dock ganska förenklad då syftet inte är sammanfatta den svenska arkeologins eller etnografins idéhistoria. Huruvida denna forskning med sitt rastänkande kan kallas rasistisk och vilken betydelse den kom att få för rasbiologin är en svår och komplicerad fråga, som vi ska återvända till. Det går nämligen inte att utan vidare beteckna all forskning under 1800-talet som rasistisk i den rent biologiska betydelsen som begreppet här har. Sambanden med den senare rasbiologin är heller inte enkla och givna. Rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet var inte riktigt samma sak som rasbiologin under början och mitten av 1900-talet. Men är man intresserad av rasbiologins idéhistoriska rötter i ett längre och bredare perspektiv måste den svenska arkeologins idéhistoria ändå beaktas, liksom den tidiga etnografiska forskningen.

Det intressanta i detta sammanhang är inte främst 1800-talsforskarnas skildring av och syn på den nordiska förhistorien i sig eller på de främmande folken. Det viktiga är att se hur fornforskningen och etnografien i Sverige liksom i andra länder under 1800-talet präglades av ett rastänkande med teorier om olika "raser" och olika folk vilka man också försökte identifiera med hjälp av kranier. Historiskt-arkeologiskt rörde det sig om frågor kring de nutida folkens forntida ursprung och utveckling. Vilka folk hade ursprungligen bebott Europa och Norden? Hur förhöll sig olika folk till varandra genom historien, särskilt då de germanska folken och de tänkta icke germanska eller förgermanska folken, däribland samerna. Dessa olika folk tänktes i teorin ha konkurrerat ut varandra i samband med forntida folkvandringar och förhöll sig därmed inbördes i en mer eller mindre uttalad hierarki, enligt ett socialdarwinistiskt och evolutionistiskt tänkande.

Det hela hade till stor del sitt ursprung i teorier om de indoeuropeiska språken och dess tänkta bärare, dvs indoeuropeiska-"ariska" folk, som från Indien eller andra trakter längre västerut i Asien skulle ha invandrat

⁶⁸ Sörilin 2004a. Uddenberg 2005.

⁶⁹ Intervju Anna Tunlid och Olof Ljungström.

⁷⁰ Intervjuer Bozena Werbart, Stig Welinder och Evert Baudou.

till Europa och trängt undan andra lägre stående "förariska" folk. De indoeuropeiska "ariska" folken tänktes då vara förfäder till de germaner, goter, svear, daner mfl folk som äldre sagor, krönikor och historiska källor talade om som boende i norra Europa under antiken och tidig medeltid. Här fanns också tydliga nationalromantiska drag. Man ville gärna belägga de forngermanska anorna genom att vetenskapligt rekonstruera hur germanerna kommit att bli Nordens och kanske hela norra Europas förfäder. Fornforskningen blev på så vis en del av det nationella identitetsskapandet som var så framträdande under 1800-talet, inte minst i Sverige där den nationella rörelsen växte sig allt starkare under 1800-talets gång.

Sven Nilsson och Anders Retzius

En lämplig startpunkt kan vara Sven Nilsson (1787-1883). Därmed inte sagt att Nilsson skulle vara rasbiologins anfader i Sverige. Nilsson var en internationellt känd professor i naturalhistoria i Lund men kom även att ägna sig åt forskning om Sveriges och Nordens forntid.⁷¹ Med inspiration från sina naturvetenskapliga studier framlade han under 1830- och 1840-talen teorier om människans, kulturens och samhällets utveckling. Det var ett evolutionistiskt tänkande som låg i linje med tidens allmänna idéströmningar. Enligt Nilsson utvecklades mänskligheten successivt mot allt högre stadier. "Folkslagen" utvecklades således från vildar via herdar/nomader till bofasta åkerbrukare och så slutligen till modernare former av civilisation med skriftspråk, penningekonomi, arbetsfördelning osv. Nilssons utvecklingsmodell uppmärksammades internationellt av samtidens mest kända antropologer.

För Nordens tidiga historia tänkte sig Nilsson att stegen stenålder-bronsålder-järnålder hade avlöst varandra genom folkvandringar, då nya folk med ny teknik trängt ut de äldre folken. Ursprungligen hade hela Norden och även delar av Europa bebotts av samerna som var ett stenåldersfolk. Dessa hade sedan trängts undan av invandrande keltiska folk, kunniga i bronsgjutning. Slutligen hade de nutida svenskarnas förfäder germanerna invandrat med sin järnålderskultur.

Konkret tog Sven Nilsson sin utgångspunkt i gravfynd av kranier från stenåldern, och han inspirerades då av Blumenbachs rasindelning och dennes studier av kranier. De kranier Nilsson funnit var påtagligt klotformade-kortskalliga och påminde mycket om kranier från senare tiders samer som Nilsson jämförde med. De tycktes dock skilja sig åt från skallformen på svenska, icke samiska, kranier som var av en mer långskallig karaktär. Av detta drog Nilsson slutsatsen att samerna ursprungligen hade bebott hela Sverige med sedan trängts undan av invandrande germanska stammar. Samerna hade troligen bott även i andra områden ännu längre söderut. Man hade nämligen funnit klotformade skallar i gravar i Tyskland, England och Frankrike. Denna Sven Nilssons så kallade storutbredningsteori kom att bli mycket uppmärksam under flera decennier. Problematiken med de olika folkens ursprung, utveckling och kontakter med varandra genom folkvandringar mm blev en central fråga i forskningen under hela 1800-talet och en bit in på 1900-talet.

Sven Nilsson samarbetade med sin gode vän Anders Retzius (1796-1860) som han uppmuntrade att börja samla, mäta och studera kranier. Retzius var professor i anatomi vid Karolinska Institutet i Stockholm.⁷² Han blev internationellt känd när han i början av 1840-talet utarbetade det första systematiska mätsystemet för skallmätning, ett skallindex som byggde på en formel för förhållandet mellan kraniets längd och bredd (betraktat uppförifrån). På basis av sitt skallindex kunde raserna delas in i långskalliga (dolicocefala) och kortskalliga (brachycefala). Detta kompletterades med en indelning av käkpartiets form som innebar att vissa raser påstods ha ett mer utstående snedkäkat hakparti (prognater) medan andra var rätkäkade (ortognater). Retzius index och indelning i långskalliga och kortskalliga blev internationellt normbildande för den fysiska antropologin. Utifrån dessa fyra variabler utarbetade Anders Retzius ett fullständigt schema över jordens folk där dessa först delades i två huvudgrupper av kort- respektive långskalliga, varpå varje sådan huvudgrupp indelades i snedkäkade och rätkäkade. Anders Retzius byggde också upp en stor samling av kranier som dock delvis förstördes vid en brand 1892 då bland annat nästan alla kända samiska kranier förstördes. Andra delar

⁷¹ Om Sven Nilsson främst i Christensson 2001, Baudou 2004, s 130ff. Ljungström 2004, s 258ff. Kortare om Nilsson även i Lundmark 2002a, 2002b, 2007 samt i Broberg 1982.

⁷² Om Anders Retzius och hans skallindex mm främst i Christensson 2001, Ljungström 2004, s 258ff. Kortare om Anders Retzius även i Lundmark 2002a, 2002b, 2007, Baudou 2004, s 130ff samt i Broberg 1982.

av samlingen finns fortfarande kvar. (Samlingen tillhör formellt Karolinska Institutet men har deponerats på Stockholms Universitet, Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet.)

För Anders Retzius och andra fysiska antropologer var huvudskålen den viktigaste delen av människan eftersom den omslöt hjärnan – själens organ. Därav det stora intresset för just kranieerna. Anders Retzius anlade också, liksom många andra fysiska antropologer, en del värderande omdömen på de olika typerna av kranier och de folk dessa motsvarade. Han började spekulera kring olika ”högre” och ”lägre” ”raser”. Vidare menade han att kortskalliga folk saknade något i hjärnans baklob, medan långskalliga folk var mer fulländade. De långskalliga kranieerna tyckte han också var de klart ”vackraste”.

Jakten på kranier

Skallmätningen krävde förstas tillgång till kranier. Att ta dem från gamla forntida gravplatser var självklart, och ofta fick forskarna tips från personer som stötte på gamla skelett vid jordbruksarbete, grävningar för byggen och liknande. Det verkar som om man ibland bedrev en moraliskt betänklig jakt på kranier och skelett. Man var återhållsam med att gräva upp kristet begravda kroppar på kyrkogårdarna. När det gällde samerna togs däremot mindre hänsyn. Läkare och präster försåg forskarna med samiska kranier varav en del grävdes fram på kyrkogårdar medan andra togs ur äldre samiska gravplatser. Utländska expeditioner reste också runt i Lappland för att bedriva antropologiska studier av samerna, mäta och senare även fotografera dem samt för att samla in kranier. På motsvarande sätt samlade svenska expeditioner in kranier i Sydamerika, Australien och i norra delarna av Asien.⁷³ Bakom kraniesamlandet låg i regel anatomernas intresse för fysisk antropologi. Det var de jämförande anatomerna som initierade studiet av kranier och som utvecklade denna vetenskapliga genre.⁷⁴

Intresset var över huvud taget stort för samerna under hela 1800-talet, inte endast från svenskt håll utan även från den internationella forskningen inom hela fältet antropologi-arkeologi-etnografi. I socialdarwinistisk anda betraktades samerna i regel som en exotisk men underlägsen folkgrupp eller ”ras” som var dömd till undergång i det framväxande moderna samhället. Förutom insamling av kranier, fotografering och kroppsmätande manifesterade sig intresset bland annat i att grupper av samer fick resa runt i Sverige och Europa på uppvisningsturnéer där allmänheten på mässor, museer och marknader kunde beskåda dessa lappkaravaner. Representanter för andra så kallade exotiska folk från Amerika, Afrika och Asien förevisades på ett liknande sätt.

Tidens forskning om och syn på samerna finns liksom sambanden med socialdarwinism, skallmätning, antropologi och rasism mm utförligt beskriven och analyserad av Gunnar Broberg och Lennart Lundmark. Lundmark behandlar även den svenska statens samepolitik i ett historiskt perspektiv med markfrågorna, rennäringen, skol- och bostadsfrågor mm.⁷⁵ Här saknas således inte forskning, och det gäller också för den senare perioden under Rasbiologiska institutets tid. I ett jämförande perspektiv skulle det dock vara värdefullt att studera hur de olika nordiska länderna såg på och behandlade sina samiska minoriteter. Möjligen återstår det också att studera effekterna av rasbiologin för samerna idag.⁷⁶

Det här konstaterandet innebär givetvis inte att denna forskningsinventering anlägger någon synpunkt alls på behovet av forskning om samernas historia, kultur, språk eller religion i övrigt – eller behovet av forskning om samernas situation idag. Sådana frågor ligger inte inom ramen för regeringens uppdrag till Forum, där det inte heller står någonting alls om samerna. Regeringens uppdrag bör således inte uppfattas som ett uppdrag att arbeta med och kartlägga just samernas historia och kopplingarna till deras nutida situation.

---

⁷³ Lundmark 2007. Broberg 1982, s 54ff.

⁷⁴ Intervju Olof Ljungström.

⁷⁵ Lundmark 2002a, 2002b. Broberg 1982. Se även Ljungström 2004 och Baudou 2004 samt Eriksson 1982.

⁷⁶ Intervjuer Gunnar Broberg, Lennart Lundmark och Peter Sköld. Alla tre menar att det finns tillräckligt med forskning om samerna och rasbiologin i ett historiskt perspektiv. Broberg påpekar dock möjligheten till de jämförande studierna, och Sköld menar att det återstår att utforska effekterna av rasbiologin för samernas del fram till idag.

Gustaf Retzius och det antropologiska sällskapet

I Sverige fortsatte Anders Retzius son Gustaf Retzius (1842-1919) under slutet av 1800-talet faderns värv som forskare i medicin vid Karolinska Institutet. Sonen Gustaf gick även i faderns fotspår som framstående forskare inom fysisk antropologi.⁷⁷ Han gav bland annat ut praktverket *Crania Suecica Antiqua* (1899) som var en inventering av alla kända svenska kranier från forntiden. Gustaf Retzius var på tidens typiska sätt som naturvetenskapsman också humanistiskt intresserad och skrev om kulturhistoriska och arkeologiska ämnen. Bland annat publicerade han några uppsatser där han hävdade att den svenska urbefolkningen mest utgjorts av långskalliga människor, och han delade in raserna i en hierarki av lägre och högre stående.

Gustaf Retzius var en av grundarna av Antropologiska sällskapet som bildades 1873 (Namnet ändrades fyra år senare till Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi). De andra initiativtagarna var Retzius vänner, arkeologen Oscar Montelius (1843-1921) och arkeologen och kulturhistorikern Hans Hildebrand (1842-1913) samt arkeologen-etnografen Hjalmar Stolpe (1841-1905). Denna kvartett kom att dominera forskningen inom antropologi-etnografi-arkeologi under det sena 1800-talet och en liten bit in på det nya seklet. Sällskapet ordnade föreläsningar och gav ut tidskriften *Ymer* med artiklar på en rad olika teman med anknytning till arkeologi, etnografi, geografi och fysisk antropologi. På 1870-talet arrangerade sällskapet en stor utställning, Allmänna etnografiska utställningen. Idéhistorikern Olof Ljungström har i sin doktorsavhandling utförligt beskrivit och analyserat dessa fyra forskares arbete, det antropologiska sällskapet och den bakomliggande idévärlden, inte minst rastänkandet.⁷⁸

Det var främst genom Hans Hildebrand och Oscar Montelius som Sven Nilssons storutbredningsteori om att samerna hade bebott hela Sverige slutligen övergavs mot slutet av 1800-talet. Enligt dem var samerna inte Sveriges urinvånare och landets stenålderskultur var inte samisk. Montelius stödde sig i sin argumentation bland annat på att de flesta kranier han undersökt i en stenåldersgrav var långskalliga och inte kortskalliga, som samerna ansågs vara. Men han studerade även andra arkeologiska lämningar och kunde inte se några tecken på att nya folk skulle ha vandrat in. Sveriges urinvånare hade således varit långskalliga, dvs av germansk stam. Enligt Montelius var det så att: ”våra germanska förfäder hafva invaderat redan under stenåldern”.⁷⁹

En annan forskare som också deltog i dessa forskningsdiskussioner var läkaren Gustaf von Düben (1822-92). När han blev professor i anatomi vid Karolinska Institutet började han undersöka institutets samling av samiska kranier och kom på så vis att intressera sig för samernas roll i den svenska fornhistorien. Även von Düben stödde sig på att fynden av långskalliga kranier i forntida gravar var fler än fynden av kortskalliga.⁸⁰ Men han resonerade också kring att det fanns högre och lägre stående raser. von Düben menade då att samerna skulle ha varit en lägre stående ras, som inte kunde ha förmått dominera och bebo hela Sverige under forntiden. Allra minst i konkurrens med andra högre stående och långskalliga raser.⁸¹

Under slutet av seklet fokuserades sedan den svenska fornforskningen ganska mycket på just frågor kring germanernas tidiga historia, och intresset för samerna minskade.⁸² Ett visst inflytande blev också märkbart från tysk forskning. I Tyskland började en mer nationalistisk och delvis rasistisk antropologisk och arkeologisk forskning göra sig gällande under slutet av 1800-talet. De ”ariska” folkens och särskilt då germanernas roll ställdes i centrum för historieskrivning och fornforskning. Det ledde till ett växande tyskt intresse för nordisk och svensk arkeologi som delvis, med Olof Ljungströms ord, ariserades. Eftersom det enligt forskningen bött germaner så länge i Norden började området framstå som ett germanskt kärnland och urhem. Svenska forskare ställde sig visserligen ibland först avvaktande till det tyska intresset, men några som Gustaf Retzius och Carl Magnus Fürst blev mot slutet av sina forskarkarriärer ändå influerade.⁸³

---

⁷⁷ Om Gustaf Retzius främst i Ljungström 2004 men även i Christensson 2001. Broberg 1982. Lundmark 2002a, 2002b, 2007.

⁷⁸ Ljungström 2004.

⁷⁹ Citat ur Baudou 2004, s 183.

⁸⁰ Lundmark 2002a, s 25f och 2002b. Ljungström 2004, s 258 ff. Baudou 2004, s 142 ff.

⁸¹ Lundmark 2002a, s 25f och 2002b. Ljungström 2004, s 258 ff.

⁸² Lundmark 2007.

⁸³ Ljungström 2004, s 330ff.

Massmätning av värnpliktiga

Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi tog också initiativ till och betalade den stora massmätningen av över 45 000 värnpliktiga som ägde rum 1897-1898. Analysen av mätresultaten leddes av Gustaf Retzius och dennes elev och sedermera gode vän Carl Magnus Fürst (1854-1935), som blev professor i anatomi i Lund.⁸⁴ Förutom mätning av skallindex registrerade man ansiktsform, kroppsmått samt hår- och ögonfärg. Det hela publicerades på tyska 1902 med titeln *Anthropologia Suecica*. Boken skickades ut till ca 200 europeiska forskare, de flesta i Skandinavien och Tyskland. Arbetet med mätningarna och dess resultat har utförligt beskrivits och analyserats av Olof Ljungström.⁸⁵

Syftet med undersökningen tycks ha varit att visa att Sverige var ett homogent "rasrent" land. Det var i varje fall vad Gustaf Retzius och Carl Magnus Fürst försökte hävda. Konkret framgick att 30 procent av Sveriges befolkning var långskallar, 57 procent hänfördes till blandformen mellanskallar och 13 procent var kortskallar. Kortskallarna kom mest från norra Sverige, vilket ansågs bero på samerna. Mest långskallar fanns det i de inre delarna av södra och mellersta Sverige, som enligt Fürst-Retzius var minst påverkade av utifrån kommande "främmande raselement". Om långskallar och mellanskallar slogs ihop framstod Sverige i internationell jämförelse som ett av de mest långskalliga länderna. Den germanska "rasen" var med andra ord i sin renaste form bäst bevarad i Sverige. Hoten mot den svenska "rasenheten" hopade sig dock. Radarparet Fürst-Retzius menade att "den rena folktypen" var utsatt för "kraftiga angrepp", särskilt kring kusterna och i hamnstäderna där migrationen var större. Den "rena germanska folktypen" förde en kamp mot utifrån kommande "raselement".⁸⁶

Det antropologiska sällskapets massmätning av värnpliktiga får i denna framställning bilda slutet på analysen av den tidiga svenska arkeologin och den fysiska antropologin före Rasbiologiska institutet. Massmätningen av värnpliktiga kan med sitt intresse för den samtida befolkningens raskaraktär ses som en mer direkt länk fram till Rasbiologiska institutet än rastänkandet inom den arkeologiska forskningen och den fysiska antropologin tidigare varit. Innan det är dags för Lundborg och hans institut bör den svenska etnografin behandlas.

2:3 Den tidiga etnografin

Flera av de intervjuade forskarna påpekar att det saknas forskning om den svenska etnografin under 1800-talet och början av 1900-talet – dels om etnografin i sig – dels om sambanden mellan etnografin och rastänkande-rasforskning-rasbiologi.⁸⁷ Här finns den största forskningsluckan när det gäller rasbiologins historiska bakgrund innan Rasbiologiska institutet etablerades på 1920-talet. Regeringsuppdraget tycks också förutsätta ett sådant samband: "Det förhållandet att det finns mänskliga kvarlevor på bl.a. forskningsinstitutioner och museer skall ses mot bakgrund av de attityder och värderingar som då fanns i samhället när det gällde rasbiologiskt tänkande, dvs. de strömningar som låg till grund för att rasbiologin kunde få fäste i Sverige under 1800- och 1900-talet." Som nedan kommer att visas finns det uppenbara risker att här hamna i ett alltför schematiskt och förenklat synsätt.

Ett problem är att det i regeringens direktiv och i formuleringen ovan är oklart vad som menas med rasbiologi. Som redan påpekats är rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet inte riktigt samma sak som den senare rasbiologin. De mänskliga kvarlevorna började samlas in 1800-talet *innan* rasbiologin egentligen var fullt utvecklad på det sätt som den senare kom att bli. (Vissa samlingar går tillbaka till 1700-talet. Anatomiska institutionens samling i Lund innehöll över 400 objekt redan i början av 1800-talet.⁸⁸) I den bemärkelsen har rasbiologin inte så mycket med kvarlevorna att göra. Rasbiologin kom efter kvarlevorna och inte före som regeringens skrivelse tycks förutsätta.⁸⁹ Däremot finns det rimligen ett samband mellan

⁸⁴ Om Fürst se främst Högnäs 2001. Även i Ljungström och Christensson enligt noterna ovan.

⁸⁵ Ljungström 2004, s 285-323. Kortare även i Lundmarks texter.

⁸⁶ Ljungström 2004, s 297ff. Lundmark 2007.

⁸⁷ Intervjuer Gunnar Broberg, Christer Lindberg och Olof Ljungström.

⁸⁸ Intervju Elisabeth Iregren.

⁸⁹ Intervjuer Olof Ljungström.

rasbiologins idéhistoriska bakgrund i 1800-talets rastänkande och rasforskning inom arkeologi, etnografi och fysisk antropologi - och insamlandet av kranier och andra mänskliga kvarlevor.

Etnografin dvs forskning om och resor till länder med vad som då sågs som främmande och exotiska folkslag var, något förenklat, föregångaren till dagen social- och kulturanthropologi (och i någon mån till dagens etnologi). Etnografin låg vidare ganska nära arkeologin då många etnografer även gjorde utgrävningar i de länder de besökte. Forskarna intresserade sig således ibland både för att studera ursprungsbefolkningar så som de i samtiden mötte dem, men forskarna kunde också vara inriktade på dessa folkgruppers historia eller på deras forntida föregångare. Vissa forskare kunde också växla mellan etnografisk forskning och arkeologisk forskning/utgrävningar om den egna nordiska forntiden. Det är uppenbart att det fanns paralleller och samband mellan den arkeologiska och den etnografiska forskningen under 1800-talet. Det motiverar förstås frågor kring etnografins roll i rastänkandet-rasforskningen under denna tid.

En livaktig etnografisk forskning

Internationell forskning om social- och kulturanthropologins disciplinhistoria finns det ganska gott om.⁹⁰ Men det tycks alltså i stort utsträckning saknas motsvarande svensk forskning om de svenska etnografernas forskning, de svenska forskningsresenärerna, deras eventuella rastänkande och syn på ursprungsbefolkningarna mm. Det finns inte heller någon svensk antropologihistoria, eller annan handbok eller översikt, motsvarande de översikter som ibland finns inom andra ämnen. Vi vet också ganska lite om hur och varför de mänskliga kvarlevorna från olika ursprungsbefolkningar som nu finns på museer och forskningsinstitutioner togs hem till Sverige.⁹¹

Ändå var den svenska etnografiska forskningen livaktig under 1800- och början av 1900- talet. Forskningsresandet var omfattande med en rad stora och uppmärksammade expeditioner där etnografiska studier också ingick, t ex skeppet Vegas expedition längs Nordostpassagen, Erland Nordenskiölds expeditioner i Sydamerika och Sven Hedins resor i Asien. Till detta kom de många mindre storslagna resor som forskare och även en del privatpersoner och rader av missionärer företog sig. I Sverige finns också stora och internationellt kända samlingar av etnografiskt material inklusive mänskliga kvarlevor, insamlade under alla dessa resor. Det publicerades också ganska många resedagböcker, reseberättelser och reportage av forskare, privatresenärer och missionärer.

Det är svårt att entydigt karaktärisera etnografins roll i dessa sammanhang. För den som närmar sig etnografins idéhistoria förefaller det först kanske naturligt att tro att likheterna skulle vara stora mellan etnografin och det samtida rastänkandet och den samtida rasforskningen. Att etnograferna liksom en del andra forskare inom olika ämnen också skulle vara kraftigt influerade av tidens rastänkande, socialdarwinismen, den fysiska antropologin och den under 1800-talet tilltagande rasismen. Därmed skulle man kunna tänka sig ett samband med den senare rasbiologin. Riktigt så enkelt visar det sig dock inte vara. Ett inflytande fanns förvisso liksom uppenbara likheter, men bilden verkar vara ganska komplex.

Arkeologen Evert Baudou menar att det fanns ett gemensamt tänkande bakom både den arkeologiska verksamheten och den etnografiska i de delar där dessa vetenskaper sysslade med att samla in kranier och andra mänskliga kvarlevor.⁹² Socialantropologen Claes Hallgren påpekar också att det på ett övergripande allmänt plan kunde finnas en gemensam idébakgrund mellan etnografin och rasbiologin i det att man inom båda ämnena hade ett eurocentriskt tänkande där de nordiska folken var överlägsna och hade utvecklats längre än en del andra folk.⁹³ Inom etnografin fanns även enligt socialantropologen Christer Lindberg ett tänkande kring högre och lägre raser, men han menar att sambanden mellan etnografin och den senare utvecklade rasbiologin egentligen är ganska svaga.⁹⁴

---

⁹⁰ Till exempel McGee

⁹¹ Intervjuer

Ingvar Svanberg, Olof Ljungström.

⁹² Intervju Evert Baudou.

⁹³ Intervju Claes Hallgren.

⁹⁴ Intervju Christer Lindberg. Liknande synpunkter framförs av Olof Ljungström i intervjun med honom.

Idéhistorikern Olof Ljungström är en av de forskare som fördjupat sig mest i både det arkeologiska och etnografiska tänkandet under 1800-talet. Titeln på hans avhandling antyder också ett samband mellan dessa båda vetenskaper: *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Av den framgår vidare att de personliga banden och det vetenskapliga utbytet kunde vara nära mellan forskare från skilda men närbesläktade discipliner som etnografi-arkeologi-fysisk antropologi. Hela detta vetenskapliga fält förstås enligt Ljungström bäst som en samling av vetenskaper som alla hade en koppling till museivärlden och museerna som vetenskapliga miljöer. Han efterlyser också mer forskning om museerna som forskningsmiljöer under 1800-talet. Det var under 1800-talet som museerna och deras samlingar inom både naturvetenskap och etnografi-arkeologi började byggas upp. Boken visar också att 1800-talets rastänkande och seklets rasforskning influerade forskningen i allmänhet, inklusive etnografen. Det skedde dock på ett komplext sätt och sambanden mellan etnografen och den senare rasbiologen är inte raka och enkla.⁹⁵

Etnografins idéhistoria

Den gängse bilden av etnografins/socialantropologins idéhistoria internationellt är att den etnografiska forskningen först fram till omkring mitten av 1800-talet i mycket gick ut på klassificera olika ”folk”, ofta efter geografiska principer. Sedan kom hela forskningsfältet att präglas av ett eurocentriskt utvecklingstänkande där mänskligheten hade utvecklats genom olika stadier. Främmande och exotiska så kallade ”primitiva” folk ansågs befinna sig på ett lägre utvecklingsstadium än den västerländska-europeiska kulturen/civilisationen som stod högst på stegen. Darwinismen hade förstås spätt på detta tänkande som dock delvis hade börjat växa fram redan före Darwin. Man tänkte sig vidare ofta att mänsklighetens utveckling hade skett enligt regelbundna principer och med givna på varandra följande stadier som samhällen och kulturer normalt passerade. Därför studerades många naturfolk och ursprungsbefolkningar inte utifrån sina egna förutsättningar utan mer som avspieglingar av olika utvecklingsstadier. Dessa folks sågs som ett slags levande kvarlevor från äldre utvecklingsstadier, som forskarna därmed också kunde få en uppfattning om genom att studera dessa ännu utvecklade folk.⁹⁶

Sedan slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utvecklades etnografen mot den moderna socialantropologin efter lite olika linjer i olika länder/regioner men evolutionismen kom att få mindre betydelse generellt sett. Det började anses omöjligt att förstå en kultur/ett folk endast utifrån ett tänkt evolutionistiskt utvecklingsschema. I stället menade forskarna nu att varje kultur/folk måste studeras och förstås i sig och utifrån sina förutsättningar såsom historia och naturförhållanden. Nu utvecklades också den tradition av fältstudier som sedan dominerat ämnesområdet.

Men evolutionismen kunde leva kvar och då även få en rasistisk slagsida. I USA till exempel gjorde social-/kulturanthropologen Franz Boas (1858-1942) upp med evolutionismen enligt ovan. Boas var också en engagerad antirasist. Boas och hans elever kom att få stort inflytande på forskningen i USA men även i andra länder. Men samtidigt fanns det i USA (och sannolikt i andra länder) länge kvar en evolutionistiskt inriktad forskning som bitvis också kom att intressera sig för rasforskning och rashygien.⁹⁷ Den gängse nutida bilden tycks ibland också vara att de etnografiska forskarna ofta var mer eller mindre rasistiska och i vulgärdarwinistisk anda hade en nedlåtande syn på de ursprungsbefolkningar de mötte.⁹⁸

Hjalmar Stolpe som etnograf

Hur de tidiga svenska etnograferna förhöll sig till de internationella tankeströmningarna inom ämnet liksom till tidens rastänkande och rasforskning i övrigt är rätt okänt. Ett par exempel ska här närmare granskas för att illustrera komplexiteten i det etnografiska tänkandet, och för att visa att sambanden inte var enkla mellan etnografen och tidens rasforskning-rastänkande. Här behövs förstås mer forskning. Ljungström har framför allt fördjupat sig i Hjalmar Stolpes etnografiska forskningar och hur han påverkades av internationella

⁹⁵ Ljungström 2004. Intervju Olof Ljungström.

⁹⁶ McGee, s 5ff. Ljungström 2004, s 139, 172ff.

⁹⁷ McGee, s 128ff. Ljungström 2004, s 139, 172ff.

⁹⁸ Ljungström 2004, s 11.

strömningar i ämnet. Han ger en bild av Stolpes etnografiska tänkande som kan vara relevant att här något beröra. Stolpe var en av de fyra grundarna till det antropologiska sällskapet och vän med de andra tre.

Hjalmar Stolpe var ursprungligen utbildad i zoologi men kom sedan att ägna sig åt etnografi och arkeologi. Som arkeolog arbetade han ensam med att gräva ut Birka. Men Stolpe var också verksam som etnografisk forskare med studieresor till en lång rad utländska museer för att ta del av deras etnografiska samlingar och för att bedriva forskning i dem. Arbetet med den stora "Allmänna etnografiska utställningen", som sattes upp av det antropologiska sällskapet 1878-79, leddes av Stolpe. Han var också expeditionsetnograf vid fregatten Vanadis världsomsegling 1883-85. Under denna resa gjordes flera uppehåll, bland annat i Peru, där Stolpe grävde ut ett gravfält och hemförde ca 80 kranier.⁹⁹ Hjalmar Stolpe var, när han slutade sina dagar, professor och chef för Naturhistoriska riksmuseets etnografiska avdelning. Avdelningen utvecklades senare till det som idag är Etnografiska museet/Folkens Museum i Stockholm.

Av Stolpes kraniesamlade skulle man lätt kunna tro att Stolpe i en vulgärevolutionistisk anda hade en rasistiskt färgad nedlåtande syn på de främmande folk han skrev och forskade om under sitt liv. Men det visar sig att han inte riktigt faller in i sådana enkla mönster. Ljungström menar att: "Det finns i Stolpes tänkande kring raser, folk och kultur en relativt hög grad av kulturell relativism som kan uppfattas som överraskande modern".¹⁰⁰ När Stolpe arbetade med den Allmänna etnografiska utställningen utgick han ifrån internationella principer för klassificering av etnografiska föremål och folkslag som byggde på en kombination av språkvetenskap, fysisk antropologi och darwinism. I detta tänkande ingick också existensen av skilda och ojämlika raser som en bärande del.

Men enligt Ljungström anslöt sig inte Stolpe till de rasistiska och darwinistiska principerna fullt ut. Delvis var han "evolutionist", men han använde sig endast av de rent deskriptiva delarna av klassifikationssystemet utan dess nedvärderande syn på främmande folk. Det hela byggde dock på ett rastänkande i den bemärkelsen att allt utgick ifrån existensen av olika raser vilka gick att särskilja och klassificera. Stolpe anslöt sig i stort härmed till en forskningsriktning inom etnografien som hade börjat ifrågasätta ett alltför deterministiskt biologiskt rasbegrepp och en absolut distinktion mellan "primitiva" och "civiliserade" eller moderna folk/samhällen. I stället började dessa forskare använda sig av ett mer kulturell relativistiskt synsätt.¹⁰¹

En komplex bild av svensk etnografi

Hjalmar Stolpe är förstås endast ett exempel som det inte utan vidare går att basera mer långtgående och generella slutsatser på om den svenska etnografien. Men hans fall visar att svenska etnografer inte automatiskt följde den förväntade mallen enligt den bild handboks litteraturen ger av etnografins idéhistoria. Eller enligt den bild man kanske även i övrigt skulle kunna förvänta sig av 1800-talets och det tidiga 1900-talets etnografer som rasistiska forskare. Det faktum att Stolpe grävde upp och samlade in kranier betydligt tydligare inte heller att han nödvändigtvis hade en enkelspårig rasistiskt färgad syn på främmande folk som lägre stående. Han var förstås en del av tidens tänkande kring att det fanns olika folk och raser samt en historisk utveckling av mänskligheten där européerna hade hunnit längst och stod högst på utvecklingsstegen. Här fanns klara paralleller till det arkeologiska tänkandet.

Den tidiga svenska etnografien stod nära den tidiga arkeologin, och de delade i grunden ett tänkande kring ras och utveckling - även om ståndpunkterna inom ramen för detta breda fält kunde variera mellan olika forskare. Därmed inte sagt att vare sig etnografien eller arkeologin i någon direkt bemärkelse skulle ha orsakat rasbiologin. De intervjuade forskarna som ägnat sig åt den tidiga svenska etnografien bekräftar också att bilden av den svenska etnografien verkar vara rätt komplex och mångtydig, utifrån vad man hittills vet.¹⁰² Här behövs mer forskning, inte minst om hur och varför svenska forskare samlade in kranier och andra mänskliga kvarlevor i främmande länder.

---

⁹⁹ Uppgifter om utgrävningen och antalet kranier mm från infliken och försättsbladet till Ljungström 2004.

¹⁰⁰ Ljungström 2004, s 186.

¹⁰¹ Ljungström 2004, s 142-155, 180-190.

¹⁰² Intervju Christer Lindberg, Olof Ljungström och Claes Hallgren.

Christer Lindberg påpekar att den forskning han hittills gjort om den tidiga svenska etnografin tyder på att dessa forskare inte var så inriktade på rasforskning, jämförande folktypsanalyser med fotografering av rastyper, skallmätning och liknande. Han menar att kvarlevorna ibland samlades in av etnograferna på uttrycklig beställning av andra rasforskare hemma i Sverige, och således inte främst för att de resande forskarna själva skulle ha varit så inriktade på den typen av forskning. Men Lindberg har inte gjort någon forskning om etnografin i sin helhet utan främst om Erland Nordenskiöld.¹⁰³

Olof Ljungström tror att synen på ursprungsbefolkningarna och intresset för rasforskning och insamlande av kranier mm varierade. Vissa etnografer och resenärer var sannolikt mycket intresserade av kranier samt dessutom mer eller mindre rasistiska och anhängare av socialdarwinistiska värderingar. Andra forskare hade inte denna inriktning utan en mer kulturrelativistisk syn på olika "raser", deras utveckling, förklaringen till kulturskillnaderna mm. Enligt Ljungström måste insamlandet av mänskliga kvarlevor under etnografiska forskningsresor vidare förstås i ett bredare sammanhang av etnografin som museivetenskap och museiverksamhet. Kraniesamlandet var en del av ett allmänt och brett samlande för att bygga upp museisamlingar inom olika områden som zoologi, etnografi och arkeologi. Kranierna grävdes inte alltid eller kanske inte ens främst upp av primärt etnografiska skäl, utan för att det ingick i samlandet av föremål till museerna. Under de etnografiska resorna samlade man inte endast in kranier utan framför allt stora mängder etnografiska föremål liksom zoologiskt material.¹⁰⁴

Erik Mjöbergs gravplundringar i Australien

Det finns dock exempel som tydligt visar att svenska forskare kunde ha en uttalat rasistisk inställning till urbefolkningen och att kvarlevorna ibland samlades in i en sådan rasistisk samt uttalat deterministisk och evolutionär kontext. Claes Hallgren har forskat om Eric Mjöbergs och Yngve Laurells vetenskapliga expeditioner till Australien i början av 1910-talet.¹⁰⁵ Laurell var etnograf med uppgift att studera urbefolkningen och samla in föremål och mänskliga kvarlevor. Mjöberg var zoolog och skulle studera djurlivet och naturen. Expeditionen delade emellertid på sig och de båda forskarna reste omkring var för sig. Av bevarade anteckningar och utgivna böcker framgår att Laurell och Mjöberg kom att inta högst olika förhållningssätt till Australiens ursprungsbefolkning. Laurells och Mjöbergs forskningsresor illustrerar tydligt just denna komplexa bild av svensk etnografi med forskare som hade skilda förhållningssätt och skilda uppfattningar om "ras", utveckling, kultur mm.

Laurell samlade försiktigt och med tveksamhet in en begränsad mängd mänskliga kvarlevor. Han hade en ganska ödmjuk, egalitär och kulturrelativistisk inställning till de människor från den australiska ursprungsbefolkningen som han mötte och studerade. Dessa karaktäriserades av honom inte enligt den för tiden ibland vanliga socialdarwinistiska modellen. Laurell tycks inte heller ha haft en uttalat biologisk-deterministisk och rasistisk människosyn. Enligt honom var Australiens urinvånare underskattade och nedvärderade och det fanns inte någon rasgrundande biologisk skillnad mellan de vita och urbefolkningen. Tidens syn på just urbefolkningen i Australien var annars mycket nedlåtande och låst i en deterministisk rasism. Vissa forskare menade att just denna urbefolkning stod så långt ned på utvecklingsstegen att de utgjorde länken mellan aporna och människan.

Expeditionens andra medlem och dess formella ledare Erik Mjöberg anslöt sig däremot utan reservationer till den allmänna rasistiska och socialdarwinistiska synen på de urinvånare han mötte. Mjöberg uttalar sig mycket nedlåtande och negativt om dessa människor som enligt honom endast var försedda med "stenåldershjärnor". De sågs av Mjöberg som underlägsna och stående på en mycket lägre nivå än han själv – och den ras och den kultur han själv representerade. Hela hans synsätt grundades i en biologisk determinism och en tydlig rasism.

Mjöberg började också mycket energiskt samla in mänskliga kvarlevor. I detta värv gick han totalt hänsynslöst fram, trots att han var uppenbart medveten om att han skändade urinvånarna och bröt mot de formella regler som fanns kring att man inte fick samla in kvarlevor hur som helst. Förutom att han ogenerat

---

¹⁰³ Intervju Christer Lindberg. Om Erland Nordenskiöld se Lindberg 1996.

¹⁰⁴ Intervju Olof Ljungström.

¹⁰⁵ Hallgren 2003.

tog sig in i gamla gravfält gav han sig på, eller försökte ge sig på, kvarlevorna efter nyligen avlidna personer. Ett citat från Mjöberg själv visar hur det kunde gå till. Mjöberg och hans medhjälpare har efter mycket letande under natten just träffat på kvarlevorna efter en person som enligt urbefolkningens traditionella begravningsritualer gravsatts på en plattform av grenar i ett högt träd i vilket sällskapet klättrade upp.¹⁰⁶

”Den döde låg med bålen böjd framåt, huvudet nedåt och benen hopknycklade under kroppen. Det var inget angenämt arbete. Ingen ville röra vid honom, varför jag hade att draga fram honom. Han stank vidrigt, så som endast förruttnat människokött. Ansiktet var en formlig mumie, ty den torkade huden återgav troget hans utseende och drag. Hela skelettet var ännu sammanhängande med torkat skinn och kött. Blott ena benet föll av vid uttagandet. Mick höll sig för näsan och snurrade runt, Videll gick avsides och bushmannen svor. Jag hade att ensam verkställa lossandet av de skilda delarna, så att de kunde förpackas i medhavda mindre säckar. Men snart var det hela överstökat, vi togo var sin lilla påse vid sadelknappen och redo hemåt. Ty vårt ärende var uträttat.”

Sambanden med rasbiologin

Innan vi lämnar forskningen inom etnografien, den fysiska antropologin och arkeologin måste frågan om sambandet mellan denna forskning och den senare rasbiologin åter tas upp. Här inställer sig också frågor kring huruvida den arkeologiska och etnografiska forskningen under 1800-talet var rasistisk. Dessa två frågor hänger ihop, då en mer rasistisk forskning indikerar ett starkare samband med rasbiologin, som var uttalat rasistisk. Tanken är således inte att klassificera rastänkare och rasforskare för sakens skull utan att belysa sambanden och vidga perspektiven på 1800-talets rasforskning-rastänkande. Även om den etnografiska och arkeologiska forskningen liksom den fysiska antropologin var en bakgrund till den senare rasbiologin, går det inte att säga att det var riktigt samma sak som rasbiologin.

Rastänkandet och rasforskningen inom arkeologin var, som Lennart Lundmark konstaterat, inte inriktad på den egna tiden och den då levande befolkningen.¹⁰⁷ Detsamma kan sägas om etnografien. Både etnografien och arkeologin förlade under 1800-talet sitt intresse för ”raser” och folk utanför och bortom sitt eget samhälle, antingen till en avlägsen forntid eller till avlägsna länder. Något liknande gällde åtminstone delvis den fysiska antropologin som också hade historiska kunskaper om människan på sitt program. Även om rastänkandet och rasforskningen inom dessa vetenskaper under 1800-talet kan ses som en allmän idébakgrund till rasbiologin, så finns här en stor skillnad. Rasbiologin var på ett helt annat sätt inriktad på den egna tiden, det egna samhället och den samtida levande befolkningen. Enligt rasbiologin så fanns det en rad hot mot både samhället och befolkningen. Rasbiologin hade således en tillämpande ambition och en raspolitisk inriktning som den äldre rasforskningen och rastänkandet helt hade saknat.¹⁰⁸

Idéklimatet hade också under slutet av 1800-talet börjat förändras märkbart jämfört med tidigare under seklet. Rastänkandet blev kring sekelskiftet 1900 alltmer utbrett i samhället i allmänhet och i forskningen i synnerhet. Trenden gick tydligt mot en alltmer uttalad och biologiskt deterministisk rasism med starkare betoning på medfödda, hierarkiska och oöverstigligena skillnader mellan olika ”raser”. Betoningen på den ”ariska”-germanska ”rasens” överlägsenhet blev också alltmer uttalad, liksom en omfattande kult av det ”ariska” och germanska som spred sig inom kulturlivet, konsten, arkitekturen mm. Rasbiologin framstår också som mer uttalat rasistisk än det mesta av rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet. Som redan påpekats var det långtifrån allt rastänkande och all rasforskning som tidigare varit rent rasistisk i den betydelse som begreppet här har.

Här finns det ytterligare en skillnad mellan 1800-talets rastänkande och rasforskning och den senare rasbiologin. Rasbiologin hade som uttalat syfte att forska om skillnaderna mellan olika ”raser”, farorna med ”rasblandning” och om olika ”raskaraktärer” mm. Detta var primärt. Inom mycket av det äldre rastänkandet och rasforskningen blev rasskillnaderna snarare något sekundärt. Det primära för etnografien och arkeologin var inte rasskillnaderna i sig utan snarare teorier och forskning om människoartens utveckling, tidiga historia och spridning över jordklotet med åtföljande uppdelning i olika ”raser” som kategoriserades. För arkeologerna fokuserades det hela på folkens ursprung, forntida folkvandringar och frågor kring Sveriges

¹⁰⁶ Hallgren 2003, s 57.

¹⁰⁷ Lundmark 2007. Liknande synpunkter i intervjun med Olof Ljungström.

¹⁰⁸ Ljungström 2004, s 330ff. Lundmark 2007.

urinvånare. Etnograferna kom mer att intressera sig för ursprungsbefolkningarna, deras samhällen och kulturella "utvecklingsnivå". I all denna forskning fanns både rastänkande och rasforskning, men det var inte som för rasbiologin själva utgångspunkten och skulle inte heller som för rasbiologerna ligga till grund för att reformera det egna samtida samhället.

Skilda värderingar av 1800-talets forskning

De nutida forskarna karakteriserar och värderar 1800-talets svenska arkeologer och fysiska antropologer på lite olika vis. Evert Baudou påpekar att man bör betrakta dem utifrån den tidens synsätt och inte bedöma dem enligt vår nutida måttstock. Sålunda bör man skilja på senare tiders rasism och 1800-talets arkeologiska forskning. Den tidens arkeologer hade vetenskapliga strävanden och sysslade i första hand med klassifikationer enligt iakttagbara skillnader. En forskare som Anders Retzius kan inte etiketteras som rasist, menar Baudou.¹⁰⁹ Han får medhåll av Bozena Werbart och Stig Welinder som på ett liknande sätt betonar att man bör försöka skilja mellan nutidens värderingar om vad som är rasism och den forskning som bedrevs av arkeologerna under 1800-talet.¹¹⁰ Baudou förhåller sig också neutral i sin bok om arkeologins idéhistoria i beskrivningen av forskare som Sven Nilsson och Anders Retzius. Han skriver ingenting om deras eventuella betydelse för senare tiders rastänkande och rasforskning.¹¹¹

Andra forskare är något mer uttalat värderande i sina skildringar av 1800-talets forskare. I översiktsverket *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år* menar Tore Frängsmyr däremot att Anders Retzius skullindex och rasindelning kom att få betydelse för rastänkandet långt fram i tiden. Sven Nilsson får ett liknande omdöme om sitt rastänkande.¹¹² Historikern Lennart Lundmark är än mer tydlig i sina artiklar och böcker om rasbiologins historia och synen på samerna. Han lyfter till exempel fram att Sven Nilssons storutbredningsteori grundades på negativa och nedlåtande värderingar av samerna.¹¹³ Anders Retzius var i "grunden" rasist, anser Lundmark, eftersom Retzius ansåg att det fanns samband mellan skullformen och andra egenskaper.¹¹⁴ Enligt Lundmark var Retzius också "en förelöpare till den rasism som skulle vinna terräng bland svenska forskare och politiker från cirka 1870 och framåt".¹¹⁵ Lundmark menar också att det antropologiska sällskapet blev "centrum för rasforskningen i Sverige".¹¹⁶ På ett liknande sätt pekar Sten Högnäs på att Carl Magnus Fürsts anatomiska forskning med skullmätningar mm hade en "direkt knytning till rasbiologin".¹¹⁷

Olof Ljungström betonar däremot mer komplexiteten och svårigheterna i att entydigt karakterisera 1800-talsforskarna och deras rastänkande. De hade olika synsätt på rasbegreppet som inte alltid var strikt biologiskt-rasistiskt. Däremot höll sig nästan alla forskare under 1800-talet med ett eurocentriskt utvecklingstänkande med en hierarki av "raser". Förklaringarna till skillnaderna mellan "raserna" kunde dock variera från rasistiska modeller till kulturrelativism. Ljungström ifrågasätter också den gängse bilden av 1800-talets forskare som rasister och påpekar att det antropologiska sällskapets tidskrift *Ymer* inte är fylld med rasistiska utsagor om främmande folk. Han menar till exempel att Gustaf Retzius, liksom tidigare fadern Anders Retzius, var försiktiga med rasistiska uttalanden och inte självklart kan etiketteras som rasister. Gustaf Retzius anammade heller inte utan vidare de nya och mer aggressiva rasläror och den rasistiska historieskrivning/fornforskning som började utvecklas under slutet av 1800-talet i Tyskland och som sedan även nådde Sverige. Med tiden följde han dock med i den allmänna trenden mot ett mer rasistiskt tänkande med idéer om "skadlig rasblandning" och den nordiska "rasens" germanska renhet och överhöghet.

---

¹⁰⁹ Intervju Evert Baudou.

¹¹⁰ Intervju Bozena Werbart.

¹¹¹ Baudou 2004, s 133.

¹¹² Frängsmyr 2000, s 52 (Retzius), s 54 (Nilsson).

¹¹³ Lundmark 2002a, s 20.

¹¹⁴ Lundmark 2007.

¹¹⁵ Lundmark 2002b, s 2.

¹¹⁶ Lundmark 2002a, s 26.

¹¹⁷ Högnäs 2001, s 59.

Arkeologerna Montelius och Hildebrand förhöll sig på ett liknande sätt till en början avvaktande eller avvisande till detta idégods.¹¹⁸

En protorasistisk forskning

För att försöka förstå sambanden mellan 1800-talets rastänkande och rasforskning och den senare rasbiologin kan det vara fruktbart att återknyta till resonemangen om protorasism och protorasistiska föreställningssediment. Stig Welinder har utifrån Anders Langes begreppsbildning i en uppsats analyserat hur den svenska arkeologiska forskningen under 1800-talet och början av 1900-talet innehöll protorasistiska föreställningssediment som kategorisering i "raser" och ett evolutionistiskt, hierarkiskt och värderande tänkande kring "raserna". Däremot var den tidiga arkeologin inte rasistisk, men den var en förutsättning för rasism och rasbiologi. Han skriver att "svensk arkeologi är inte rasistisk, men den har under såväl 1800-talet som under mellankrigstiden och i samtiden bidragit till skapandet av en tidsanda med rasistiska eller rasismliknande inslag".¹¹⁹ Enligt Welinder ingick den arkeologiska forskningen i den idébakgrund som låg till grund för rasbiologin.¹²⁰

Welinders resonemang förefaller rimliga och han tillhandahåller teoretiska ramar för att bättre förstå sambanden mellan 1800-talets arkeologiska forskning, skallmätningen och den senare rasbiologin. Det verkar inte som om någon annan forskare har försökt sig på en liknande analys av den tidiga svenska etnografien. Men det skulle vara fruktbart att försöka analysera även etnografien i termer av protorasism och protorasistiska föreställningssediment. Vi vet dock betydligt mindre om det etnografiska tänkandet och etnografernas syn på frågor kring ras och rasism. Tentativt verkar det ändå som om den svenska etnografien på ett allmänt och mer indirekt plan utgjorde en protorasistisk bakgrund till den senare rasbiologin. Men resonemangen bör endast ses som hypotetiska och som uppslag för fortsatt forskning.

De intervjuade forskarna betonar att man inte bör dra för direkta linjer mellan etnografien och rasbiologin. Enligt socialantropologen Christer Lindberg är sambanden ganska svaga. Man måste också, enligt Lindberg, skilja på den tidens vetenskapliga antropologiska forskning med åtföljande intresse för olika raser - och den rena rasismen som ideologi. Etnografien kan inte karaktäriseras som rasism i dagens bemärkelse, menar han.¹²¹ Olof Ljungström resonerar ungefär likadant och påpekar att sambanden framåt i tiden med rasbiologin inte är raka och enkla, varken för etnografien eller arkeologin. Framför allt är de inte närmare klarlagda.¹²²

Över huvud taget behövs det just på denna punkt mer forskning och fler analyser kring rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet hos både arkeologer och etnografer samt kring sambandet med rasbiologin. Det saknas också biografier om flera av de mest betydelsefulla forskarna.¹²³ Kanske skulle även historieforskningen under 1800-talet och början av 1900-talet behöva granskas i detta sammanhang. Historieskrivningen var också nationellt inriktad och kunde liksom annan forskning bygga på föreställningar om olika folk mm.¹²⁴ Det fanns en gemensam bas inom etnografien-arkeologin-fysisk antropologi i synen på att det existerade olika raser och i det eurocentriska tänkandet. Men i övrigt tycks ståndpunkterna, synen på folk och ras liksom graden av rasism ha varierat mycket. Olof Ljungström menar att det egentligen inte fanns någon "normalposition" i rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet. I stället fanns det ett spektrum av synsätt och åsikter från ren rasism till kulturrelativism. Däremot spred sig rastänkandet och användandet av rasbegreppet utanför de vetenskapliga kretsarna, fast det fick varierande innebörder inom samhälls- och kulturlivet.¹²⁵ Ska rastänkandet och rasforskningen inom etnografien och arkeologin bättre förstås bör denna

---

¹¹⁸ Ljungström 2004, s 11, 282ff, s 341ff. Intervju Olof Ljungström.

¹¹⁹ Welinder 1994, citat s 193.

¹²⁰ Intervju Stig Welinder.

¹²¹ Intervju Christer Lindberg.

¹²² Intervju Olof Ljungström.

¹²³ Intervjuer Evert Baudou, Bozena Werbart, Olof Ljungström, Stig Welinder.

¹²⁴ Stig Welinder och Evert Baudou i e-mail med kommentarer till den första preliminära versionen av denna inventering.

¹²⁵ Intervju Olof Ljungström.

forskning sätts in i dessa bredare kulturella och samhälleliga sammanhang där rastänkandet var ganska allmänt förekommande.¹²⁶

Sannolikt var den fysiska antropologin som den utövades av anatomerna – far och son Retzius, Carl Magnus Fürst och Gustaf von Düben – mer rasistisk och pekar tydligare fram mot rasbiologin, än den arkeologiska och etnografiska forskningen som till exempel Oscar Montelius och Hjalmar Stolpe sysslade med. Det var också den anatomiska forskningen och anatomernas intresse för fysisk antropologi som låg bakom det stora intresset för kranier – och bakom det faktum att så många mänskliga kvarlevor idag finns på museer och forskningsinstitutioner.¹²⁷

Som framgår är det svårt att klart peka på de direkta sambanden framåt från 1800-talets och sekelskiftets antropologiska, arkeologiska och etnografiska forskning till den senare rasbiologin. Bland nutida forskare som intresserat sig för detta ämnesområde varierar också synen på och värderingen av den dåtida forskningen inom hela fältet etnografi-arkeologi-fysisk antropologi. Men det som här har skildrats var ändå en bakgrund till rasbiologin eller de ”idéhistoriska perspektiv” som regeringen efterlyser i sitt uppdrag till Forum för levande historia. Det är nu hög tid att lämna 1800-talets breda antropologiska forskning och övergå till en något smalare och mer avgränsad historia, nämligen tillkomsten av det rasbiologiska institutet.

2:4 Statens institut för rasbiologi

Den grundläggande och direkta idémässiga, sociala och ekonomiska ramen för rasbiologins framväxt i Sverige under början av 1900-talet var industrialiseringen.¹²⁸ Sverige hade sedan ett par decennier börjat gå från ett jordbrukssamhälle till en industrination, vilket ledde till en rad genomgripande förändringar på alla plan i samhället. Denna process hade knappt påbörjats under mitten av 1800-talet då arkeologer, etnografer och fysiska antropologer började tänka och forska i termer av raser och folk. Vid det nya seklets inbrott hade det däremot blivit uppenbart att samhället var på väg att förändras både snabbt och genomgripande. Här går det givetvis inte att utveckla hela denna breda och mycket komplexa bakgrund: kraftig befolkningsökning och urbanisering, ekonomisk tillväxt och teknisk utveckling, växande sociala problem och tilltagande klassklyftor mm.

Gunnar Broberg har med en slagkraftig formulering fångat in svårigheterna att analysera de idéhistoriska följderna: ”Biologiska, historiska och sociala idéer möttes vid sekelskiftet på ett sätt som trotsar varje försök till en sammanfattning.”¹²⁹ Ska något ändå framhållas som särskilt betydelsefullt i detta sammanhang är det nog kombinationen i mötet framstegstro och kulturpessimism. Den tekniska och ekonomiska utvecklingen banade väg för utvecklingsoptimism och framstegstro, inte minst vad gällde den starka tilltron till vetenskapens betydelse och möjligheter. Samtidigt visade det sig ju att det även fanns baksidor av samhällsomvandlingen. De sociala problemen växte och uppfattades som mycket hotfulla. Likadant var det med den moraliska uppluckringen som ansågs tillta och hota samhällets grundläggande värderingar.

Över huvud taget såg man ofta i industrialiseringen och samhällsomvandlingen olika hot mot den traditionella och trygga livsstil som bondesamhället stått för med självklara värden och en given samhällsordning. Det nya industrisamhället hotade med allehanda faror i form av social och moralisk ”degeneration”, massutvandring till Amerika, en växande och hotfull underklass, invandring mm. Ett slags identitetskris blev följden. Den tog sig bland annat uttryck i en vurm för det traditionella och historiska och i en stark nationalism, som slog vakt om det man såg som typiskt svenskt. Rasbiologin kom att växa fram i spänningen mellan framstegstron och kulturpessimismen.

Den starka tilltron till vetenskapen och dess förmåga att skapa en bättre värld blev ett viktigt inslag. Rasbiologin framstod som en ny och modern vetenskap med möjlighet att lösa vad som ansågs som problem kring ”rasblandning”, ”social degeneration” och ärftliga sjukdomar. Men rasbiologin varnade också i en

---

¹²⁶ Evert Baudou i e-mail med kommentarer till den första preliminära versionen av denna inventering.

¹²⁷ Intervju Olof Ljungström.

¹²⁸ För en bakgrund se Broberg & Tydén 2005.

¹²⁹ Broberg 1988a, 315.

nästan apokalyptisk anda för hur det moderna industrisamhället skulle kunna följas av just dessa och andra problem som hotade traditionella värden och en sund livsstil. Svenskheten och nationalismen var vidare en viktig ingrediens. Det var ju den svenska befolkningen och det svenska samhället med sina värden som hotades. Herman Lundborg var inte endast läkare och forskare, utan han ville också förändra samhället, eller snarare rädda det från de olika hot och faror han såg. Förutom att varna för hoten från ”rasblandning” och ”social degeneration” pläderade han lidelsefullt för ett sunt och enkelt liv med motion och lantliv, och han såg rasbiologi-rashygien som ”en fosterländsk rörelse”.

Rasbiologins institutionalisering

Den direkta bakgrunden till Rasbiologiska institutet (egentligen Statens institut för rasbiologi) och dess tillkomsthistoria finns utförligt beskriven i en längre uppsats av Gunnar Broberg. Den tar också upp de bredare idéhistoriska perspektiven.¹³⁰ Lennart Lundmark och andra forskare har också skrivit om detta i olika sammanhang.¹³¹ Den svenska genetikens historia inklusive dess kopplingar till rasbiologin är nyligen undersökt i en doktorsavhandling av Anna Tunlid.¹³² Ämnet är således både välutforskat och välkänt men ska här ändå kort repeteras.

Enligt Olof Ljungström kom de avgörande influenserna till den svenska rasbiologin från Tyskland där mer radikala rasläror slog rot kring slutet av 1800-talet. Tyska rasforskare reste i början av 1900-talet runt i Sverige för att träffa svenska forskare. Kontakterna ledde till att Svenska sällskapet för rashygien bildades i Stockholm 1909.¹³³ Sällskapet inrättades redan från början som en avdelning inom det tyskledda internationella rashygieniska sällskapet (Internationales Gesellschaft für Rassenhygiene). Rashygien och rasbiologi flöt vid den här tiden samman och går knappt att skilja åt, varför orden här skrivs ihop. Det svenska sällskapet för rashygien blev aldrig särskilt stort men dess medlemmar bestod av ansedda och etablerade forskare inom olika ämnesområden. Opinionsmässigt blev sällskapet inte heller någon större framgång, men det gav ut en skriftserie som kom att få en viss betydelse, särskilt efter Första världskriget. I många andra länder inrättades också rashygieniska och rasbiologiska sammanslutningar.¹³⁴

Marken var redan väl förberedd i Sverige för rasbiologi-rashygien. Redan före sekelskiftet började en del svenska forskare, journalister och debattörer skriva om rasbiologiska-rashygieniska ämnen. Denna verksamhet intensifierades under 1910- och 1920-talen med vetenskapliga publikationer och framför allt med populärvetenskapliga och folkbildande skrifter, utställningar och föredrag. Bland annat var en del ledande läkare aktiva och varnade för hur samhället och befolkningen hotades av sociala problem och allmän degeneration. Lösningen var rasbiologisk-rashygienisk verksamhet.

En starkt bidragande orsak var också genetikens utveckling. Åren efter sekelskiftet 1900 hade man genom Mendels lagar börjat förstå hur arvsmechanismerna konkret fungerade. Sedan utvecklades den genetiska forskningen snabbt. Rasbiologin och rashygien byggde således inte endast på traditionen från den fysiska antropologin och andra former av äldre rastänkande-rasforskning, utan den anknöt också till den moderna genetik. Den svenska genetik utvecklades liksom i andra länder ur den praktiska växtförädlingen. År 1886 grundades i Svalöv i Skåne en anstalt för växtförädling som blev internationellt känd. Växtförädlingen i Skåne kopplades sedan ihop med naturvetenskaplig forskning vid Lunds universitet, där den svenska genetik först utvecklades.¹³⁵

Kopplingarna till rasbiologin-rashygien framgår bland annat av Herman Nilsson-Ehles forskning och verksamhet. Han blev 1917 Sveriges förste professor i genetik eller ärftlighetslära, som var den formella termen för hans personliga professur. Nilsson-Ehle var främst verksam inom växtförädlingen, men han ansåg att ärftlighetsteorierna från växtriket skulle tillämpas även på människan. Enligt honom fanns det nämligen

¹³⁰ Broberg 1988b, även kortare om institutets tillkomst i Broberg 1995.

¹³¹ Lundmark 2002a, 2002b, 2007. Hagerman 2006. Svanberg & Tydén 2006. Broberg & Tydén 2005.

¹³² Tunlid 2004. Även i Bengtsson 1999.

¹³³ Ljungström 2004, s 330ff.

¹³⁴ Om Svenska sällskapet för rashygien se Ljungström 2004, s 330 ff. Broberg & Tydén 2005 s 31ff. Broberg 1988b.

¹³⁵ Om genetikens utveckling i Sverige se främst Tunlid 2004. Kortare även i Broberg & Tydén 2005, s 26ff.

grundläggande ärftliga skillnader mellan människor, både socialt inom den egna befolkningen och mellan olika "raser".

Nilsson-Ehle engagerade sig även för rasbiologi-rashygien, bland annat genom medlemskap i det rashygieniska sällskapet samt upplysningsarbete kring rasbiologiska-genetiska-befolkningspolitiska frågor. Hans namn återfinns också bland de forskare som drev på för att Rasbiologiska institutet skulle inrättas. Under många år satt sedan Nilsson-Ehle i institutets styrelse. Enligt Anna Tunlid bidrog Herman Nilsson-Ehle till att legitimera Rasbiologiska institutets vetenskapliga uppgift och den rasbiologiska forskningen. Över huvud taget var det i Sverige men också i andra länder vanligt att den allmänna ärftlighetsforskningen på det här viset kopplades ihop med rasbiologin.¹³⁶

Herman Lundborg

Den mest betydelsefulla personen var förstås Herman Lundborg, läkare och forskare i Uppsala.¹³⁷ Lundborg hade i början av seklet disputerat på en avhandling om hur en ärftlig form av epilepsi nedärvedes i en sydsvensk bondsläkt enligt de mendelska lagarna. Hans forskning väckte en viss uppmärksamhet även utanför Sverige. Enligt Lundborg hade sjukdomen lett till förfall både i den drabbade släkten och i hela bygden där den bodde. Förfall hotade också hela det svenska samhället om man inte hindrade det. Lundborg såg som undermåliga människor från att fortplanta sig. Denna slutsats tycks ha varit grunden till att Lundborgs liv sedan präglades av en enorm tro på rasbiologi och rashygien som lösning på alla de olika medicinska, sociala och moraliska faror som han menade hotade det svenska samhället och den svenska befolkningen. Lundborg vigde – på ett fanatiskt sätt – sitt liv åt att verka för sina idéer och sin forskning.

Det rörde sig då dels om problemen med medicinsk och social "degeneration" om personer i den egna befolkningen med dåliga arvsanlag tilläts fortplanta sig, dels om hoten från "skadlig rasblandning" om invandrande grupper av främmande härkomst skaffade barn med infödda svenskar. Om raserna blandades kunde det leda till att befolkningskvaliteten sjönk. Avkomman till individer av två olika raser skulle nämligen få sämre motståndskraft mot sjukdomar, men den skulle också bli av sämre "moralisk halt" och få "dålig karaktär". Efter sin avhandling började Lundborg 1913 med rasbiologiska studier i norra Sverige av samer och finländare. Det var endast i Norrland som rasblandning förekommit i en någon större utsträckning när samer, finländare och svenskar gifte sig över "rasgränserna". För dessa studier fick Lundborg ett forskningsanslag av riksdagen. Anslaget användes till hans sommarresor i Lappland, där han skulle mäta kroppsdelar, fotografera, bestämma blodgrupper och studera kyrkböcker för att spåra ärftliga sjukdomar. Under terminstid var Lundborg verksam vid Uppsala universitet som hade anställt honom som ärftlighetsforskare och rasbiolog.

Herman Lundborg nöjde sig dock inte med att forska. Han var också verksam som föreläsare och skrev flitigt och populärvetenskapligt om rasbiologi-rashygien. Han var även engagerad i Svenska sällskapet för rashygien som vaknade till liv efter Första världskriget. År 1918 arrangerade han en fotografisk folktypsutställning som turnerade i några svenska städer. Något år efter utställningen fick Herman Lundborg sitta med i den jury som utsåg vinnaren av Stockholms Dagblads skönhetstävling för att kora "en svensk germansk ideal rastyp".

Rasbiologiska institutet inrättas

Det första konkreta steget mot ett rasbiologiskt institut togs genom att rektorn vid Karolinska Institutet föreslog att man skulle inrätta ett nobelinstitut för rasbiologi.¹³⁸ Av detta blev det emellertid ingenting, trots

¹³⁶ Lundmark 2007. Broberg & Tydén 2005 s 28. Utförligast om Herman Nilsson-Ehle i Tunlid 2004, s 91ff allmänt om Nilsson-Ehle, växtförädlingen, hans professur mm, s 130ff specifikt om hans engagemang för rasbiologin och hans syn på arvets betydelse hos människan, olika "raser" mm. Även s 216ff om den svenska rasbiologin, Nilsson-Ehle, förhållandet till tysk rasforskning mm under 1940-talet.

¹³⁷ Om Herman Lundborgs verksamhet före Rasbiologiska institutet se Broberg 1988b, Broberg & Tydén 2005, s 33ff. Lundmark 2002a, 2002b, 2007.

¹³⁸ Om inrättandet av Rasbiologiska institutet se Broberg 1988b, Broberg & Tydén 2005, s 33ff. Lundmark 2002a, 2002b, 2007.

flera olika turer kring förslaget. I stället väcktes idén i riksdagen, formellt genom en motion om ett statligt rasbiologiskt institut. Motionen lades i båda kamrarna och bakom stod representanter för olika partier från höger till vänster. Den breda uppslutningen tyder på att frågan var väl förberedd och politiskt förankrad, sannolikt av Herman Lundborg själv. Frontfigurer bakom motionen var läkaren och socialdemokraten Alfred Petrén samt bondeförbundets Nils Wohlin, till yrket statistiker. Båda kom sedan att bli aktiva för rasbiologirashygien även på andra sätt.

I motionen användes de redan kända argumenten för rasbiologin: vetenskapliga argument som bygger på genetikens framsteg och pekar på behovet av rasbiologisk ärftlighetsforskning om människan, men också socialmedicinska argument för rasbiologi som medel mot den hotande sociala degenerationen med flera problem i samtiden. Det är inte endast de vetenskapliga intressena som framhävs, utan motionärerna pekar på samhällsbehovet och det nationella intresset av rasbiologi. Stämningarna i samhället och i det allmänna debattklimatet var sedan länge gynnsamma med ett ganska utbrett rastänkande och konkreta idéer om vikten av en intensifierad rasbiologisk verksamhet. Redan innan motionen lades i riksdagen var kampanjen för ett rasbiologiskt institut igång. Mest drivande var en grupp kända naturvetenskapliga och medicinska forskare. Någon debatt i riksdagen om själva idén eller om rasbiologin som sådan blev det egentligen inte, men en del ekonomiska reservationer framfördes som argument mot nya statliga åtaganden. En enhällig riksdag klubbade igenom förslaget 1921.

Rasbiologiska institutet är också väl utforskat, främst genom en bok av Gunnar Broberg som utförligt beskriver verksamheten, lokalerna, personalen, ekonomin, forskningen och de internationella kontakterna bland annat med Tyskland, den populärvetenskapliga verksamheten med föredrag, skrifter och utställningar, Lundborgs studieresor i Lappland liksom hans roll i övrigt inklusive hans nazistsympatier och antisemitism. Broberg redogör också för omständigheterna kring den andre chefen Gunnar Dahlbergs tillträde och hur forskningen lades om till medicinsk genetik samt slutligen för själva avvecklingen.¹³⁹ Flera andra ovan redan nämnda forskare har också skrivit om institutet.¹⁴⁰ Här finns endast ett fåtal mindre luckor i forskningen som ändå ska presenteras. Först en kortare beskrivning av vad det rasbiologiska institutet egentligen gjorde.

Rasforskning och folkbildning

Den 1 januari 1922 inledde Statens institut för rasbiologi sin verksamhet i Uppsala.¹⁴¹ Personalen skulle enligt planen förutom chefen Herman Lundborg bestå av en rasbiolog, en statistiker, en antropolog, en genealog och några biträden. Det var således en tvärvetenskaplig verksamhet. Staten garanterade ett årligt anslag, men verksamheten kom ändå tidigt att präglas av ekonomiska problem med svårigheter att finna och betala för lämpliga lokaler och samtliga tjänster kunde inte alltid bemannas. Styrelsen bestod av sju personer och leddes av landshövdingen i Uppsala, den före detta statsministern Hjalmar Hammarskjöld. I övrigt dominerades styrelsen av forskare med kända namn som Herman Nilsson-Ehle, professor i ärftlighetslära, medicinprofessorn och rektorn för Karolinska Institutet Fritiof Lennmalm och zoologen-genetikern Nils von Hofsten, som senare kom att bli en central person i steriliseringsfrågan. Rasbiologiska institutet hade således en solid förankring i både samhällslivet och vetenskapen.

Den som vill fördjupa sig i institutets verksamhet rekommenderas att läsa Gunnar Brobergs bok: *Statlig rasforskning. En historik över rasbiologiska institutet* som är den mest utförliga skildringen av det rasbiologiska institutet. För en summering av institutets verksamhet kan det vara lämpligt att utgå ifrån Lennart Lundmarks karaktärisering av verksamheten som indelad i tre distinkt skilda perioder. Under den första perioden, fram till och med 1927, arbetade institutet vidare med rasbiologiska kartläggningar av den svenska befolkningen och utåtriktad verksamhet på ungefär samma sätt som Lundborg och hans föregångare redan gjort. Sedan följde en period fram till Lundborgs pensionering 1935, då institutet nästan helt fokuserade på Lundborgs forskningar i Lappland kring ”rasblandning” och samer. Slutligen inträdde en tredje period när Gunnar Dahlberg 1936 tog över institutet och lade om hela arbetet till forskning kring medicinsk

---

¹³⁹ Broberg 1995.

¹⁴⁰ Broberg & Tydén 2005, s 33ff. Lundmark 2002a, 2002b, 2007. Tunlid 2004. Bengtsson 1999.

¹⁴¹ Nedanstående bygger på Broberg & Tydén 2005. Lundmark 2007. Broberg 1995.

genetik. Gunnar Dahlberg avled 1956. Formellt fanns Rasbiologiska institutet kvar till 1958, då det lades ner och forskningen överfördes till institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet.¹⁴²

Huvuduppgiften blev först att studera det svenska folkets raskaraktär. Därför genomförde institutet en stor massmätning som i stort sett blev en upprepning av den mätning som Gustaf Retzius och Carl Magnus Fürst hade gjort 1897-98 i det antropologiska sällskapets regi. Nu mättes nästan 100 000 svenskar, mest värnpliktiga men även studenter, patienter vid olika vårdinrättningar, skolbarn och fångar. Skallindex, längd, hår- och ögonfärg mm noterades. Liksom tidigare ansågs främst männen representera den svenska rasen, även om kvinnor också mättes i mindre utsträckning. Resultatet blev detsamma som i den tidigare massmätningen: ca 30 procent av den svenska befolkningen var "äkta långskallar" (ett index på 75 eller lägre).

Det hela publicerades 1926 i en med foton rikt illustrerad praktvolym *The Racial Character of the Swedish Nation* som uppmärksammades med lovord internationellt. Senare gavs även en tysk version ut liksom en nedbantad populärversion för den svenska publiken, *Svensk raskunskap*, som kom ut 1927. I en efterskrift skrev Lundborg om den stora betydelse som "den nordiska rasen" hade för kulturen i nästan hela världen. Han förklarade vidare att forskningen visat "den nordiska rasens sega kraft, företagsamhet, begåvning och organisationsförmåga". Han propagerade också för att "hålla rasen uppe, så att den ej urartar eller dör ut".¹⁴³ Rasintresset kanaliserades även genom andra undersökningar. En medarbetare reste till Hawaii för att studera "rasblandningen" där. Man intresserade sig också för rasbiologiska undersökningar med mätningar, släkthistoriska undersökningar och fotografering av befolkningarna på bland annat Fårö, Runö och i Dalarna. Här fanns populationer som ansågs ha levt isolerat och opåverkade under längre tider.

Vid institutet bedrevs redan från början även annan forskning, varav en del egentligen inte kan kallas "rasbiologi" utan snarare medicin och/eller genetik. En av institutets statistiker Sten Wahlund utarbetade ett statistiskt mått som fortfarande används vid genetiska studier av djurpopulationer (Wahlunds varians). Gunnar Dahlberg disputerade på en avhandling om medicinsk och genetisk tvillingforskning. Han bröt sedan med Lundborg och var under många år borta från institutet, innan han alltså sedan återvände som chef. En annan forskare skrev en avhandling om en ärftlig sinnessjukdom. Institutet sysslade även en del med genealogisk-historisk forskning i kyrkböcker mm. Man sammanställde då släktregister och stamtavlor för att studera arvets betydelse i olika sammanhang.

Rasbiologiska institutet bedrev vidare en aktiv utåtriktad folkbildande verksamhet med öppna föreläsningar. Herman Lundborg var också en flitig skribent med småskrifter och artiklar, och han höll också själv mängder med föredrag. Institutet hjälpte aktivt till med att förse personer och föreningar som ville föreläsa om rasbiologi, bedriva studiecirklar mm med material och råd. Ibland stöddes föredrag och skrifter med uppenbart nazistiska och rasistiska inslag. *Svensk raskunskap* såldes till skolorna för halva priset. Personalen svarade också på brev bland annat med frågor om vad som från en rasbiologisk synpunkt kunde vara en lämplig äktenskapspartner. År 1925 stod institutet värd för en nordisk konferens om rasbiologi och antropologi. Även i övrigt hade Lundborg många internationella kontakter särskilt med tyska forskare. Vid Stockholmsutställningen 1930 var institutet representerat med en stor utställning.

Politiskt sympatiserade Herman Lundborg uppenbart med nazismen. Han var medlem i den pronazistiska Svenska orden och skrev under 1930-talet i diverse olika nazianstrukna tidskrifter. Lundborg var också öppet antisemitisk. Hans sista bok, *Västerlandet i fara*, karaktäriseras av Gunnar Broberg som "ett beryktat aktstycke rasistisk propaganda".¹⁴⁴ Här för Lundborg fram de vanliga varningarna för "degenerationen". Enligt honom finns de värdefullaste raselementen inom överklassen som dock inte förökar sig i tillräcklig utsträckning. I stället växte underklassen till, vilket på sikt hotade den svenska "rasen". Lundborg prisade också det sunda livet på landet där kärnan i den svenska rasen fanns medan inflyttningen till städerna hotade med "degeneration, rasblandning och moraliskt förfall".

---

¹⁴² Lundmark 2007. Nedanstående framställning bygger på Lundmark 2007, Broberg 1995 samt Broberg & Tyden 2005. Lundmark anger att Rasbiologiska institutet upphörde 1958. Tydén & Broberg anger att det 1956 bytte namn till institutionen för medicinsk genetik, s 51f.

¹⁴³ Citat ur Lundmark 2007.

¹⁴⁴ Citat ur Broberg 1995, s 59.

Lundborg släppte inte sitt intresse för samerna och för att studera rasblandningen i Lappland. Han fortsatte att resa runt i norr med sina assistenter och medarbetare hela somrarna. Syftet var att studera och bevisa det skadliga i "rasblandningen" mellan samer och svenskar. Man skulle också studera samernas sjukdomar, släkt- och rasförhållanden. Det skedde med kroppsmätningar, blodprover och fotografering av ett mycket stort antal individer samt tidskrävande genealogiska studier i arkivmaterial ända från 1700-talet. Studierna av "rasblandningen" stred egentligen mot föreskrifterna för Rasbiologiska institutet som gick ut på att undersöka "den svenska folkstammen". Men Lundborg använde ändå resurserna för sina forskningar i Lappland som under slutet av 1920-talet alltmer började dominera institutets verksamhet. Då ekonomin var knapp fick det mesta andra stryka på foten.

Ändå blev resultaten klena. År 1932 kom en första volym ut: *The Race Biology of the Swedish Lapps, part 1*. Innehållet består mest av neutralt redovisande demografisk statistik ur det historiska källmaterialet. Boken innehåller också en uppsats av en språkforskare om samernas tidiga historia. I den beskrivs samerna som "hyperkortskalliga". Förordet innehåller också ett nedsättande omdöme om samerna, ursprungligen skrivet 1911 av Luleås biskop men inklippt. Det finns däremot ingenting med av det som Lundborg utlovat om sjukdomar och "rasblandning".

Ny chef och ny forskning

Som flera forskare påpekat var Herman Lundborg både en tillgång och ett problem för rasbiologin. Utan honom, hans forskning och hans propaganda hade det sannolikt aldrig blivit något institut. Förmodligen hade man ändå bedrivit rasbiologisk forskning men inte under just de former och i den omfattning som ett särskilt institut möjliggjorde. Men Lundborg var också en besvärlig person som hade samarbetsproblem och som ofta blev indragen i konflikter kring anslag och tjänster. Institutet fungerade allt sämre och Lundborg började framstå som en mindre lämplig chef. Saken blev inte bättre av att han långa tider vistades i Lappland. Den nya socialdemokratiska regeringen initierade 1932 en översyn av institutet.

Det började också framföras en del kritik. Inriktningen mot sameforskningen kritiserades, då det ansågs att den låg utanför det som var institutets egentliga syfte och att den inte heller var till någon nytta för det svenska folkets rashygien. Forskarna i styrelsen och universitetsberedningen menade att verksamheten borde inriktas mer mot studier av ärftliga sjukdomar och annan forskning som kunde vara till nytta för det svenska folkets rashygien. Liknande synpunkter framfördes från politiskt håll, och socialdemokraterna kritiserade institutet i riksdagen.¹⁴⁵ Resultatet blev att riksdagen i avvaktan på Lundborgs pensionering sänkte anslagen till institutet.

Institutet var således på väg in i en rejäl kris under början av 1930-talet. Dessutom utbröt en infekterad strid kring vem som skulle efterträda Lundborg när denne gick i pension. Efter flera turer utsågs Gunnar Dahlberg till ny chef. Med Dahlberg vid rodret ändrade Rasbiologiska institutet kurs. Anslagen höjdes igen, och Dahlberg kunde rekrytera ny personal och ordna med nya lokaler. Forskningen lades om och under Dahlbergs tid blev den mer och mer inriktad mot medicinsk genetik, folksjukdomar och statistiska studier. På olika vis fortsatte man visserligen att kartlägga den svenska befolkningen, men den enskildes sjukdomsförhållanden betonades ändå mer. Syftet med befolkningsstudierna blev nu också helt annorlunda. I centrum ställdes folkhälsan och inte frågor om rasblandning, värnandet om den nordiska rasen eller andra rasromantiska ämnen. Institutet blev mer specialiserat och den utåtriktade verksamheten upphörde. Därmed blev Rasbiologiska institutet inte heller lika uppmärksammat i media och andra sammanhang.

Gunnar Dahlberg var sin företrädares motsats i nästan allt. Politiskt låg hans sympatier på vänsterkanten och han umgicks i kretsen kring vänstertidskriften *Clarté*. Redan innan han blev chef kritiserade han rasbiologin för dess rasistiska föreställningar och för idéerna om samband mellan rasegenskaper och begåvning mm. Dahlberg fortsatte sedan att aktivt engagera sig mot rasforskning med böcker och skrifter. Hans antirasistiska bok *Arv och ras* från 1940 översattes till engelska med titeln *Race, Reason and Rubbish*. Dahlberg var också med om att efter Andra världskriget inom FN och UNESCO utarbeta skriften *Statement on Race*, som blev grunden för FN:s antirasistiska arbete.

---

¹⁴⁵ Citat ur Lundmark 2007.

Dahlbergs värdering av rasforskningen märktes särskilt tydligt i utgivningen av den andra delen av Herman Lundborgs studier av samerna. Lundborg hade lämnat denna sin "lappundersökning" som han kallade den när han gick i pension. Dahlberg såg sig tydligen tvungen att ändå publicera resultaten. Det skedde 1941 i en produkt som är delad i två delar. Del 1 redovisar huvudsakligen tabeller över Lundborgs mätningar av över 1 300 individer samt fotografier. Här finns ingenting om rasblandning eller sjukdomar och inte heller några värderande eller nedsättande omdömen om samerna. I den andra delen går Dahlberg till storms mot rasforskningen och han polemiserar mot dem som forskat om den germanska rasen bland annat med orden "en ren [...] germansk ras aldrig har observerats och de avgränsningar som gjorts är helt subjektiva". "att européerna härstammar från ett antal rena raser är ett obekräftat antagande". Slutligen menar Dahlberg att rasbiologi är "ett uttryck för nationella fördomar och har inget med vetenskap att göra".¹⁴⁶

Få forskningsluckor

Som framgår av beskrivningen ovan finns det nästan inga luckor i forskningen kring Rasbiologiska institutets tillkomst och verksamhet. Institutet är välkänt, och det är skildrat både i böcker och artiklar, varav några är populärhistoriska. Det är också den slutsats som de tillfrågade forskarna drar.¹⁴⁷ En mindre lucka finns kring den forskning som bedrevs och som inte var rasstudier dvs forskning som egentligen inte var "rasbiologi" utan snarare rörde medicinsk genetik och folkhälsa. Denna forskning har fått mindre uppmärksamhet. Här återstår det enligt Bengt Olle Bengtsson att forska vidare, särskilt som en del av denna forskning var vetenskapligt relevant och kom att få betydelse även för dagens forskning.¹⁴⁸

En liknande forskningslucka pekar några andra forskare på, nämligen verksamheten under Gunnar Dahlbergs tid och institutets avveckling, samt om Gunnar Dahlberg som forskare och politisk skribent. Dahlbergs tid som chef var en period som till stora delar sammanföll med den typ av medicinsk genetisk forskning som Bengt Olle Bengtsson efterlyser mer forskning om.¹⁴⁹ Själva övergången från rasbiologi till medicinsk genetik kan också behöva utforskas närmare. Skiftet framstår lätt som en stor förändring men det kan ha funnits en viss kontinuitet också, vilket bör undersökas närmare. Till exempel studerade både rasbiologin och den medicinska genetiken den svenska befolkningen som kollektiv, om än med helt olika utgångspunkter – "raskvalitet" respektive folkhälsa. Här kan det kanske finnas en kontinuitet i synen på befolkningen som en kollektiv resurs och ett nedtonande av individen.¹⁵⁰

Det finns också behov av mer forskning om rasbiologin utanför själva institutet. Rastänkande och rasforskning förekom på andra håll inom vetenskapen på den tiden. Gunnar Broberg pekar bland annat på att anatomiska forskare främst i Lund bedrev en liknande forskning med ett liknande rastänkande som Herman Lundborg.¹⁵¹ Det finns dock en antologi med uppsatser om några av dessa anatomer, men här kan säkert mer göras.¹⁵²

Den stora forskningsluckan finns kring frågor om rasbiologins roll, betydelse och inflytande i samhället. Vilken betydelse fick rasbiologin och hur uppfattades den? Det mesta tyder väl på att den åtminstone under mellankrigstiden uppfattades som legitim och att man såg positivt på den. I förlängningen ligger det då förstås nära till hands att tänka sig att den fick inflytande på andra områden, inte endast inom vetenskapen i övrigt utan även inom politik, kulturliv mm. Detta vet vi dock inte så mycket om och det är möjligt att bilden i själva verket är mer komplex. Här skulle det behövas ett slags receptionsforskning om rasbiologin i samhällslivet.¹⁵³

---

¹⁴⁶ Citat ur Lundmark 2007.

¹⁴⁷ Intervjuer Bengt Olle Bengtsson, Birgitta Svensson, Gunnar Broberg, Lennart Lundmark, Mattias Tydén, Olof Ljungström.

¹⁴⁸ Intervju Bengt Olle Bengtsson.

¹⁴⁹ Intervju Lennart Lundmark, Ingvar Svanberg, Olof Ljungström.

¹⁵⁰ Intervju Olof Ljungström.

¹⁵¹ Intervju Gunnar Broberg.

¹⁵² Broberg 2001.

¹⁵³ Intervjuer Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg, Peter Sköld, Lena Berggren, Mattias Tydén, Ingvar Svanberg, Stig Welinder.

Det skulle till exempel vara intressant att undersöka i vilken utsträckning och på vilket sätt det förekom rasbiologiska tankar och rasistiska schabloner inom film och skönlitteratur och ytterligare andra områden inom kulturlivet, populärkulturen och andra delar av samhällslivet. Det är sannolikt så att enskilda människor och etniska grupper skildrades på ett sätt som byggde på en människosyn starkt färgad av rastänkandet. Till exempel uttalade sig den allmänt spridda *Husmoderns Läkarbok* (1929 års upplaga) om att den svarta rasen var underlägsen den vita och att det var negativt med rasblandning.¹⁵⁴ Skolan och undervisningen påverkades antagligen också, och en studie av rasbiologiska motiv i läroböckerna skulle kunna bli intressant.¹⁵⁵ Politiken bör rimligtvis ha påverkats av rasbiologin. Hur är dock okänt. Ett exempel på en studie av rastänkandet inom politiken är Håkan Blomqvists avhandling om rastänkande och nationalism inom den svenska arbetarrörelsen före nazismen. Blomqvist visar hur det inom den tidiga arbetarrörelsen fanns vad han kallar en ”socialistisk vithet”: en stark nationalism, ett rastänkande och idéer om högre och lägre stående folk.¹⁵⁶ Här finns dock utrymme för fler studier, exempelvis av hur liberalismen ställde sig till detta område eller av rastänkandet inom andra folkrörelser och inom kyrkan-frikyrkorörelsen.

Ett annat intressant område är massmedia. Vad skrev och tyckte pressen om rasbiologin och om Lundborgs institut? Det verkar som om pressen skrev positivt till exempel om Lundborgs rastypstutställning 1918.¹⁵⁷ Men kritik och ifrågasättande av hans institut och hans böcker framfördes sedan i flera tidningar och av enskilda skribenter redan under 1920-talet.¹⁵⁸ Åsikterna kunde uppenbarligen variera om rasbiologin även efter det att Lundborg lämnat scenen. I recensionerna av Gunnar Dahlbergs uppgörelse med rasbiologin i boken *Arv och ras* förekom både lovord för att Dahlberg gör upp med gamla förlegade tankar – men också försvar för rasbiologin och kritik av Dahlberg.¹⁵⁹ Ur dessa exempel går det inte att dra några generella slutsatser, men de visar att det skulle gå att forska vidare om dessa frågor. Problematiken med rasbiologins reception i samhället anknyter också till Lennart Lundmarks tänkvärda kommentar om att det även skulle vara intressant att undersöka hur rasbiologin försvann.¹⁶⁰ Forskningen har hittills mest sysslat med rasbiologins framväxt. Men det är också relevant att fråga sig hur vi blev av med denna tanketradition?

Rasbiologins intresse för samerna är väl belyst i forskningen. Det gäller både 1800-talets antropologiska och arkeologiska forskning liksom Herman Lundborgs verksamhet på området. I övrigt går det inte att peka ut någon enskild etnisk grupp som särskilt skulle ha stått i centrum för rasbiologin. Denna var allmänt rasistiskt färgad och inriktad på frågor om den nordiska rasens karaktär, den ”farliga rasblandningen” och hierarkierna mellan olika folkslag mm, inte på att särskilt studera enskilda folkgrupper – utom samerna. Däremot var rasbiologin förstås diskriminerande och rasistisk i den bemärkelsen att den betraktade grupper och personer som inte hade en nordisk eller nordeuropeisk härkomst som lägre stående, av lägre kvalitet och liknande. Men det gällde egentligen oavsett om det rörde sig om slaver, sydeuropeer, judar eller andra grupper. Rasbiologin omfattade, liksom tiden i övrigt, antisemitiska värderingar. Herman Lundborg var antisemit, men rasbiologin var i Sverige inte specifikt riktad mot just judarna även om den sannolikt bidrog till de antisemitiska stämningarna. Gunnar Dahlberg gjorde däremot redan 1940 upp med antisemitismen och menade att fördomarna mot judarna inte har någon grund.¹⁶¹

Zigenare, romer och ”tattare”

Två andra grupper som rasbiologin möjligen inriktade sig på är zigenarna/romerna och de så kallade ”tattarna”. Eventuellt behövs här mer forskning, men det är oklart i vilken utsträckning just dessa grupper stod i fokus för rasbiologin i Sverige. Det fanns allmänt förekommande fördomar och rasistiska föreställningar om dessa grupper både före och efter Rasbiologiska institutet. Intrycket är att Herman Lundborg var helt fokuserad på samerna, och att han sannolikt inte ägnade andra etniska grupper något större

---

¹⁵⁴ Bengtsson 1999, s 65.

¹⁵⁵ Intervju Stig Welinder.

¹⁵⁶ Blomqvist 2006.

¹⁵⁷ Broberg 1988b, s 199f.

¹⁵⁸ Broberg 1995, s 50f.

¹⁵⁹ Tunlid 2004, s 228f.

¹⁶⁰ Intervju Lennart Lundmark.

¹⁶¹ Om Dahlbergs uppgörelse med antisemitismen se Lundmark 2007.

intresse.¹⁶² Ingvar Svanberg menar att rasbiologin sannolikt inte sysslade med just zigenarna/romerna som grupp. Det var nämligen en ytterst liten minoritet i Sverige under mellankrigstiden.¹⁶³ Från 1914 till och med 1954 var det förbjudet för zigenare/romer att slå sig ned i Sverige. Några mindre grupper hade invandrat kring sekelskiftet, men denna minoritet var så liten att den över huvud taget inte sågs som något problem av myndigheterna. Först under 1950-talet och senare började zigenare/romer söka sig till Sverige och inte förrän under denna tid började de uppfattas som ett socialt problem.¹⁶⁴

Däremot behövs det, enligt några forskare, möjligen mer forskning kring rasbiologin och ”tattarna”.¹⁶⁵ ”Tattarna” var en betydligt större grupp än zigenarna/romerna och de uppfattades som ett stort socialt och moraliskt problem. Deras ursprung är en omstridd fråga inom forskningen. De har ibland uppfattats som en etnisk grupp, som genom ingifte härstammade från zigenare/romer. I deras kringvandrande livsstil, yrkesutövning, kultur och särpräglade dialekt/språk finns likheter med zigenarna/romerna. Alternativt har de setts som en social grupp som med sin ambulerande livsstil stått utanför det traditionella samhället och varit ett slags pariagrupp. Likheterna kan ändå vara stora med zigenarna/romerna. Beteckningen ”tattare” kunde användas på olika sätt och avse diverse olika sorters personer, ibland helt enkelt individer som uppfattades leva ett förkastligt asocialt liv till exempel som lösdrivare, kringresande mångsysslare eller delvis bofasta men socialt belastade och kriminella. Beteckningen ”tattare” har sedan länge försvunnit, och man talar numera om resande eller resandefolket fast då i en mer specifik betydelse. Här ska inte denna fråga fördjupas. Den som är intresserad hänvisas till forskningen om ”tattare”.¹⁶⁶

Oavsett om denna grupp är en etnisk eller en social grupp finns det dock anledning att fråga sig i vilken utsträckning den svenska rasbiologin särskilt intresserade sig för just ”tattarna”. Bland annat visades bilder i rasbiologiska sammanhang på ”tattare” med rubriker som ”tattaryngling” eller ”tattarflicka”. Som vi sett uppmärksammade rasbiologin inte endast etniska grupper utan ägnade sig ju även åt det man uppfattade som moraliskt och socialt underlägsna och ärftligt belastade personer och grupper, den så kallade ”degenerationen”. ”Tattarna” kan tänkas falla in under både kategorin ”ras” och social-moralisk ”degeneration”. Gruppen kan därför mycket väl ha uppmärksammats av rasbiologin. Det finns dock inte något i forskningen som tyder på att Herman Lundborg särskilt ägnade sig åt ”tattarna” eller att rasbiologin i övrigt skulle ha gjort det under hans tid. Gunnar Dahlberg gjorde sedan i början av 1940-talet en utredning om ”tattarna” och kom fram till att det inte är en etnisk grupp utan en social kategori som dock influerats i språk och livsstil av zigenare/romer.¹⁶⁷ Det var sedan under lång tid den dominerande synen på ”tattarnas” ursprung. Men synen på resandefolket som en etnisk grupp har under senare år åter aktualiserats, inte minst av de resande själva.¹⁶⁸

”Tattarfrågan” eller ”tattarplågan” var benämningen på de sociala och moraliska problem man såg med dessa människor. Det var ett återkommande tema i socialpolitiska och rättsliga sammanhang under hela mellankrigstiden och även en tid efter Andra världskriget och hade således inte specifikt med rasbiologin att göra. Flera forskare har belyst detta ämne. Forskningen har också undersökt synen på och behandlingen av ”tattarna” i samband med den svenska steriliseringslagstiftningen som också ligger utanför syftet med denna forskningsinventering. Någon systematisk sterilisering av just ”tattarna” kan inte beläggas. Däremot diskuterades sterilisering och andra rashygieniska åtgärder mot ”tattarna” under 1930- och 1940-talen. Det finns också många exempel på att ”tattare” som individer steriliserades. I steriliseringsutredningarna förekom det också att man på ett fördomsfullt och schablonmässigt sätt beskrev personer som kanske ”borde” steriliseras med ord som ”typiskt tattarutseende” eller ”typiskt tattarpsyke”. I samhället och i kulturen fanns det länge också allmänt spridda fördomar om och stereotypa skildringar av ”tattare” som mörkhyade,

---

¹⁶² Intervju Lennart Lundmark.

¹⁶³ Intervju Ingvar Svanberg.

¹⁶⁴ Svanberg & Tydén 1992, s 352ff.

¹⁶⁵ Intervju Ingvar Svanberg och Birgitta Svensson.

¹⁶⁶ Svensson 1996. Svanberg 1987. Lindholm 1995. Hazell 2002. Svanberg & Tydén 1990 och 1992.

¹⁶⁷ Dahlbergs tattarutredning nämns i Lindholm 1995, s 64, Hazell 2002, s 86. Svensson 1996, s 35ff. Svanberg & Tydén 1992, s 358.

¹⁶⁸ Intervju Ingvar Svanberg. Se även Hazell 2002.

vildsinta, kriminella samt allmänt asociala och omoraliska.¹⁶⁹ Hur rasbiologin bidragit till denna bild är en öppen fråga.

3 Slutsatser och förslag

Den första och mest uppenbara slutsatsen av denna forskningsinventering är att den svenska rasbiologins historia är ett välutforskat ämne. Det gäller både den idéhistoriska bakgrunden inom hela forskningsfältet arkeologi-etnografi-fysisk antropologi under 1800-talet och rasbiologins framväxt under början av 1900-talet, samt det rasbiologiska institutet. Som inom nästan alla historiska områden går det givetvis att forska vidare, men grunden är redan lagd. Ska ny forskning initieras bör det ske i samråd med vetenskapssamhället. En möjlighet är att ge Vetenskapsrådet pengar till särskilda anslag som forskare kan söka för studier inom just detta fält. Det är en väg som prövats i flera andra sammanhang för att initiera forskning inom särskilt angelägna områden.

Ny forskning bör medvetet bli mer teorianknuten med klarare begrepp, definitioner och teorier kring rasbiologins uppkomst och utveckling samt dess avveckling. Behovet framgår bland annat av försöken att i denna inventering karaktärisera och avgränsa rasbiologin. Det skulle också vara intressant om någon forskare kunde försöka sig på att mer uttalat förklara rasbiologins framväxt, utveckling och nedgång, inklusive hur rasforskningen och ärfvlighetsforskningen gick skilda vägar. Det är också angeläget med internationella komparationer där den svenska rasbiologin systematiskt jämförs med rasbiologin i andra länder. Sådana jämförelser skulle sannolikt kunna bidra till att tydligare karaktärisera och definiera rasbiologin, men också till att förklara den.

Av särskilt intresse är vilka eventuella samband och influenser det fanns mellan den svenska rasbiologin och den tyska. Ny forskning bör dock inte begränsa sig till jämförelser med den tyska rasbiologin-rashygien, utan även andra länder bör tas med. Rasbiologiska institutets tillkomst, verksamhet och utveckling är redan så gott som utforskat. Möjligen behövs ny forskning om institutets senare period under Gunnar Dahlberg, liksom om Dahlberg själv och den forskning som han och hans medarbetare bedrev inom folkhälsa och medicinsk genetik.

När det gäller den idéhistoriska bakgrunden under 1800-talet är det framför allt den svenska etnografen som verkar vara outforskad, inklusive etnografins roll som museiverksamhet och själva museiforskningen. Arkeologins betydelse i sammanhanget verkar däremot vara ganska välkänd liksom den fysiska antropologin/anatomin i Sverige och dess skullmätning. För hela forskningsfältet etnografi-arkeologi och fysisk antropologi skulle det dock behövas ett teoretiskt och mer distinkt resonemang kring rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet samt framför allt hur detta hängde ihop med den samtida rasismen och den senare rasbiologin. Här har gjorts ett försök att tentativt resonera kring detta med hjälp av begrepp som protorasism och protorasistiska föreställningssediment, främst för att problematisera frågan och visa på behovet av ny forskning.

Övriga forskningsluckor och popularisering

De intervjuade forskarna har pekat på ytterligare några forskningsluckor som kort ska nämnas. Det är faktiskt slående att det verkar saknas forskning om kvinnan och rasbiologin, liksom forskning med ett uttalat genusperspektiv. Rasbiologin var huvudsakligen inriktad på kategorin "ras", dvs skillnaderna mellan den överlägsna "nordiska rasen" och människor av annan härkomst, men även på sociala kategorier dvs personer i den egna befolkningen som uppfattades som mindervärdiga och som kunde bli ett hot mot "befolkningskvaliteten". Det är således ett tänkande kring helt andra kategorier än kön och genus. Men det skulle ändå, som några forskare påpekar, vara av värde med genusforskning kring rastänkandet-rasforskningen och kring själva rasbiologin.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Svensson 1996. Svanberg 1987. Lindholm 1995. Hazell 2002. Svanberg & Tydén 1990 och 1992.

¹⁷⁰ Intervjuer Ulf Zander och Elisabeth Iregren.

Här finns definitivt en forskningslucka. Det finns en doktorsavhandling av Maija Runcis som anlägger ett genusperspektiv på steriliseringsfrågan, men för den tidigare rasbiologiska forskningen saknas sådan forskning.¹⁷¹ Hertha Hansson har skrivit en artikel om rasbiologins syn på kvinnan och på skillnaderna mellan könen.¹⁷² Den behandlar främst det allmäneuropeiska tänkandet kring detta under 1800-talet och Hansson tar inte upp de svenska forskarnas syn eller den senare rasbiologins kvinnoanalys mm. Hennes artikel visar dock att rastänkare och rasforskare även tänkte i termer av kön-genus, och att vidare forskning med denna infallsvinkel skulle kunna vara intressant.

En annan lucka som framför allt Gunnar Broberg och Olof Ljungström pekar på är vetenskapens roll.¹⁷³ Frågan har redan berörts ovan, och den tas även upp av Lennart Lundmarks och Bengt Olle Bengtssons texter (se ovan). Rasbiologin växte fram under en period när tron på vetenskapen var stark och under en tid när vetenskapen utvecklades, specialiserades och professionaliserades. Det ger anledning till frågor kring vetenskapens roll och betydelse för rasbiologins framväxt och verksamhet, dels vetenskapens utveckling och specialisering/professionalisering under den aktuella perioden, dels om och hur vetenskapen kanske faktiskt legitimerade rasbiologin. En annan forskningslucka är här också hur vetenskapens tankar fördes ut i samhällsdebatten och vardagsspråket.¹⁷⁴

Regeringsuppdraget till Forum för levande historia tyder på en vilja att fördjupa kunskapen om rasbiologin men också på att man vill sprida kunskap om den och stimulera till debatt om denna del av Sveriges historia. Då är det kanske inte endast ny forskning som behövs. Rasbiologin är visserligen redan belyst i en del populärhistoriska böcker och artiklar. Det kunde ändå vara värdefullt att sammanställa och föra ut den forskning som faktiskt finns i fler populärhistoriska sammanhang. Det är en tanke som en rad forskare håller med om.¹⁷⁵ Kanske råder trots det goda forskningsläget en viss historielöshet och en viss okunnighet på detta område. Forum för levande historia har redan låtit Lennart Lundmark skriva en populärhistorisk uppsats som publicerats i myndighetens skriftserie och på hemsidan under mars 2007.¹⁷⁶ Forum för levande historia kommer även efter att detta regeringsuppdrag redovisats att fortsätta arbeta med rasbiologin som tema i sin verksamhet.

De mänskliga kvarlevorna

Forums regeringsuppdrag är inte direkt inriktat på de mänskliga kvarlevorna som finns på museer och forskningsinstitutioner. Indirekt finns dock flera samband. I arbetet med denna inventering har det framkommit en hel del synpunkter och idéer som bör redovisas, även om de delvis faller utanför ramen för Forums regeringsuppdrag. Vi vet ganska lite om hur och varför kvarlevorna hamnade i Sverige. Mer forskning om den svenska etnografien och anatominns utbytesverksamhet kan förhoppningsvis kasta ljus över detta. Forskning bör då också ske om museernas roll under 1800-talet och museerna som forskningsmiljö. Kranerna samlades in både av anatomer, arkeologer och etnografer som en del av en mycket bredare samlingsverksamhet med koppling till museerna. Det är däremot för enkelt att endast se kvarlevorna som en produkt av rasbiologin, då denna utvecklades efter att samlingarna av kvarlevor byggdes upp under 1800-talet eller till och med tidigare.

De museer och forskningsinstitutioner som vintern 2005 fick regeringens uppdrag att inventera sina mänskliga kvarlevor från världens ursprungsbefolkningar har under hösten 2006 redovisat detta uppdrag till regeringen. Som Anders Björklund, chef för Etnografiska museet, framhåller bör regeringen rimligen sammanställa och analysera de redovisningar som lämnats in.¹⁷⁷ De olika museer och forskningsinstitutioner som fick i uppdrag att inventera sina bestånd av mänskliga kvarlevor har inte själva tillsammans gjort någon

---

¹⁷¹ Runcis 1998.

¹⁷² Hansson 1993.

¹⁷³ Intervjuer Gunnar Broberg och Olof Ljungström.

¹⁷⁴ Stig Welinder i e-mail med kommentarer på den första preliminära versionen av forskningsinventeringen.

¹⁷⁵ Intervjuer Lena Berggren, Peter Sköld, Mattias Tydén Gunnar Broberg, Evert Baudou, Bozena Werbart, Olof Ljungström, Anna Tunlid, Claes Hallgren.

¹⁷⁶ Lundmark 2007.

¹⁷⁷ Intervju Anders Björklund.

sammanställning eller analys av sina redovisningar till regeringen, men en sådan kan säkert ge ny och värdefull kunskap samt underlag för det fortsatta arbetet med denna fråga.

Det behövs också, som flera forskare påpekar, kunskap om hur olika ursprungsbefolkningar ser på och har sett på sina kvarlevor och på att återfå dessa.¹⁷⁸ Det har nämligen redan kommit önskemål om att de mänskliga kvarlevor som finns i Sverige ska återlämnas till de länder och de ursprungsbefolkningar varifrån de en gång togs. Bakgrunden till regeringens uppdrag om inventeringen var i själva verket ett ärende med återlämning av kvarlevor från Australien, vilka tagits med till Sverige bland annat av Erik Mjöberg och Yngve Laurell.¹⁷⁹ Fler sådana önskemål lär säkert komma från olika håll.

I Sverige vet vi dock ganska lite om hur världens ursprungsbefolkningar ser på dessa kvarlevor och vilka behov och syften som ligger bakom önskemål om återlämnande. Sannolikt finns olika synsätt, olika behov och olika önskemål om återbördande och återbegravning. Det är inte ens säkert att alla folkgrupper verkligen ser några behov av att återfå kvarlevorna.¹⁸⁰ För andra grupper är det uppenbarligen mycket viktigt. De mänskliga kvarlevorna väcker svåra frågor om livsåskådning, religion, synen på döden och på förfäderna, begravningstraditioner mm. Ska svenska museer och forskningsinstitutioner kunna hantera de mänskliga kvarlevorna och önskemålen om återlämnande bör man också fördjupa sin kunskap inom dessa områden. Det räcker inte med kunskap om den svenska rasbiologins idéhistoria, dvs kunskap om hur de forskare och resenärer som tog kvarlevorna till Sverige tänkte. Det behövs också kunskap om hur de ursprungsbefolkningar, som blev av med kvarlevorna och nu vill ha igen dem, då såg på kvarlevorna och om hur de nu ser på dem. Forskning kring detta pågår redan av arkeologen Liv Nilsson Stutz vid Lunds universitet.¹⁸¹

De forskare som på olika sätt arbetar med de mänskliga kvarlevorna efterlyser också nationella riktlinjer för hanteringen av dem.¹⁸² Kvarlevorna är förenade med svåra moraliska och etiska överväganden kring hur de ska hanteras i samband med utlämningar, men också kring om och hur de ska bevaras liksom hur de kan användas i forskningen, i undervisning och i utställningsverksamhet. Etiskt kan man tänka sig argument både för och emot att ställa ut och visa upp kranier. Till detta kommer frågan om återbegravningen i Sverige av mänskliga kvarlevor. Vid minst ett tillfälle har en mänsklig kvarleva återbegravts. Det gällde kraniet från en judisk man som begick självmord i Lunds häkte 1879. Hans kropp dissekerades av läkarstudenter och man sparade kraniet i den anatomiska institutionen. År 2001 ställdes detta sedan ut på Kulturen i Lund som hade en utställning om rasbiologin. Judiska församlingen krävde därefter att kvarlevorna skulle lämnas ut av Lunds universitet för begravning enligt judisk sed. Så skedde också och 2005 begravdes kvarlevorna.

Utställningen med visning av ett kranium från en individ, utlämningen av kraniet från universitetets samlingar och återbegravningen har fått mycket uppmärksamhet och lett till mycket debatt i Lund. Ärendet ledde också till en JO-anmälan mot Lunds universitet för att kraniet lämnades ut. Bakom anmälan står Elisabeth Iregren, professor i osteologi vid Lunds universitet. Formellt hänvisar hon till att utlämningen av kvarlevorna borde beslutas av regeringen och inte av rektor. Men i media har hon också hävdats att det finns vetenskapliga behov av att bevara de anatomiska samlingarna för forskning. Hon anser att universitetet inte gjorde en tillräcklig avvägning mellan etiska argument och vetenskapliga vid utlämningen av kraniet.¹⁸³

Debatterna i Lund visar på behovet av att göra avvägningar mellan de olika synpunkter och motstående intressen som uppenbarligen finns kring kvarlevorna och kring den etiska-moraliska synen på dessa. Det ingår inte i uppgiften för denna forskningsinventering eller för Forum för levande historia i övrigt att uttala sig om vad som är rätt och fel i dessa sammanhang, varken vad gäller ärendet i Lund med åtföljande JO-anmälan eller för hanteringen av de mänskliga kvarlevorna i övrigt.

---

¹⁷⁸ Intervjuer Bozena Werbart, Claes Hallgren, Christer Lindberg, Anders Björklund.

¹⁷⁹ Intervju Anders Björklund.

¹⁸⁰ Intervju Anders Björklund.

¹⁸¹ Ansökan till Vetenskapsrådet av Liv Nilsson Stutz.

¹⁸² Intervjuer Anders Björklund, Jan Storå, Elisabeth Iregren, Evert Baudou, Bozena Werbart, Claes Hallgren, Christer Lindberg.

¹⁸³ Iregrens åsikter refererade ur en artikel i Sydsvenskan 2005-07-01. I radioprogrammet Studio Ett, 2007-02-15 gjorde Iregren samma ställningstagande.

Däremot är det rimligt att efter arbetet med en sådan här inventering och samtal med ett stort antal forskare peka på problemet. Någon form av utredning bör tillsättas för att närmare granska saken, se över hanteringen av kvarlevorna och helst också utarbeta nationella riktlinjer. Önskemålet förs fram av flera berörda forskare.¹⁸⁴ Det är då viktigt att representanter från olika yrkes- och intressegrupper får medverka: forskare från olika ämnen, personer från museivärlden, representanter för olika minoritetsgrupper, sakkunniga inom religion och etik med flera. Det ligger dock inte inom Forum för levande historias mandat eller kompetens att göra en sådan utredning. Myndigheten har inte heller några egna samlingar.

Kvarlevor som inte härrör från ursprungsbefolkningar

I dessa sammanhang är det också viktigt att även beakta de mänskliga kvarlevor som finns vid museer och forskningsinstitutioner och som inte kommer från ursprungsbefolkningarna. Det rör sig då om två typer av kvarlevor, dels kranier och skelett som grävts fram vid arkeologiska undersökningar i Sverige, dels kvarlevor från personer som avlidit på svenska fängelser, mentalsjukhus och andra slutna institutioner. Deras kroppar omhändertogs ofta för dissekering i undervisning och forskning, enligt gällande lagstiftning, och kranier och andra skelettdelar sparades sedan ibland. Mycket är dock okänt kring denna hantering liksom kring hur många och vilka typer av kvarlevor som finns bevarade. Regeringens uppdrag till museer och forskningsinstitutioner avsåg endast inventering av mänskliga kvarlevor från ”världens ursprungsbefolkningar”, dock utan någon definition av detta begrepp.

En inventering bör kanske göras även av kvarlevor från arkeologiska undersökningar i Sverige och framför allt av kvarlevor från fångar, patienter och andra kategorier av människor, något som Iregren med flera föreslagit kulturdepartementet i april 2005. Det finns etiska och moraliska aspekter även kring hanteringen av dessa kvarlevor och hur de kan användas i forskning och utställningsverksamhet. I vissa fall rör det sig sannolikt om personer med svensk bakgrund som avlidit så sent som under 1800-talet och kanske till och med början av 1900-talet, och vars efterlevande släktingar det skulle gå att spåra. I dessa fall kan det förstås bli aktuellt med återbegravning. För forskning, undervisning och utställningsverksamhet finns det tänkbara motiv att bevara även dessa kvarlevor. Kvarlevorna från fångar och patienter är konkreta efterlämningar av en bit svensk historia, och de kan säga ganska mycket om synen på och behandlingen av dessa marginaliserade grupper. De är kort sagt en del av Sveriges historia, om än en mörk del. Det hör inte till uppgiften att i denna forskningsinventering ta ställning till vad som är rätt och fel eller hur forskningsintressen bör vägas mot andra intressen om att till exempel återbegrava kvarlevor. Men problematiken bör ändå betonas. Här finns sannolikt olika ståndpunkter, åsikter och intressen som bör utredas.

Dessa kvarlevor och de arkeologiska kvarlevorna som grävdes fram under 1800-talet och början av 1900-talet har också en rasbiologisk idéhistoria som till stora delar är gemensam med kvarlevorna från ursprungsbefolkningarna. Förmodligen finns det även gränsdragningsproblem som gör att det inte alltid går att skilja dessa olika sorters kvarlevor åt. Det är till exempel inte självklart vad som ska betraktas som ”världens ursprungsbefolkningar” eller var gränsen går för vad som kan anses vara arkeologiskt material. Det talar också för att samtliga typer av mänskliga kvarlevor bör beaktas.

I samband med debatterna kring utställningen på Kulturen i Lund och återbegravningen av det judiska kraniet uppmärksammades även kvarlevorna från mentalpatienter. Kropparna från personer som avled på Sankt Lars mentalsjukhus i Lund togs i regel om hand av anatomiska institutionen i Lund. Enligt den lagstiftning som gällde till och med början av 1950-talet kunde kvarlevor som ingen gjorde anspråk på användas för medicinsk forskning och undervisning.¹⁸⁵ Intresseföreningen för schizofreni i Lund har diskuterat frågan. Föreningen tror att det fortfarande finns kvarlevor från mentalpatienter i anatomiska institutionens samlingar. Föreningen önskar också att denna aspekt av problematiken kring de mänskliga kvarlevorna beaktas och att

---

¹⁸⁴ Intervjuer Anders Björklund, Jan Storå, Elisabeth Iregren, Evert Baudou, Bozena Werbart, Claes Hallgren, Christer Lindberg.

¹⁸⁵ Uppgiften om lagstiftningen ur JO:s utlåtande över Elisabeth Iregrens anmälan till JO mot rektor för Lunds universitet. Beslut JO, justitieombudsmannen Kerstin André, 2007-02-12, dnr 2955-2005.

det görs en inventering av kvarlevor från mentalpatienter, inklusive en identifiering om det är möjligt.¹⁸⁶ Inom ramen för denna inventering har det inte varit möjligt att fördjupa sig mer kring just denna typ av kvarlevor eller att intervjua fler företrädare för denna grupp. Exemplet visar dock på ett problem som bör uppmärksammas mer i de fortsatta diskussionerna om de mänskliga kvarlevorna.

En svår fråga

I sin skrivelse till Forum för levande historia anger regeringen att: "En övergripande fråga är hur det samhälle var utformat som kunde utveckla ett sådant rasbiologiskt tänkande och en vetenskapligt accepterad forskning på området." Frågan är enligt flera av forskarna både intressant och relevant att ställa i detta sammanhang, men den är också svårbesvarad.¹⁸⁷ Ämnet är alltför komplext och omfattande för att tillräckligt utförligt kunna behandlas inom ramen för denna inventering. Rasbiologin växte fram under en lång period när samhället dessutom omvandlades radikalt. Det är som Lena Berggren påpekar inte "samma samhälle" under de sista decennierna av 1800-talet som under mellankrigstiden.¹⁸⁸ Frågan kan tolkas på olika vis. Ska svaret placeras in i rasbiologin i ett långt eller kort tidsperspektiv? Ska betoningen ligga på bakomliggande strukturella förklaringar eller på de direkt iakttagbara faktorerna? Och vad är meningen med frågan, att dra lärdomar av historien eller att problematisera rasbiologin för vidare forskning?

Ett svar är att i en mer begränsad bemärkelse se till tillkomsten av Rasbiologiska institutet. På ett direkt sätt går det då enligt flera forskare att peka på vetenskapens roll.¹⁸⁹ Rasbiologiska institutet drevs aktivt fram av en ganska liten grupp forskare som lyckades få politiskt gehör för behovet av rasbiologisk forskning och sina förslag om ett särskilt institut. Att deras kampanj lyckades berodde till stor del på vetenskapsmännens höga status och tidens starka tro på vetenskapens möjligheter. Till detta kom Herman Lundborg som blev den portalfigur som personifierade de rasbiologiska strävandena. Både Lennart Lundmark och Gunnar Broberg betonar Lundborgs personliga betydelse.¹⁹⁰

Om svaret i stället ska förankras i ett längre tidsperspektiv och i bakomliggande mer strukturella förklaringsfaktorer blir det betydligt mer komplicerat. Det är egentligen en fråga för vidare forskning. Att fråga hur det samhälle såg ut som kunde utveckla ett rasbiologiskt tänkande är att även fråga efter orsaken till rasbiologin. Hur kan rasbiologin förklaras? En del av svaret ligger i den beskrivning som här har getts av rasismens idéhistoria samt rastänkande och rasforskning inom hela forskningsfältet arkeologi-etnografifysisk antropologi. Det var en viktig bakgrund, men sannolikt inte i sig tillräcklig. Vissa skillnader fanns också mot den senare rasbiologin.

Vetenskapligt tillkom efter sekelskiftet genetikens genombrott och utveckling som ytterligare en nödvändig faktor. Utan ett ärftlighetstänkande som inspirerades av genetikens genombrott är det svårt att tänka sig en rasbiologisk forskning. Samtidigt kan inte genetikens ensam förklara rasbiologin. Genetiken slog rot i ett samhälle som redan präglades av ett ganska utbrett rastänkande, även om det inte alltid var rent rasistiskt utan snarare protorasistiskt och framförallt eurocentriskt.

Förutom det idéhistoriska rastänkandet-rasforskningen och den vetenskapliga utvecklingen på olika fält bör även de stora och genomgripande idéströmningarna och samhällsomvandlingarna beröras. Det går inte att peka på någon enskild faktor, men rasbiologin utvecklades under den tid då samhället industrialiserades och denna samhällsomvandling var en bakgrund till rasbiologin. Moderniseringen skapade problem och hot som rasbiologin ansågs ha lösningarna på. Tiden präglades över huvud taget av en allmän strävan efter ordning och reda på flera plan, vilket bland annat tog sig uttryck i olika former av hygiensträvanden, till exempel genom utredningar om och åtgärder mot trångboddheten i de snabbt växande städerna. Rasbiologin kan ses

---

¹⁸⁶ Telefonsamtal med Harald Wilhelmsson 2007-02-09. Wilhelmsson är styrelseledamot i Intresseföreningen för schizofreni i Lund och ordförande i Schizofreniföreningen i Skåne. Han har även varit huvudsekreterare i den psykiatriutredning som lämnade sitt slutbetänkande 1992.

¹⁸⁷ Intervjuer Lena Berggren, Mattias Tydén och Olof Ljungström.

¹⁸⁸ Intervju Lena Berggren.

¹⁸⁹ Intervju Lennart Lundmark, Gunnar Broberg, Lena Berggren, Olof Ljungström.

¹⁹⁰ Intervju Lennart Lundmark. Lundmark 2007. Broberg 1988b, 1995.

som ett sätt att försöka skapa ordning och renhet inom sitt fält, nämligen inom det som uppfattades som en växande ”ordning mellan raserna” och inom befolknings- och familjepolitiken där ”önskade befolkningselement” hotade att sprida sina arvsanlag.

Nationalismen och den nationalromantiska vurmen bidrog med andra stämningar som främjade rasbiologins framväxt. Rasbiologin blev en del av den nationella rörelsen, och den värnade om det som sågs som svenskt på flera olika sätt, inte endast själva ”rasen” utan även om sedlighet, sundhet och moral. För att förstå rasbiologin och dess framväxt bör man nog också beakta att den utvecklades i ett hierarkiskt samhälle som präglades av stora klassmotsättningar och av ett kolonialt tänkande.

Om man börjar resonera om olika möjliga direkta och indirekta bakgrundsfaktorer framstår rasbiologin till slut nästan som en naturlig del av utvecklingen. I varje fall blir det inte så obegripligt att rasbiologin utvecklades, och den går mot bakgrund av samhälls- och idéutvecklingen att bättre förstå. Som regeringens fråga är formulerad tyder den dock på att rasbiologin av frågeställaren betraktas som ett udda och obegripligt fenomen, särskilt som regeringsuppdraget talar om ”rasbiologins villfarelser”. (”Regeringen ger Forum för levande historia i uppdrag att klarlägga och aktivt föra ut och synliggöra kunskap om de politiska och idéhistoriska perspektiv som låg till grund för rasbiologins villfarelser i Sverige.”) Sedd i ett efterhandsperspektiv med våra ögon och vår tids värderingar är det ett ganska rimligt synsätt. Det är dock uppenbart att rasbiologin då, av samtiden, inte uppfattades på detta sätt utan tvärtom sågs som något ganska ”normalt” och till och med progressivt. Kort sagt är det enklare att svara på frågan om man försöker utgå från den tid då rasbiologin växte fram.

Rasbiologins betydelse i nutiden

Till sist bör frågan väckas vad som slutligen hände med rasbiologin. Vad är egentligen slutet på den historia som här har rullats upp? I formell mening lades Rasbiologiska institutet ned 1958, och det hade då sedan minst tjugo år upphört med att bedriva det vi egentligen menar med rasbiologisk forskning. Efter Nazitysklands fall förlorade rastänkande och rasforskning överhuvudtaget all legitimitet. Det skulle således gå att sätta punkt här och betrakta rasbiologin som ett avslutat kapitel. Riktigt så enkelt är det dock inte.

Flera av de tillfrågade forskarna menar nämligen att det återstår att granska och undersöka rasbiologins betydelse och effekter efter Andra världskriget. Trådarna bör sedan dras ända fram till nutiden för att se om rasbiologin kanske rentav lämnar spår efter sig än idag.¹⁹¹ Det är således svårt att dra någon definitiv och skarp gräns framåt i tiden för rasbiologins möjliga inflytande. Några forskare menar till och med att det kanske är den viktigaste återstående uppgiften för vidare forskning. Visserligen lades institutet ned och med tiden försvann sedan den typ av rasforskning som Herman Lundborg bedrev, liksom den bakomliggande rasideologin. Det innebär dock inte att rasbiologin därmed har förlorat all betydelse och helt upphört att ha effekt. Rasbiologin väcker också frågor och problem som är aktuella än idag, till exempel kring de mänskliga kvarlevorna men sannolikt även på andra sätt. Det rör sig numera dock inte om rasforskning i direkt bemärkelse, utan mer om att rasbiologin indirekt kanske lever kvar på andra sätt.

Det går inte att inom ramen för denna inventering fördjupa sig i denna problematik, men avslutningsvis ska saken ändå beröras. Steriliseringarna som inte upphörde förrän under början av 1970-talet är kanske det mest uppenbara exemplet på rasbiologins långsiktiga effekter, men det är också det enda exemplet som egentligen utforskats. Rasbiologin var inte den enda orsaken till steriliseringslagstiftningen men hade ändå betydelse. Det finns dock anledning att fråga sig om inte rasbiologin har haft betydelse och kanske ännu har det för andra till steriliseringarna angränsande områden inom social-, familje- och befolkningspolitiken.¹⁹²

Ett annat område där det sker sortering, kategorisering och värdering är flykting- och invandrapolitiken där det kan tänkas finnas ett gammalt rasbiologiskt tänkande kvar.¹⁹³ Svenska folket klassificeras och etiketteras bland annat i media och i olika typer av undersökningar i termer som ibland leder tankarna till rasforskning

---

¹⁹¹ Intervjuer Olof Ljungström, Lena Berggren, Gunnar Broberg, Evert Baudou, Bozena Werbart, Maija Runcis, Birgitta Svensson. Peter Sköld.

¹⁹² Intervju Maija Runcis. Se även Tydén 2006.

¹⁹³ Intervju Maija Runcis, Birgitta Svensson, Lena Berggren.

och rastänkande även om grunden numera mest är kulturell eller social och inte biologisk: ”invandrare”, ”svenskar”, ”muslimer”, ”judar”, ”samer”, ”romer” osv.¹⁹⁴ I detta sammanhang väcks ju också frågor kring identitet, etnicitet och kultur där frågor om ras och härkomst kanske inte helt har spelat ut sin roll.¹⁹⁵ Det finns fortfarande ibland en glidning mellan kulturellt och socialt konstruerade begrepp som ”folk” och det biologiska rasbegreppet. Under 1800-talet var det biologiska rasbegreppet mycket mer etablerat, men det kunde redan då ibland delvis ha en mer kulturell och social innebörd.¹⁹⁶ Olika etniska minoriteter i Sverige kan också ha påverkats av rasbiologin på ett sådant sätt att det än idag har betydelse, både i omvärldens syn på dem, i historieskrivningen och i dessa gruppers identitet. Intresset för vad som är typiskt ”svenskt” blommar dessutom. Under senare år har flera böcker givits ut på teman kring svenskhet och svensk identitet.¹⁹⁷

Det finns vidare kvar ett tydligt intresse för de frågor som låg bakom rasbiologins framväxt och som kom upp till ytan redan i rastänkandet och rasforskningen under 1800-talet. Förenklat hade mycket av 1800-talets forskning ytterst sin bakgrund i ett intresse för människans uppkomst, utveckling och för hur människosläktet splittrades i olika folk och ”raser” som kom att sprida sig över jordklotet. Intresset är fortfarande stort för detta ämne även om man har lämnat det rent biologiska rasbegreppet. Här finns även en kontinuitet i förväntningarna på att vetenskapen ska kunna undersöka och bekräfta frågor kring historiskt ursprung och historisk identitet.¹⁹⁸ Med DNA-forskningens genombrott har sökandet efter olika folkslag och etniska grupper i fornhistorien återupptagits, i vissa fall med de klassiska frågorna kring varifrån olika folkgruppers tänkta förfäder egentligen härstammar och när de slog sig ned i olika områden. Den så kallade genarkeologin försöker med DNA-teknik lösa den typen av frågor, men den har också fått kritik från arkeologiskt håll.¹⁹⁹

Som Lena Berggren och andra forskare påpekar byggde rasbiologin och även den senare rashygienen på sortering och värdering av människor.²⁰⁰ Vissa människor ansågs stå högre och ha bättre egenskaper utifrån sin ”rastillhörighet” eller utifrån andra sociala kriterier som att de ansågs friskare, sundare och mer skötsamma än andra. Andra människor etiketterades och sorterades ut för att de hörde till en främmande ”ras” eller ansågs socialt belastade eller medicinskt sjuka. Denna instrumentella människosyn kan kanske delvis leva kvar, fast möjligen ta sig andra uttryck. Alla samhällen tenderar att sortera och dela upp människor utifrån vad som anses vara ”normalt”, även om ramar och normer kan se högst olika ut. Här finns kanske anledning att resa frågor kring hur nutiden sorterar människor och vilka paralleller som finns till rasbiologin och rashygien.²⁰¹

En annan fråga gäller vetenskapens roll då och nu. Mycket tyder på att vetenskapen med sin status och sitt intresse för rasforskning drev fram rasbiologin. Här finns det slutligen också anledning att ställa frågor kring vetenskapens roll i dagens samhälle. Rasbiologin byggde, om inte helt, så till väsentliga delar på ett vetenskapligt tolkningsföreträde och på vetenskapliga anspråk på att kunna lösa en rad problem som inte endast var vetenskapliga utan även samhälleliga. Politiker, tjänstemän, debattörer, journalister med flera anslöt sig sedan till detta, som det verkar, utan att egentligen ifrågasätta vetenskapens roll och status. På denna punkt kanske vi faktiskt kan lära oss något av historien.

Litteraturförteckning

Arnstberg, Karl-Olov: Typiskt svenskt. 8 essäer om det nutida Sverige. Stockholm 2005.

Bass, William M: Human Osteology. A Laboratory and Field Manual. 1987 (third edition).

---

¹⁹⁴ Intervju Birgitta Svensson.

¹⁹⁵ Intervju Bozena Werbart, Birgitta Svensson, Lena Berggren.

¹⁹⁶ Intervju Stig Welinder.

¹⁹⁷ Berggren & Trädgårdh 2006. Arnstberg 2005.

¹⁹⁸ Intervju Olof Ljungström.

¹⁹⁹ För en kritisk granskning av genarkeologin se Welinder 2003.

²⁰⁰ Intervju Lena Berggren.

²⁰¹ se t ex Tydén 2006.

- Baudou, Evert: Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar. Stockholm 2004.
- Bengtsson, Bengt Olle: Genetik och politik. Berättelser om en vetenskap mitt i samhället. Stockholm 1999.
- Berggren, Henrik & Trädgårdh, Lars: Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige. Stockholm 2006.
- Blomqvist, Håkan: Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen. Stockholm 2006.
- Broberg, Gunnar: "Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900", *Lychnos 1981-1982*. Stockholm 1982.
- Broberg, Gunnar: "Rasism", Svanberg, Ingvar & Runblom, Harald: *Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter*. Stockholm 1988. (Broberg 1988a).
- Broberg, Gunnar: "Statens institut för rasbiologi – tillkomststären", Broberg G, Eriksson G, Johannisson K (red): *Kunskapens trädgårdar. Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*. Stockholm 1988 (Broberg 1988b)
- Broberg, Gunnar. *Statlig rasforskning. En historik över rasbiologiska institutet*. (Ugglan 4 Lund Studies in the History of Science and Ideas) Lund 1995.
- Broberg, Gunnar (red): *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*. (Ugglan 12 Lund Studies in the History of Science and Ideas). Lund 1999.
- Broberg, Gunnar, Lund, Hans, Olander; Birgitta, Soldan Ridderstad, Per: *Kulturanatomiska studier*. (Ugglan 15, Lund Studies in the History of Science and Ideas). Lund 2001.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias: *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm 2005. (Första upplagan 1991)
- Broberg, Gunnar & Roll-Hansen, Nils (eds): *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Norway, Sweden and Finland*. 1996.
- Brothwell, D R: *Digging up Bones. The Excavation, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*. 1981 (third edition).
- Catomeris, Christian: *Det ohyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm 2004.
- Christensson, Jakob: "Sven Nilsson och Skandinaviens urinvånare", *Kulturanatomiska studier*. (Ugglan 15, Lund Studies in the History of Science and Ideas). Lund 2001.
- Cramér, Tomas: *Vinterstierna. Samernas vita bok del 1-3*. Stockholm 2000-2006.
- Dahlgren, Eva F: *Farfar var rasbiolog. En berättelse om människovärde igår och idag*. Stockholm 2005.
- Eriksson, Gunnar: "Darwinism and Sami Legislation", Jahreskog, Birgitta (ed): *The Sami National Minority in Sweden*. Stockholm 1982.
- Eriksson, Gunnar: *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*. Stockholm 1983.
- Fredrickson, George M: *Rasism. En historisk översikt*. Lund 2003.
- Frängsmyr, Tore: *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 2: 1809-2000*. Stockholm 2000.
- Hagerman, Maja: *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Stockholm 2006.

- Hallgren, Claes: Två resenärer – två bilder av australier. Eric Mjöbergs och Yngve Laurells vetenskapliga expeditioner 1910-1913. Stockholm 2003.
- Hansson, Hertha: "Kvinnan och rasbiologin", *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms historia*. 1993.
- Hansson, Hertha: Alkemi, romantik och rasvetenskap. Om en vetenskaplig tradition. Lund 1994.
- Hazell, Bo: Resandefolket. Från tattare till traveller. Stockholm 2002.
- Högnäs, Sten: "När de döda vittna. Om anatomen och kulturhistorikern Carl Magnus Fürst". *Kulturanatomiska studier*. (Ugglan 15, Lund Studies in the History of Science and Ideas) Lund 2001.
- Iregren, Elisabeth: "Hur bevara samernas biologiska historia?", "Vem äger kulturarvet?" *Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, svenskt fjäll- och samemuseum 6-8 juni 2002*. Svenskt fjäll- och samemuseum 2002. (Duoddaris 20 Rapportserie)
- Iregren, Elisabeth: Kropp, minne, moral. Historiskt bruk och framtida hantering av anatomiska samlingar. Ansökan inlämnad till Vetenskapsrådet 2006. (otryckt)
- Lange, Anders: "Reflektioner kring "rasifiering" och några andra ord", Cederberg I (red): Törnrosalandet. *Om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping 2001.
- Lange, Anders: *Reflektioner kring rasism*. (CEIFO:s skriftserie nr 51) Stockholm 1997.
- Lindberg, Christer: *Erland Nordenskiöld – Ett indianlif*. Stockholm 1996.
- Lindholm, Gunborg A: Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld. Göteborg 1995.
- Lindquist, Bosse: Förädlade svenskar. Drömmen om att skapa en bättre människa. Stockholm 1997.
- Ljungström, Olof: Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal. Stockholm 2004.
- Lundmark, Lennart: Lappen är ombytlig, ostadig och obekvä. Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Umeå 2002. (Lundmark 2002a)
- Lundmark, Lennart: "Vetenskap i rasismens tjänst. Så fick skullmätning av samer vetenskaplig legitimitet". *Tvärsnitt 2002:2*. (Lundmark 2002b)
- Lundmark, Lennart: Allt som kan mätas är inte vetenskap. En populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet. Forum för levande historia, skriftserie 4:2007. Stockholm 2007.
- McGee, R J: *Anthropological Theory. An introductory history*. 2004.
- Miles, Robert & Brown, Malcolm: *Racism. Second edition*. 2003.
- Nilsson Stutz: Gravar, plundring och politik. Arkeologins plats i debatten kring legitimitet och identitet i återföring av utgrävning av gravar. Projektansökan till Vetenskapsrådet.
- Runcis, Maija: *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm 1998.
- Skovdahl, Bernt: Skeletten i garderoben. Om rasismens idéhistoriska rötter. Tumba 1996.
- Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975. Historisk belysning, kartläggning, intervjuer. Slutbetänkande av 1997 års steriliseringsutredning. SOU 2000:20.

Svanberg, Ingvar: *I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige.* (Uppsala multiethnic papers 11) Uppsala 1987.

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias: "Zigenare, tattare och svensk rashygien", Johansen, Jahn Otto: *Zigenarnas holocaust.* Stehag 1990.

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias: *I nationalismens bakvatten. Om minoritet, etnicitet och rasism.* Lund 2006. (Första upplagan 1999)

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias: *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria.* 1992

Svensson, Birgitta: *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan.* (Nordiska museets handlingar 114) Stockholm 1996

Sörlin, Sverker: *Europas idéhistoria 1492-1918. Mörkret i människan.* Stockholm 2004. (Sörlin 2004a)

Sörlin, Sverker: *Europas idéhistoria 1492-1918. Världens ordning.* Stockholm 2004. (Sörlin 2004b)

Tunlid, Anna: *Ärftlighetsforskningens gränser. Individer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken.* Lund 2004.

Tydén, Mattias: *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975.* Stockholm 2002.

Tydén, Mattias: "Staten och våra gener", Lundqvist, Torbjörn (red): *Den kreativa staten. Framtidspolitiska tendenser.* Stockholm 2006.

Uddenberg, Nils: "Förord" till Darwin, Charles: *Om arternas uppkomst.* Stockholm 2005. (1859)

Welinder, Stig: "Svensk arkeologis protorasistiska föreställningssediment", *TOR tidskrift för arkeologi.* vol 26, 1994.

Welinder, Stig: *DNA, etnicitet, folk och folkvandringar.* Göteborg 2003.

Werbart, Bozena: *De osynliga identiteterna. Kulturell identitet och arkeologi.* Monografi. (Studia Archaeologica Universitatis Umensis 16). Umeå 2002.

Zachrisson, Inger (red): *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Stockholm 1997.

Bilaga 1: Regeringens uppdrag till Forum för levande historia

Regeringen gav den 23 mars 2005 Statens historiska museer, Livrustkammaren, Skoklosters slott och Hallwylska museet, Naturhistoriska riksmuseet, Statens museer för världskultur, Stockholms universitet, Karolinska institutet, Uppsala universitet, Lunds universitet och Göteborgs universitet att senast den 1 oktober 2006 göra en inventering av sina föremålssamlingar i syfte att finna eventuella mänskliga kvarlevor från världens ursprungsbefolkningar.

Det förhållandet att det finns mänskliga kvarlevor på bl.a. forskningsinstitutioner och museer skall ses mot bakgrund av de attityder och värderingar som då fanns i samhället när det gällde rasbiologiskt tänkande, dvs. de strömningar som låg till grund för att rasbiologin kunde få fäste i Sverige under 1800- och 1900-talet.

År 1922 inrättades Statens institut för rasbiologi med uppgift att rasbiologiskt studera Sverige genom att analysera olika släkters och andra befolkningsgruppers utvecklingsmöjligheter, att klarlägga såväl det biologiska arvets som miljös betydelse för individer, släkter och folk samt att utreda sjukdomars och

normala mänskliga egenskapers ärftlighetsförhållanden. Beslutet om att inrätta institutet fattades med bred politisk majoritet.

Regeringens beslut

Regeringen ger Forum för levande historia i uppdrag att klarlägga och aktivt föra ut och synliggöra kunskap om de politiska och idéhistoriska perspektiv som låg till grund för rasbiologins villfarelser i Sverige. En övergripande fråga är hur det samhälle var utformat som kunde utveckla ett sådant rasbiologiskt tänkande och en vetenskapligt accepterad forskning på området.

Som grund för uppdragets genomförande ska Forum för levande historia göra en kartläggning och sammanställning av befintlig forskning på området samt analysera behovet av och initiera kompletterande och fördjupad forskning. Inom ramen för uppdraget ska även beaktas de inventeringar av föremålssamlingar som görs enligt regeringens beslut den 23 mars 2005. Uppdraget ska även genomföras i samråd med forskningsinstitutioner samt andra berörda myndigheter och institutioner såsom museer och arkiv.

Forum för levande historia ska arbeta med uppdraget utåtriktat, t.ex. genom seminarier eller hearings.

Uppdraget ska slutligt redovisas till Regeringskansliet (Utbildnings- och kulturdepartementet) senast den 31 mars 2007. En delrapport ska lämnas senast den 31 maj 2006.

Bilaga 2: Intervjuade forskare

Evert Baudou: professor emeritus arkeologi, Umeå universitet, 2006-10-04.

Bengt Olle Bengtsson: professor genetik, Lunds universitet, 2006-10-11.

Lena Berggren: fil dr idéhistoria/universitetslektor historia, Umeå universitet, 2006-05-18, (kompletterande telefonintervju 2007-02-05)

Anders Björklund: professor etnologi, chef Etnografiska museet, 2007-02-08 (telefonintervju)

Gunnar Broberg: professor idéhistoria, Lunds universitet, 2006-05-29.

Claes Hallgren: fil dr socialantropologi, Högskolan i Dalarna, 2006-09-01.

Elisabeth Iregren: professor osteologi, Lunds universitet, 2006-10-13.

Christer Lindberg: docent socialantropologi, Lunds universitet, 2006-10-12.

Olof Ljungström: fil dr idéhistoria, Uppsala universitet/Karolinska Institutet, 2006-10-19, (kompletterande telefonintervju 2007-01-26 och 2007-03-02)

Lennart Lundmark: docent historia, 2006-09-19, (kompletterande telefonintervju 2007-01-30)

Maija Runcis: fil dr historia, Stockholms universitet, 2006-05-23

Peter Sköld: professor samisk historia, Umeå universitet, 2006-05-18.

Jan Storå: fil dr arkeologi/föreståndare osteoarkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet, 2006-10-10.

Ingvar Svanberg: forskare etnologi/högskolelektor, Södertörns högskola, 2007-01-19 (telefonintervju)

Birgitta Svensson: professor etnologi, Stockholms universitet/Nordiska museet, 2006-06-13

Anna Tunlid: fil dr idé och lärdomshistoria, Lunds universitet, 2006-12-05

Mattias Tydén: fil dr historia, Institutet för Framtidsstudier, 2006-10-25.

Stig Welinder: professor arkeologi, Mittuniversitetet, 2007-01-31

Bozena Werbart: professor arkeologi, Lunds universitet, 2006-10-02.

Ulf Zander: fil dr historia, Lunds universitet, 2006-04-20.

Förutom ovan uppräknade forskare har samtal om regeringsuppdraget även förts med vetenskapsjournalisten Maja Hagerman och med juristen Tomas Cramér, fd kammaradvokatfiskal och fd sameombudsman. Dessa två finns dock inte återopade i fotnoterna då deras synpunkter inte använts direkt på samma sätt som forskarnas synpunkter.